

OBSAH

Juraj Dolník: Gnozeologické vymedzenie jazyka a vývin jeho poznania	3
Gabriele Nolte: Gramatická kategória času v slovenčine	13
Juraj Furdík: Štylistické dimenzie slovotvorne motivovaného slova	25
Juraj Zelman: Interpretácia metafor pomocou faktorovej analýzy	32
Žofia Tholtová: Význam viet s vysokou a nízkou informačnou hodnotou v novinárskych textoch	40

Diskusie

Ján Horecký: Výskum komunikačných procesov	47
František Kočíš: Uloha jazyka pri kultivovaní osobnosti, riadení spoločenských procesov a vedecko-technickom rozvoji	52

Rozhľady

Jiří Nekvapil: Historiografické poznámky k problematice vety a výpovědi	60
---	----

Správy a posudky

Jubilant Ján Kačala. K. Buzássyová	78
Izidor Kotulič šesťdesiatročný. M. Majtán	81
Súpis prác Izidora Kotuliča za roky 1976—1985. L. Dvonč	81
K princípom marxistickej jazykovedy. I. Ripka	83
Místrik, J.: Štylistika. J. Findra	86
Jóna, E.: Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej. J. Bosák	91
Dva prístupy k vetnej sémantike. E. Tibenská	93
Issledovanije rečevogo myšlenija v psycholingvistike. J. Dolník	97
Pavlov, V. M.: Poňatije leksemy i problema otnošenij sintaksisa i slovoobrazovanija. J. Dolník	99
Blanke, D.: Internationale Plansprachen. S. Košecký	101

СОДЕРЖАНИЕ

Юрай Долник: Гносеологическое определение языка и развитие его познания	3
Габриеле Нолте: Грамматическая категория времени в словацком языке	13
Юрай Фурдик: Стилистические аспекты словообразовательно мотивированного слова	25
Юрай Зелман: Применение факторного анализа в Интерпретации метафор	32
Жофия Тхолтова: Значение предложений с высокой и низкой степенью информации в публицистических текстах	40

Дискуссия

Ян Горецки: Исследование коммуникативных процессов	47
Франтишек Кочиш: Роль языка при развитии личности, при управлении общественными процессами и в научно-техническом развитии	52

Обзор

Иржи Неквапил: Историкографические заметки по проблематике предложения и высказывания	60
---	----

3

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV LUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

1

ROČNÍK 38, 1987

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

The Linguistic Journal

of the Eudovít Štúr Linguistic Institute of the Slovak Academy of Sciences

Volume 38, 1987

Published semiannually in 104 pp. by the VEDA, Publishing House of the Slovak Academy of Sciences

Address of the Editorial Board:

813 64 Bratislava, Nálepková 26, Czechoslovakia

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries — except West Germany — distribution rights are held by KUBON and SAGNER.

Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany

Лингвистический журнал

Института языкознания им. Людовита Штура Словацкой академии наук

Том 38, 1987

Издается два раза в год на 104 стр.

ВЕДА, издательство Словацкой академии наук

Адрес редакции: 813 64 Bratislava, Nálepková 26, Чехословакия

Подписки принимает: SLOVART Ltd., Bratislava,

Leningradská 11

Redakčná rada

J. Bosák (výkonný redaktor), K. Buzássyová, J. Horecký (hlavný redaktor), J. Kačala, R. Krajčovič, A. Kráľ, V. Krupa, J. Mistrík, S. Ondrejovič, Š. Peciar, I. Ripka, J. Ružička, J. Sabol, E. Sekaninová

GNOZEOLOGICKÉ VYMEDZENIE JAZYKA A VÝVIN JEHO
POZNANIA

JURAJ DOLNÍK

Pri hodnotení stavu dosiahnutého v našej teoretickej jazykovede sa zisťuje, že sa v nej „postupne vypracúva marxistický prístup k skúmaniu jazyka v jeho súčasnom i minulom stave, v jeho fungovaní v gnozeologických i komunikatívnych procesoch“, pričom „je samozrejmé, že najzávažnejším integrujúcim faktorom je materialistická dialektika“ (Horecký, 1985 a, s. 102). Jedným z aspektov materialistickej dialektiky je teória poznania — gnozeológia — ako veda o ľudskom poznaní, o formách pohybu a vývine objektívneho obsahu poznania. Pomocou gnozeologických pojmov, t. j. z istého metateoretického hľadiska môžeme konceptuálne zachytiť vývin jazykovednej teórie (teórií), určiť dosiahnutý stav v teoretickej jazykovede a metateoreticky konceptualizovať strategický cieľ teoretického skúmania. Z tohto hľadiska by sa dalo konceptualizovať citované hodnotiace zistenie o stave našej teoretickej jazykovedy (prirodzene, na základe gnozeologickej analýzy hodnotenia, ktoré predchádza tomuto záverečnému zisteniu v štúdiu J. Horeckého). Pri rozvíjaní jazykovednej teórie je prospešné uvedomovanie si gnozeologickej základne, z ktorej táto teória vzniká a vyvíja sa. Na pojmové ujasnenie celkového alebo čiastkového predmetu skúmania, na objektívne zhodnotenie dosiahnutého stavu vo výskume a na pojmové ujasnenie zameranosti ďalšieho bádania je výhodné aplikovať pojmy dialektickomaterialistickej teórie poznania. Cieľom tohto príspevku je vymedzenie predmetu jazykovedy z gnozeologického hľadiska a načrtnutie vývinu poznania tohto predmetu na pozadí gnozeologickej teórie o vývine poznania objektívnej reality. Gnozeologický prehľad o vývine poznania jazyka pomáha pri ujasňovaní teoreticko-poznávacích a metodologických otázok spätých s marxistickým prístupom k skúmaniu jazyka, ktorý sa u nás postupne vypracúva, ako sa to v citáte konštatovalo. Vychádzame zo známej publikácie *Teória poznania* (Černík—Farkašová—Viceník, 1980), v ktorej sa ucelene vykladá marxistická gnozeológia.

Z ontologického a gnozeologického hľadiska sa predmet poznania ukazuje ako istý typ konkrétneho celku. Prvotný je objektívne konkrétny celok, od neho sú odvodené konkrétne celky ako gnozeologické entity, a to zmyslovo-konkrétny

celok a myšlienkovovo-konkrétny celok. Druhotné konkrétne celky predstavujú uzlové body vo vývine poznania objektívne konkrétneho celku.

Vývin poznania objektívne konkrétneho celku prechádza empirickou a teoretickou fázou, resp. rovinami. V empirickej fáze sa odhaľujú empirické zákony a vysvetľujú **empirické fakty**, čiže konštruuje sa faktuálny myslený objekt.

Teoretická fáza poznania má dva stupne, a to analytický a syntetický. Na prvom stupni sa vyvíja na základe empirického poznania a postupuje od zmyslovo-konkrétneho k vedecky abstraktnému. Na tomto stupni teoretickej fázy poznávania sa formulujú hypotézy, konštruujú sa teoretické modely, ktoré prerastajú do teoreticky myslených objektov.

Na druhom stupni teoretického poznania sa postupuje od dialekticky abstraktného k myšlienkovovo-konkrétnemu obrazu objektívne konkrétneho celku. Na princípe dialektickej abstrakcie sa konštruuje ideálny stredný typ mysleného objektu, v ktorom je objektívne konkrétny celok zredukovaný na jeho samopo-
hyb a samovývin. Pomocou tohto objektu skúmame proces tvorenia podstaty.

Pri aplikácii načrtnutej teórie vývinu poznania istého objektu na poznávanie jazyka treba najprv určiť, čo zodpovedá jednotlivým typom objektu, t. j. reálnemu, faktuálnemu, idealizovanému a ideálne strednému typu objektu. Inak povedané, najprv vymedzíme jazyk ontologicky, potom načrtneme jeho gnozeologický obraz, a to tak, že podáme obrys jeho empirickej a teoretickej podoby. Základom takéhoto ontologického a gnozeologického vymedzovania jazyka sú poznatky z doterajšieho výskumu jazyka, ako aj nahromadené poznatky z metodológie jazykovedného výskumu. Je zrejmé, že náčrt empirickej a teoretickej podoby gnozeologického obrazu jazyka je možný len na základe zovšeobecnenia doterajších výsledkov lingvistického bádania.

Jazyk ako objektívne konkrétny celok je len čiastočne prístupný priamemu pozorovaniu, empiricky ho možno skúmať iba v jednom jeho prejave, totiž v jeho zvukovom, resp. grafickom prejave, ktorý je produktom rečovej činnosti. Je to východiskový reálny objekt jazykovedného skúmania. Pomocou klasifikačnej analýzy tohto objektu, elementárnej abstrakcie, pri ktorej sa odhliada od osobitostí individuálneho javu, takže sa individuálny jav zredukuje na podstatný jav, čiže na všeobecnú javovú formu, a pomocou empirickej indukcie získavame empirický obraz o tomto objekte, ktorý je základom skúmania jazyka ako systému. Tento empirický obraz východiskového reálneho objektu sa rovná faktuálnemu objektu. To značí, že obraz jazyka ako systému sa myšlienkovovo vyvíja z tohto faktuálneho objektu. Tento objekt je základňou pre teoretické poznávanie jazyka. Od klasifikačnej analýzy sa prechádza k vzťahovej analýze, ktorá sa rozvinie do systémovo-štruktúrnej analýzy, t. j. do analýzy, ktorou sa zisťujú celostné, systémotvorné vlastnosti skúmaného objektu. Takto získavame zo všeobecnej javovej formy jazyka predstavu o jeho abstraktnej podstate. Obraz o jazykovom systéme je výsledkom teoretického poznávania jazyka, a to v tej

jeho fáze, v ktorej sa teoretické poznanie vyvíja priamo na empirickom základe. Na tomto základe utvorený obraz o jazykovom systéme predstavuje istý idealizovaný objekt, istú teoretickú schému jazyka. V prvej fáze teoretického poznania si teda utvárame predstavu o jazyku v jeho virtuálnom (zovšeobecnenom) aspekte. Rozvíja sa tým predstava o jazyku ako o objektívne konkrétnom celku.

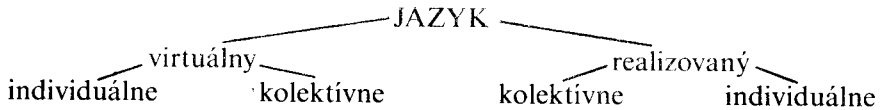
Ukazuje sa, že jazyk ako objektívne konkrétny celok sa prejavuje v zmyslovo-názornej podobe, v tej je pri poznávaní prístupný ako východiskový reálny objekt, o ktorom si utvárame empirický obraz (faktuálny objekt), a vo virtuálnej podobe, ktorá je prístupná až v prvej fáze teoretického poznania, totiž po rekonštrukcii jazyka ako istého idealizovaného objektu. Jazyk ako objektívne konkrétny celok je ontologická danosť. Musíme ho však vymedziť gnozeologicky, lebo empirickému poznaniu je prístupná len tá jeho stránka, ktorá pri poznávaní je východiskovým reálnym objektom. Osobitosťou jazykovedného skúmania je, že jazykoveda ohraničuje predmet svojho skúmania v procese jeho poznávania. Intuitívne vieme, že predmetom jazykovedného skúmania je jazyk ako objektívne konkrétny celok, a pomocou poznatkov z teórie poznania vieme aj všeobecne vyjadriť, že jazykovedné bádanie smeruje k utvoreniu myšlienkovokonkrétného obrazu o tomto celku, avšak tento celok sa vymedzuje až v procese poznania. Konkrétnejšie vyjadrené, aby napr. jazykoveda mohla skúmať jazyk ako systém, musí si utvoriť istý obraz o tomto systéme, čo však nemožno urobiť na základe pozorovania jazykového systému ako ontologickej danosti, ale len na základe spomínaného teoretického poznávania. Priamo ontologicky môžeme jazyk vymedziť len v jeho zmyslovo-názornom aspekte. Jazyk ako objektívne konkrétny celok vymedzujeme gnozeologicky.

Jazyk ako objektívne konkrétny celok z gnozeologického hľadiska sa javí ako postulovaný jazyk, t. j. ako všeobecnejazykovedná kategória, ktorej obsah sa spresňuje, konkretizuje v procese jazykovedného poznávania. To, čo sme označili ako východiskový reálny objekt jazykovedného skúmania — zmyslovo-názorná stránka jazyka — je jedným zo spôsobov existencie postulovaného jazyka. **Tento modus postulovaného jazyka nazývame realizovaný jazyk.** Pretože jazyk ako objektívne konkrétny celok sa prejavuje v realizovanej podobe tak, že je v súlade s normou, alebo tak, že nie je v súlade s touto normou, realizovaný jazyk sa rozčleňuje na kolektívne a individuálne realizovaný jazyk (prirodzene, ide tu o idealizáciu, pretože s individuálne realizovaným jazykom sa nestretávame v čistej podobe; niet textu, ktorý by bol úplne nenormatívny). Kolektívne a individuálne realizovaný jazyk je prejavom jazyka ako objektívne konkrétného celku v jeho bezprostrednom bytí, ich empirický obraz je bezprostredným prejavom postulovaného jazyka.

Z empirického obrazu realizovaného jazyka myšlienkovovo vyvíjame virtuálny jazyk ako ďalší modus postulovaného jazyka, teda ako odraz príslušného modu jazyka ako objektívne konkrétného celku. Rozlišuje sa kolektívne virtuálny

a individuálne virtuálny jazyk, a to podľa toho, či tento modus postulovaného jazyka usúvzťažňujeme so spoločenským (kolektívnym) alebo individuálnym vedomím. Ontologický jazyk v týchto modoch sa prejavuje vo svojom sprostredkovanom bytí, postulovaný jazyk sa v nich prejavuje vo svojom teoretickom obraze.

Jazyk ako objektívne konkrétny celok gnozeologicky teda určujeme ako postulovaný jazyk (JAZYK), ktorý vymedzujeme takto:



Tieto štyri mody vymedzujú postulovaný jazyk extenzionálne. **Zdôrazňujeme, že postulovaný jazyk nie je totožný s jazykom v zmysle langue (tomu zodpovedá kolektívne virtuálny jazyk).** Keby to tak bolo, zredukovali by sme predmet jazykovedy na jazykový systém, ktorý sa však nerovná jazyku ako objektívne konkrétnemu celku. Tento celok tvoria spomínané štyri mody postulovaného jazyka. O postulovanom jazyku hovoríme preto, lebo jazykovedný výskum má odhaliť konkrétnu podstatu jazyka ako objektívne konkrétneho celku, ktorý nie je v úplnosti ontologicky bezprostredne daný, čiže má ukázať, že jazyk, ktorý postulujeme, je objektívny, historicky konkrétny celok, t. j. ontologická danosť s vnútorne nevyhnutným a zjavným pohybom.

V intenzionálnom určení postulovaného jazyka sa odráža invariantná vlastnosť jeho štyroch modov.* Spoločnou vlastnosťou týchto modov je to, že sú prejavom schopnosti spoločenského subjektu konštituovať vedomý poznávací odraz a narábať s ním v myslení s istým zámerom. Táto vlastnosť je teda záväzne spojená s utváraním vedomého vzťahu ku **skutočnosti (genetická stránka vlastnosti)** a so zameranosťou myslenia (funkčná stránka vlastnosti). Postulovaný jazyk je formou konštituovania a usmerňovania vzťahu ku skutočnosti. Pretože

* Ak túto invariantnú vlastnosť zisťujeme porovnávaním **jednotlivých modov**, je jasné, že kolektívne virtuálny jazyk je **invariantom vo vzťahu k ostatným modom**. Vyplýva to zo základného poznatku, že z gnozeologického **hľadiska** je vzťah langue — parole dialektickým vzťahom všeobecného a jednotlivého. Ak však uznávame, že langue je reálne jestvujúci fakt (a nielen abstrakcia), je na mieste otázka, prejavom čoho sú tieto dialekticky späť, reálne jestvujúce objekty — langue a parole. Invariantnú vlastnosť langue a parole zisťujeme teda vo vzťahu k tomu, na čo sa tieto objekty vzťahujú. Východiskom je tu predstava, že langue a parole sú časti objektívne konkrétneho celku, tvoria dialekticky protirečivú ontologickú jednotu, ktorú vymedzujeme gnozeologicky (vzhľadom na ontologickú povahu langue).

Vzhľadom na to, že langue je prítomný v parole aj v individuálne virtuálnom jazyku, mohli by sme povedať, že jazykoveda má skúmať langue a jeho spôsoby prejavu. Avšak pravdivé je aj tvrdenie, že parole je (potenciálne) prítomné v langue aj v individuálne virtuálnom jazyku, takže by sme mohli povedať, že jazykoveda má skúmať parole a jeho spôsoby prejavu. Zo vzájomnej podmienenosti týchto objektov vyplýva, že každý z nich je spôsobom prejavu jazyka ako objektívne konkrétneho celku, takže hovoríme, že jazykoveda má skúmať tento celok prostredníctvom spôsobov jeho prejavu, resp. existencie (modov).

usmerňovanie tohto vzťahu je nevyhnutne cieľavedomé (zamerané na istý cieľ), vo vymedzení postulovaného jazyka je zahrnutý aj funkčný aspekt. Postulovanému jazyku je **vlastná uvedomovacia funkcia** (predurčenosť na realizáciu vedomého vzťahu ku skutočnosti s rozličným zámerom). Táto funkcia sa prejavuje pri jednotlivých modoch postulovaného jazyka ako gnozeologická, gnozeologicky komunikatívna, komunikatívna a komunikatívne gnozeologická funkcia (podrobnejšie Dolník, 1983). Postulovaný jazyk jestvuje súčasne v individuálnom aj kolektívnom **vedomí, vo virtuálnej** aj konkrétnej podobe.

Gnozeologickým **vymedzením jazyka** sme načrtli komponenty teoretického **modelu** zodpovedajúceho prvej fáze teoretického poznávania. Jednotlivé mody jazyka sú vlastne stavy, v ktorých sa jazyk nachádza pri plnení svojich funkcií, t. j. pri svojom fungovaní. Ak máme na mysli komunikatívne fungovanie jazyka, tak modelujeme jazyk ako prechod z jedného stavu do iného, a to v súlade s jazykovou činnosťou hovoriaceho alebo poslucháča. Nachádzame sa v tom štádiu poznávania, v ktorom sa jazyk skúma prostredníctvom idealizovaného modelu, ktorý chceme rozvinúť do idealizovaného objektu (idealizovaný model **je rodiacim** sa idealizovaným myslenným objektom).

Zdôrazňujeme: postulovaný jazyk je predmetom jazykovedného poznávania na teoretickej úrovni. Zistili sme, že postulovaný jazyk jestvuje v istých modoch, resp. stavoch, čo je vlastnosťou dynamického systému. To **značí, že pomocou** štruktúrno-dynamickej analýzy skúmame proces zmeny stavov v postulovanom jazyku ako dynamickom systéme. Zo vzťahu medzi zistenými modmi postulovaného jazyka je zrejmé, že prechod z jedného stavu do druhého chápeme v synchronnom zmysle, nie diachronicky, t. j. ako prechod jedného jazykového systému do druhého po časovej osi (Krupa, 1980, s. 19). Postulovaný jazyk vymedzený ako synchronne dynamický systém je teoretickou základňou pre modelovanie jazykovej **schopnosti komunikanta**, čiže jeho jazykových **dispozícií** (osvojených daností) a uplatňovanie týchto dispozícií v komunikácii. V najvšeobecnejšej podobe dynamickosť tohto systému sa dá zobraziť ako transformácia individuálne virtuálneho jazyka do kolektívne alebo individuálne realizovaného jazyka prostredníctvom kolektívne virtuálneho jazyka. Modelovaním tejto transformácie a teoretickým rozvíjaním jej modelu sa konštruuje idealizovaný **myslený objekt**, ktorý na úrovni abstraktného všeobecne zobrazuje jazykovú schopnosť komunikanta v úlohe hovoriaceho. Transformácia v tomto syntetickom modeli sa formuluje ako sústava pravidiel, ktorými sa zo štruktúr individuálne virtuálneho jazyka utvárajú zmyslové celky realizovaných modov jazyka. Ak modelujeme tento dynamický systém analyticky, čiže zobrazujeme jazykovú schopnosť komunikanta v úlohe poslucháča, tak sa transformácia formuluje ako sústava pravidiel, pomocou ktorých sa analyzujú zmyslové celky realizovaných modov jazyka, čím sa modeluje porozumenie textu (Apresian, 1966, s. 106—107).

Obraz konštruovaného idealizovaného mysleného objektu závisí, prirodzene, od toho, od ktorých modifikujúcich podmienok sa abstrahuje (modifikujúce podmienky sa v teórii poznania chápu ako špecifické podmienky systémov začlenených do konkrétneho celku). Idealizáciou sa vymedzujú len tie podmienky, ktoré sú relevantné vzhľadom na cieľ skúmania. Uvedomujeme si, že **idealizáciou** redukuje jazyk ako objektívne konkrétny celok iba na jeho abstraktnú **podstatu**. Dobre si to uvedomoval aj N. Chomsky (1966, s. 121), keď buďoval svoju generatívnu gramatiku ako prostriedok, ktorý **človek** používa v úlohe hovoriaceho alebo poslucháča, teda ako jeho vnútornú schopnosť (kompetenciu). Podčiarkol, že opis **tejto** schopnosti sa nesmie stotožniť s interpretáciou potenciálneho aktu, **pretože konkrétne** používanie jazyka zahŕňa celý komplex rôznorodých faktorov, medzi ktorými gramatické procesy zaberajú iba isté miesto. Pravda, otáznym je jeho predpoklad, že konkrétny jazykový akt možno seriózne študovať len do tej miery, aby sme dobre pochopili generatívnu gramatiku v jeho vymedzení, t. j. gramatiku ako „zariadenie, ktoré jednotlivo špecifikuje nekonečnú množinu správne utvorených viet a priraduje každej z nich jeden alebo viac štruktúrnych opisov“ (op. cit., s. 120). Otáznosť tohto predpokladu súvisí so všeobecnou otázkou idealizácie pri teoretickom skúmaní jazyka — na aký stupeň idealizácie je objektívne obmedzený jazykovedný výskum, čiže ktoré idealizačné predpoklady sa musia nutne prijať vzhľadom na možnosti kompetencie jazykovedy. Odpoveď na túto otázku sa, samozrejme, mení v **súvislosti** s vývinom jazykovedy.

Ak vyjdeme z náčrtu modelu postulovaného jazyka ako synchronne dynamického systému, môžeme určiť dva základné typy idealizácie: vnútroštruktúrovú a mimosystémovú. Základom vnútroštruktúrovej idealizácie je abstrahovanie od individuálne realizovaného jazyka, skúmanie sa redukuje na transformačný vzťah **individuálne virtuálny jazyk** — kolektívne realizovaný jazyk sprostredkovaný kolektívne virtuálnym jazykom. Teoretické skúmanie pri tomto type idealizácie spočíva na empirickom obraze kolektívne realizovaného jazyka, pričom sa výskum môže obmedziť na empirický obraz o reálne jestvujúcich jazykových výtvoroch v rámci tohto modu jazyka, alebo sa berú do úvahy aj potenciálne výtvary, t. j. tie, ktoré sú systémovo možné, ale nerealizované. Túto druhú alternatívu predstavuje generatívna gramatika v citovanom vymedzení. Abstrahovanie od individuálne realizovaného jazyka obmedzuje **individuálne virtuálny jazyk** na sústavu jednotiek a pravidiel, ktorými sa získavajú len striktno systémovo podmienené jazykové výtvary. **Individuálne virtuálny jazyk** sa stotožňuje s kolektívne virtuálnym jazykom. **Vnútroštruktúrová idealizácia** je nevyhnutným stupňom **teoretického** poznávania jazyka, lebo umožňuje predbežnú rekonštrukciu systému jazyka ako objektívne konkrétneho celku. Pomocou nej sa konštruuje model, ktorý má prerásť do teoreticky vyvinutejšieho idealizovaného mysleného objektu. Na tomto pozadí treba vidieť prínos i kritiku generatívnej

transformačnej gramatickej teórie. Je jasné, ako to vyzdvihli aj kritici tejto teórie, že ak má jazyk slúžiť ako nástroj dorozumievania, musí sa riadiť istými pravidlami. Súčasne sa však správne poukázalo na to, že fungovanie jazyka nemôže byť zviazané strohými pravidlami, lebo by sa nemohol prispôbovať stále novým vyjadrovacím potrebám. To znamená, že jazyk je štruktúrovaný tak, aby mal dostatočný priestor na podriaďovanie alebo nepodriaďovanie sa tendenciám bežného úzu. Skutočná jazyková tvorivosť nespočíva v produktivnosti nejakého generatívneho zariadenia; tvorivosť sa prejavuje vo vopred nenaplánovateľnom používaní tohto zariadenia (Daneš, 1975, s. 138). Jazyková tvorivosť v tomto poňatí sa stáva súčasťou modelu postulovaného jazyka vtedy, keď sa prihliada na empirický obraz individuálne realizovaného jazyka.

Mimosystémová idealizácia sa zakladá na tom, že sa abstrahuje od okolia postulovaného jazyka ako synchronne dynamického systému, čiže modelovanie vyrastá na empirickom obraze realizovaného jazyka bez ohľadu na mimojazykové faktory vplývajúce na vznik tohto modu jazyka. Bezprostredným okolím systému postulovaného jazyka je systém postulovaného myslenia. Model založený na mimosystémovej idealizácii sa postupne vyvíja k idealizovanému objektu, v ktorom sa odráža aj okolie postulovaného jazyka. Tento postupný vývin môžeme znázorniť niektorými známymi jazykovednými teóriami. Istý stupeň v tomto vývine predstavuje napríklad model jazykovej komunikácie, ktorý v ucelenej teórii podal E. Paulíny v *Slovenskej gramatike* (1981). V tomto modeli sa transformácia individuálne virtuálneho jazyka spája s transformáciou psychického obsahu do explicitnej podoby myslenej výpovede. Pravda, je tu len naznačenie tohto vzťahu, hlbšie sa neanalyzuje. Iný stupeň v tomto vývine reprezentuje model „SMYSL \Leftrightarrow TEKST“ spracovaný skupinou sovietskych lingvistov (Agresian, 1974, s. 36—55). V tomto modeli, ktorý sa zakladá na teoretickom zobrazovaní ovládania jazyka, počíta sa už s osobitným jazykom myslenia, ktorý sa nazýva sémantický jazyk, a opisuje sa tento jazyk. Napríklad model sémantickej syntézy má tri základné komponenty: 1. umelý jazyk Basic, v ktorom sa zapisujú výpovede na hĺbkovej syntaktickej úrovni, 2. transformačné pravidlá, 3. kombinačný výkladový slovník. Modeluje sa tu syntéza viet prirodzeného jazyka z jazyka myslenia. Jazykový aspekt myslenia je teda podstatným komponentom budovaného idealizovaného objektu, ktorý zahŕňa aj okolie synchronne dynamického systému postulovaného jazyka. Ďalším stupňom v tomto vývine je model rečovomyšlienkových procesov, ktorý rozpracúva S. D. Kacnelson (1984). Svoj model buduje na téze, že jazyk nie je len nástrojom komunikácie, ale aj formovania a explikácie myšlienky. Tvorenie reči nie je ani procesom odovzdávania hotových myšlienok, ani aktom ich mechanického prevodu z nejakého vnútorného kódu do prirodzeného jazyka, ale zložitým a viacstupňovým procesom, v ktorom jazykové formy sú prítomné od zárodočnej fázy myslenia až po jeho odovzdávanie poslucháčovi (op. cit. s. 4).

Jeho model je obrazom jednoty rečovomyšlienkového procesu. Čo do stupňa v sledovanom vývine s týmto modelom korešponduje model procesuálnej sémantiky T. Winograda (1983). Sémantika sa tu zobrazuje ako vzťah medzi jazykovými objektmi a psychickými stavmi a procesmi a kladie sa cieľ objasniť špecifické mechanizmy spojené s používaním jazyka a spôsoby, ktorými sú tieto mechanizmy zviazané s ďalšími aspektmi fungovania myslenia.

Model dynamického systému postulovaného jazyka sa rozvinie do relatívne úplného idealizovaného objektu vtedy, keď sa získa adekvátny obraz o transformačných vzťahoch medzi modmi jazyka v spätosti s transformačnými vzťahmi medzi zodpovedajúcimi modmi myslenia. Dá sa predpokladať, že jednotlivé mody jazyka sú formami spôsobov existencie myslenia. Predpokladáme tieto korelácie: individuálne virtuálny jazyk — gnozeologické myslenie; kolektívne virtuálny jazyk — gnozeologicky komunikatívne myslenie; kolektívne realizovaný jazyk — komunikatívne myslenie; individuálne realizovaný jazyk — komunikatívne gnozeologické myslenie (Dolník, 1983). Rozvinutý idealizovaný objekt má zobraziť súčinnosť korelačných dvojíc v transformačnom procese, t. j. pri fungovaní postulovaného jazyka ako synchronne dynamického systému.

Vývin jazykovednej teórie však postupuje ďalej, a to tak, že sa budujú teoretické modely s prihliadaním na ďalšie faktory, ktoré sú späté s fungovaním systému postulovaného jazyka a od ktorých sa predtým vedome alebo nevedome abstrahovalo. Postulovaný jazyk ako synchronne dynamický systém sa včleňuje do širšieho systému verbálneho správania človeka, pričom sa uvedomuje, že ani tento systém nie je uzavretý sám do seba, ale spoločne s ním jestvuje a funguje systém extralingvistických a paralingvistických prostriedkov (Horecký, 1985, s. 107). Konštruované idealizované objekty čoraz adekvátnejšie zobrazujú jazyk ako objektívne konkrétny systém včlenený do mimojazykových systémov, pravda, na úrovni abstraktnej podstaty, resp. abstraktného všeobecná.

V analytickej fáze teoretického poznania si jazykoveda buduje idealizované teórie, ktoré sú základňou pre teoretickú syntézu umožňujúcu zobrazenie jazyka na úrovni konkrétnej podstaty, resp. konkrétneho všeobecná. V tejto fáze teoretického poznania sa má aplikovať dialektická abstrakcia ako myšlienkový **postup** k myšlienково-konkrétnemu obrazu ontologického jazyka, čiže **postup k ideálne** strednému typu objektu. Máme dostať obraz o konkrétnej jednote **jazyka ako** objektívne konkrétneho celku, pomocou ktorého vysvetlíme všetky javové formy jazyka, ich empirický i idealizovaný obraz. Ide o obraz konkrétnej **jednoty spôsobov existencie jazyka**. Otázka je teda, v čom spočíva ich konkrétna **jednota**, čo ich zjednocuje do systému, a to v synchronnom a súčasne diachronnom aspekte. Musí sa hľadať „zárodočná bunka“ — ako sa hovorí v teórii poznania —, z ktorej sa vyvíja konkrétna podstata jazyka. Hľadáme konkrétny základ, z ktorého sa vyčlenili jednotlivé mody jazyka z hľadiska komunikačného procesu, ako aj z hľadiska historického vývinu jazyka. Tento konkrétny základ

umožňuje vysvetlenie vzniku jazyka, a to v ontogenetickom i fylogenetickom zmysle, ako aj jeho fungovanie z hľadiska jednotlivca i jazykového spoločenstva. Na tomto základe sa vysvetlí, v čom spočíva **schopnosť jednotlivca skonštruovať** si taký komunikačný mechanizmus, ktorý pružne vyhovuje meniacim sa podmienkam sociálneho styku, a súčasne to, ako sa v jazykovom spoločenstve konštituuje a vyvíja prostriedok na komunikovanie, poznávanie a akumulovanie poznatkov a skúseností generácií. S touto fázou teoretického poznania súvisia **také otázky súčasnej jazykovedy, ktoré sa tézovite vyjadrujú ako prekonávanie antinómie jazyka a reči, diachronie a synchronie, individuálneho a sociálneho, resp. ontogenetického a fylogenetického aspektu jazyka.**

*Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2*

Bibliografia

- APRESIAN, J. D.: Idei i metody sovremennoj strukturnoj lingvistiki. Moskva. Prosveščenie 1966. 302 s.
- APRESIAN, J. D.: Leksičeskaja semantika. Sinonimičeskije sredstva jazyka. Moskva, Nauka 1974. 367 s.
- ČERNÍK, V. — FARKAŠOVÁ, E. — VICENÍK, J.: Teória poznania. Bratislava. Pravda 1980. 416 s.
- DANEŠ, F.: K novější kritické literatuře o generativně transformační sémantice. Slovo a slovesnost, 36, 1975, s. 131—143.
- DOLNÍK, J.: Funkcia jazyka. Jazykovedný časopis, 34, 1983, s. 97 - 107.
- HORECKÝ, J.: O marxistickú jazykovedu. Jazykovedný časopis, 36, 1985 a, s. 97—103.
- HORECKÝ, J.: Systém verbálneho správania. Slovo a slovesnost, 46, 1985 b, s. 101—108.
- CHOMSKY, N.: Syntaktické struktury. Praha, Academia 1966. 212 s.
- KACNELSON, S. D.: Rečemyšlíteľnyje processy. Voprosy jazykoznanija, 1984, č. 4, s. 3—12.
- KRUPA, V.: Jednota a variabilita jazyka. Bratislava, Veda 1980. 168 s.
- PAULINY, E.: Slovenská gramatika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 323 s.
- WINOGRAD, T.: K processuaľnomu ponimaniju semantiki. In: Novoje v zarubežnej lingvistike. 12. Moskva, Raduga 1983, s. 123—170.

ГНОСЕОЛОГИЧЕСКОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЯЗЫКА И РАЗВИТИЕ ЕГО ПОЗНАНИЯ

Резюме

В статье определяется предмет языкознания с гносеологической точки зрения, кратко излагается развитие познания этого предмета на фоне диалектико-материалистической теории о развитии познания объективной реальности. Язык как объективно конкретное целое с гносеологической точки зрения представляет собой постулированный язык, т.е. общезыковедческую категорию, содержание которой уточняется, конкретизируется в процессе языковедческого познания. Постулированный язык, проявляющий себя в индивидуально-виртуальном, коллективно-виртуальном, коллективно-реализованном и индивидуально-реализованном видах, является предметом языковедческого познания на теоретическом уровне. Постулированный язык, определяемый в качестве синхронно-динамической системы, служит теоретической основой для моделирования языковой способности коммуниканта. Теоретическим развитием такого рода модели конструируется идеализированный воображаемый

объект, изображающий на уровне абстрактного общего языковую способность коммуниканта. Модель динамической системы постулированного языка способна развиваться в относительно полный идеализированный объект в том случае, если получится адекватное представление о трансформационных отношениях между модусами языка в связи с трансформационными отношениями между соответствующими модусами мышления. В аналитической фазе теоретического познания языкознание строит идеализированные теории, являющиеся основой для теоретического синтеза, позволяющего отображать язык на уровне конкретной сущности, или же конкретного общего. В указанной фазе теоретического познания должна применяться диалектическая абстракция как переход мыслей к мыслительно-конкретному образу языка.

GRAMATICKÁ KATEGÓRIA ČASU V SLOVENČINE

GABRIELE NOLTE

Gramatická kategória času už dlhší čas priťahuje pozornosť jazykovedcov v mnohých európskych jazykoch. Tento záujem nevznikol náhodne; veď čas ako predikatívna kategória je veľmi dôležitý pre konštituovanie výpovedí.

Aj v slovenčine stála gramatická kategória času v centre pozornosti, ako vidieť zo štúdií E. Paulinyho (1948) a G. Horáka (1957). Aj v *Morfológii slovenského jazyka* (1966) sa venuje veľa pozornosti okruhu problémov, ktoré nás zaujímajú. V bohemistike sú výskumy kategórie času spojené s prácami I. Poldaufa (1948), H. Křížkovej (1962; 1966) a J. Panevovej a kol. (1971).

Hoci jestvuje rozsiahla literatúra o probléme gramatickej kategórie času, nemožno otázky, ktoré vystupujú v súvislosti s významom časov, doteraz pokladať za vyriešené. To sa nám zdá dostatočným odôvodnením pre obnovený záujem o gramatickú kategóriu času, ako aj pre výklad, ktorý prekračuje doterajšie tradície v slovakistike.

Vo svojom výklade chceme sa v prvom rade sústrediť na pôsobenie kategórie času v aktívnom indikative, pričom nestrácame zo zreteľa tesné spojenie času s inými kategóriami, predovšetkým s aspektom. Myslíme však, že súhra rozličných verbálnych kategórií sa dá úspešne opísať iba na základe detailných výskumov jednotlivých kategórií.

Gramatická kategória času v slovenčine vyjadruje časové zaradenie diania (Geschehen). Najprv niekoľko príkladov:

(1) Naostatok *prišiel* ešte Georgiho otec, baj Christo. *Vypil si vína, zajedol* jahňaciny a potom *sa ma vypytoval* na všetko možné. (Rajský)

(2) Tu som sa stretol so štyridsaťročnou Jordankou Tabovovou ... Je nakrátko ostrihaná, nemaľuje sa. Z priečinku *vytiahne* fľašu koňaku a *vypije si so mnou*. (Rajský)

V (1) a (2) máme do činenia s výpoveďami, v ktorých ide o zobrazenie minulého diania. Z hľadiska zaradenia diania do istého časového stupňa, t. j. z hľadiska jeho referenčného vzťahu jestvuje medzi vyznačenými slovesnými tvarmi zrejma totožnosť. Vzniká však otázka, či možno vôbec hovoriť o totožnosti významov. Myslíme, že tu je istý rozdiel v tom, či sa minulé dianie vyjadruje préteritom alebo prezentom. Pozorujme ďalšie príklady:

(3) No táto starostlivosť o nové výrobky, i keď nesie so sebou mnoho problémov, *sa vypláca* nielen pre podnik, ale i pre celé národné hospodárstvo. (Pravda)

(4) To viete, deti. Dnes som jedného dolapil. Čo tu robíš? — Skaly *hádzem* a *pozerám*, ako rýchle tá voda uteká. (Jašík)

(5) Zajtra je sobota, bude výplata a *robíme* len do druhej. (Ondrejov)

(6) *Necháivate* ma tu *stát* už dve hodiny, kým vy panský sedíte. (Ondrus, 1971)

(7) — Netrápte sa, matí. — ohlásila sa ... Anna ... — Pokiaľ ja *žijem* a pokiaľ budem mať robotu, neumrieme hladom. (Ondrejov)

(8) Mestom sa stali Košice ešte niekedy koncom 13. stor. Roku 1319 *oslobodzujú* panovník obchodníkov mesta od platenia cla na území Abovskej a Zemplínskej stolice. Roku 1347 *dostávajú* Košice aj právo skladu. (Dejiny Slovenska I)

(9) Odpusť, že *vyrušujem*, povedal, keď mu krajčír otvoril. (Pravda)

(10) Tabuľa bola ako nová a ten, kto by nebol vedel, že Zembal ju každý rok *natiera* a *trvá* mu to celú nedelu, bol by si myslel, že ... (Jašík)

(11) Naša vrchná sestra Mária Vajdová povedala, že ma od rána *zhladávajú* z ktoréhosi výskumného ústavu, že na stole mám telefónne číslo. (Dzvoník)

Príkladmi (3) až (11) sme doložili rozličné funkcie istej časovej formy — nedokonavého prézenta. Tieto rozličné funkcie budeme nazývať spôsoby použitia danej formy, v našom prípade teda spôsoby použitia nedokonavého prézenta. Vzhľadom na polyfunkčnosť časov — aj keď nie je všade taká výrazná ako pri nedokonavom prézente — zdá sa nevyhnutné odpovedať na otázku, ako má vyzeráť adekvátny opis významu.

Opis významu gramatických kategórií sa môže napríklad obmedziť na výpočet rozličných spôsobov použitia jednotlivých členov kategórie. To je spôsob spracovania problematiky kategórie času v *Slovenskej gramatike* od E. Paulinyho—J. Ružičku—J. Štolca (5. vyd. z r. 1968), kde sa pre jednotlivé časy vypočítavajú možné referenčné vzťahy, t. j. vymedzuje sa okruh ich denotátov; tento postup je plne oprávnený vzhľadom na predpokladaný okruh používateľov.

Iný prístup vidíme v opise rozdielných spôsobov použitia jednotlivých foriem na základe spoločného príznaku. Tento spoločný príznak musí byť nevyhnutne dosť všeobecný, lebo sa musí dať dokázať vo všetkých spôsoboch použitia príslušnej formy. Takýto postup nachádzame u R. Jakobsona (1932), ktorý sa pokúsil pre jednotlivé členy gramatických kategórií nájsť zovšeobecnené gramatické významy a na tomto základe usporiadať členy gramatických kategórií v asymetrických koreláciách. Teória asymetrických korelácií (privatívnych binárnych opozícií) má odvtedy v jazykovede veľa zástancov a skoro toľko protivníkov. Tak sa napr. znova a znova vznáša námietka, že teória asymetrických korelácií nie je v každom prípade adekvátna jazykovým faktom (napr.

Dokulil, 1958; Křížková 1962 a i.) a že okrem toho vo voľbe dištinktívneho príznaku sa prejavuje istá subjektívna ľubovôľa.

Pokiaľ ide o prvú námietku, treba s ňou do istej miery súhlasiť, ak sa má binárny princíp bez výnimky používať na všetky gramatické kategórie. Treba však konštatovať, že binárny princíp sa dosiaľ nepodarilo jednoznačne odmietnuť a že práve tak ešte chýba aj dostatočné potvrdenie tohto princípu. Myslíme však, že z hľadiska rozdielných vzťahov gramatických kategórií k sémantickým faktom treba kladne prijať aj rozdielne pokusy o ich opis. Zdá sa však napr. sporné, či členy gramatickej kategórie pádu ako celok možno uviesť do vzťahu priamo k sémantickým faktom (Novák, 1974). Pri členoch kategórie čísla sa naproti tomu zdá vzťah k sémantickým faktom jednoznačný. Aj pre výskum gramatickej kategórie času v slovenčine sa zdá binárny princíp perspektívny. A čo sa týka voľby dištinktívneho príznaku, možno tu poukázať na skutočnosť vyhovujúcu zásadne všetkým teoretickým úvahám: Modely sa tvoria vždy na určité ciele a odrážajú vždy len isté stránky objektu. Voľba príznakov musí zodpovedať cieľom. Preto kritériom pre voľbu sémantických príznakov môže byť len adekvátnosť a daným cieľom zodpovedajúca úplnosť opisom zahrnutých významov a spôsobov použitia daných členov gramatickej kategórie. Z tohto hľadiska zdá sa úplne oprávnený opis, ktorý navrhol R. Jakobson, vzťahujúci sa na signifikatívny aspekt významu.

Jestvuje napokon aj tretí spôsob opisu, ktorý stojí medzi obidvoma už uvedenými možnosťami a využíva sa v *Morfológii slovenského jazyka* (1966). Predstavíme ho o niečo podrobnejšie v neposlednom rade preto, lebo sa z neho podľa našich vedomostí vychádza pri vyučovaní na katedrách slovenčiny.

V *Morfológii slovenského jazyka* (1966) sa uvádza, že časové usporiadanie diania kategóriou času sa v slovenčine opiera o čas prehovoru; diania, ktoré sa rozvíjajú paralelne s časom prehovoru v najširšom význame, sú zaradené ako prítomné, diania, ktoré prebiehajú pred časom, resp. po čase prehovoru, sú zaradené ako minulé, resp. budúce. „Podľa toho v rámci gramatickej kategórie času je v slovenčine sústava tvarov prítomného času (prézenta), sústava tvarov minulého času (préterita) a sústava tvarov budúceho času (futúra). Tvary prítomného, minulého a budúceho času (prézenta, préterita a futúra) zodpovedajú trom základným časovým stupňom“ (op. cit., s. 430). Pretože sa nie všetky spôsoby použitia časov dajú podriaďiť tejto premise, preberá sa Kuryłowiczova teória primárnych a sekundárnych funkcií. To znamená, že pre primárne funkcie sa vychádza z jestvovania zovšeobecnených príznakov. Všetky spôsoby použitia, ktoré sa sem nedajú zaradiť, označujú sa ako sekundárne.

Z nášho hľadiska sa tým fungovanie gramatickej kategórie času nedá vysvetliť. To sa týka predovšetkým odôvodnenia toho, že napr. prítomný môže vystupovať v mnohých rozdielných spôsoboch použitia, medziiným vyjadrovať minulé alebo budúce diania. Také spôsoby použitia sa a priori priradujú k sekundár-

ným funkciám. Na druhej strane uvedená teória úplne ignoruje fakt, že jestvuje absolútny a relatívny čas; veď ako referenčný bod pre časové zaradenie akýchkoľvek diania sa v Morfológii slovenského jazyka kladie čas prehovoru. V relatívnom čase však časový bod iného diania tvorí referenčný bod pre určenie príslušného času.

Ak sa pozeráme na tieto tri možnosti opisu gramatických kategórií z hľadiska ich praktického využitia, konštatujeme, že zrejme ani jedna z nich nemôže viesť k adekvátnemu opisu gramatickej kategórie času v slovenčine. Nevýhody chápania, ktoré súvisia s teóriou primárnych a sekundárnych funkcií, sme už vyložili. Prvou možnosťou opisu — vypočítaním spôsobov použitia — nemožno vysvetliť, prečo rozdielnym formám možno pripísať ten istý spôsob použitia; porov. (1) a (2). Domnievame sa, že adekvátny opis gramatických kategórií musí brať do úvahy signifikatívny aj denotatívny aspekt. O signifikatívny význam ide vtedy, keď sa vzťah medzi formatívom a jeho odrazom chápe intenzionálne, t. j. keď ide o vzťah medzi formatívom a pojmovým obsahom. O denotatívny význam ide vtedy, keď vzťah medzi formatívom a odrazom sa chápe extenzionálne, keď sa odraz určuje vzhľadom na jeho adekvátnosť pre objekty skutočnosti.

Po tomto spresnení môžeme konštatovať, že rozdiel medzi príkladmi (1) a (2) je zrejme v signifikatívnom význame. Naproti tomu pre príklady (3) až (11), ktoré ilustrujú denotačnú oblasť nedokonavého prézenta, vzniká otázka, či rozdielne spôsoby použitia jednej formy sú vysvetliteľné signifikatívnym významom, alebo či treba využiť viaceré signifikatívne významy. Myslíme, že stačí jediný signifikatívny význam, ktorý poskytuje rámec pre rozdielne spôsoby použitia príslušných foriem, t. j., že napokon každý spôsob použitia je založený na významovom potenciáli foriem.

Pri opise gramatickej kategórie času musíme brať do úvahy, že v slovenčine je absolútny a relatívny čas, pričom z morfológického a sémantického hľadiska, odhliadnuc od voľby referenčného bodu, niet nijakých rozdielov (Nolte, 1986 a). To nás oprávňuje pri opise vychádzať najprv z nasledujúcich protikladov: v korelácii „signalizovanie anteriority — nesignalizovanie anteriority“ stojí proti sebe préteritum na jednej strane a prézent a futúrum na druhej strane. Pri „nesignalizovaní anteriority“ predpokladáme pre futúrum a prézent jestvovanie korelácie „signalizovanie posteriority — nesignalizovanie posteriority“. (Tu je rozdiel proti našej staršej koncepcii [Nolte, 1984; 1986 b], lebo myslíme, že týmito protikladmi sa lepšie vystihujú jazykové fakty.)

Do rámca tvoreného spomenutými koreláciami zaraďujú sa všetky spôsoby použitia členov gramatickej kategórie času; pravda, korelácie vyžadujú ešte vysvetlenie pomocou sémantických príznakov, aby štruktúrny význam časov bol porovnateľný s ich spôsobmi použitia.

Pri explikácii štruktúrneho významu vychádzame z toho, že členy kategórie času sú vyznačené viacvýznamovosťou, „ktorá sa má určovať ako spojenie

jedného prostriedku s viacerými konvenčnými možnosťami chápania“ (Jäger —Koenitz, 1980, s. 41). Dôležité sú najmä dva druhy viacvýznamovosti, ktoré sa v citovanej práci označujú ako nediferencovanosť a intranormatívna ambiguita. Pritom nediferencovanosť sa rezervuje pre prípad, „že vzťah jednej významovej jednotky k (vecne) rozlišiteľným obsahom vedomia nie je presne určený, resp. určiteľný, takže obsahy vedomia sú signalizované ‚globálne‘ a hovoriaci si nemusí byť vedomý toho, na ktorý objekt, resp. vecný obsah z viacerých možných objektov, resp. obsahov sa jazykový výraz v danom prípade vzťahuje“ (op. cit., s. 34). Tento druh viacvýznamovosti možno chápať ako logický vzťah alternatívy medzi príslušnými významami. O intranormatívnej ambiguite sa naproti tomu hovorí vtedy, keď rozličné významy jedného prostriedku možno zobrazíť vzťahom kontravalencie, kde príslušný jazykový prostriedok „má toľko bezpríznakových významov, koľko zodpovedajúca kontravalencia má členov“ (op. cit., s. 37).

Pri absolútnom čase vchádzame z predpokladu, že príznaky časového stupňa „minulosť“ (MIN) a „budúcnosť“ (BUD) sa vždy orientujú na moment prehovoru. Graficky by sme mohli tieto časové úseky zobrazíť na časovej osi ako lúče, ktoré vychádzajú vždy od času prehovoru a smerujú do nekonečna, pričom MIN sa vzťahuje na časový úsek pred časom prehovoru a BUD na časový úsek po čase prehovoru. Dĺžka týchto časových úsekov je pritom celkom nepodstatná, spresňuje sa časovými adverbiami alebo jej vlastnosti zisťujeme podľa našich faktových znalostí.

Časový úsek „čas prehovoru“ možno veľmi jednoducho opísať kombináciou príznakov \overline{MIN} , \overline{BUD} (non-minulosť, non-budúcnosť). Keď totiž MIN a BUD per definitionem vylučujú čas prehovoru, potom je čas prehovoru jediný časový úsek, ktorý zostane po negácii MIN a BUD. To umožňuje adekvátny opis tzv. „aktuálneho prezenta“, pretože tu je podstatné v jazykovom vyjadrení časové ohraničenie diania časom prehovoru (nič sa nevypovedá o trvaní mimo času prehovoru).

Pomocou príznakov MIN, BUD a \overline{MIN} , \overline{BUD} možno opísať štruktúrny význam absolútnych časov; v súlade s tým sa pre relatívny čas predpokladajú príznaky ANT (predčasnosť), POST (počasnosť) a \overline{ANT} , \overline{POST} , t. j. dianie je v pomere k inému daniu predčasné, počasné, resp. ani predčasné, ani počasné.

Venujme sa teraz explikácii štruktúrnych významov časov pomocou uvedených príznakov. Pretože hovoriaci sa pri voľbe gramatického času vždy musí rozhodnúť, či chce vyjadriť časový vzťah daného diania k času prehovoru alebo k inému referenčnému bodu, musí sa pre signifikatívne významy časov vychádzať z intranormatívnej ambiguity. Tú možno zobrazíť pri préterite a futúre ako kontravalenciu spôsobov použitia pre absolútny a relatívny čas:

(12) + (ANT)—(MIN)

(13) + (POST)—(BUD)

Z toho vychádzajú pre préteritum v rámci signifikatívneho významu spôsoby použitia MIN (v absolútnom čase) a ANT (v relatívnom čase), pre futúrum analogicky BUD a POST.

Štruktúrny význam prézenta sa pre bezpríznakovosť tohto času vysvetľuje podstatne ťažšie ako pri préterite a futúre, hoci aj tu je kontravalencia medzi absolútnym a relatívnym časom zaistená. Problematiku budeme demonštrovať na príklade absolútneho času.

Rozmanitosť spôsobov použitia prítomných foriem, ktorými možno **zobrazit nielen aktuálne a prítomné diania, ale aj minulé a budúce**, ako aj „všeobecne platné“ diania, umožňuje predpokladať, že v absolútnom čase pre prítomné treba vychádzať z nediferencovaného významu, ktorý možno vyjadriť takto:

$$(14) \text{MIN} \vee \text{BUD} \vee (\overline{\text{MIN}}, \overline{\text{BUD}})$$

V tomto rámci, vymedzenom uvedenou alternatívou, je teoreticky možných sedem spôsobov použitia:

$$(15) \text{ a) } \text{MIN} \wedge \text{BUD} \wedge (\overline{\text{MIN}}, \overline{\text{BUD}})$$

$$\text{ b) } \text{MIN} \wedge \text{BUD} \wedge \sim (\overline{\text{MIN}}, \overline{\text{BUD}})$$

$$\text{ c) } \text{MIN} \wedge \sim \text{BUD} \wedge (\overline{\text{MIN}}, \overline{\text{BUD}})$$

$$\text{ d) } \text{MIN} \wedge \sim \text{BUD} \wedge \sim (\overline{\text{MIN}}, \overline{\text{BUD}})$$

$$\text{ e) } \sim \text{MIN} \wedge \text{BUD} \wedge (\overline{\text{MIN}}, \overline{\text{BUD}})$$

$$\text{ f) } \sim \text{MIN} \wedge \text{BUD} \wedge \sim (\overline{\text{MIN}}, \overline{\text{BUD}})$$

$$\text{ g) } \sim \text{MIN} \wedge \sim \text{BUD} \wedge (\overline{\text{MIN}}, \overline{\text{BUD}})$$

Aj pri relatívnom čase je v prítomnosti analogicky k absolútnemu času potrebné **vychádzať z nediferencovaného významu**, ktorý možno určiť podobne ako v prípadoch uvedených pod (15) **siedmimi spôsobmi použitia**:

$$(16) \text{ANT} \vee \text{POST} \vee (\overline{\text{ANT}}, \overline{\text{POST}})$$

Z toho vyplýva pre prítomné na základe kontravalencie medzi absolútnym a relatívnym časom signifikatívny význam:

$$(17) (\text{ANT} \vee \text{POST} \vee (\overline{\text{ANT}}, \overline{\text{POST}})) \rightarrow ((\text{MIN} \vee \text{BUD} \vee (\overline{\text{MIN}}, \overline{\text{BUD}}))$$

Týmto spôsobom opisu však ešte nemôžeme vysvetliť fakt, že použitie dokonavého prítomného na vyjadrenie budúcich diania (18) predstavuje nepríznakovaný spôsob použitia, kým použitie nedokonavého prítomného na vyjadrenie budúcich diania (5) je na rozdiel od toho príznakované. (Aby sme predišli terminologickým nedorozumeniam, treba poznamenať, že pojmovú dvojicu príznakový/bezpríznakový [merkmalhaft/merkmallos] vzťahujeme na paradigmaticku, teda na členy binárnych privatívnych opozícií, kým dvojicu príznakovaný/nepríznakovaný [markiert/unmarkiert] na syntagmaticku, t. j. na spôsoby použitia časovo-vidových foriem v konkrétnej jazykovej výpovedi.)

(18) — Veď my im [sýkorkám] nič *neurobíme*, zaštebotala Anna ... My ich iba trochu *zohrejeme* a *nakýmime*, potom ich *zasa vypustíme*. (Ondrejov)

Aby sme mohli vysvetliť tieto rozdiely, musíme hľadať aj ďalšie kritériá pre opis, ktoré idú za zaradenie diania voči času prehovoru. Vychádzame z H.

sl
tr
k
ist
za
pr
Re
Sg
sér
vzt
v d
neť
bo
S
výz
„Sig
zob
pre

Reichenbacha (1948), ktorý pri analýze anglického systému časov rozlišoval *point of speech* (S), *point of event* (E) a *point of reference* (R). Pritom určil referenčný bod ako časový bod, vo vzťahu ku ktorému sa fixuje časové postavenie bodu E. Pritom však R sa veľmi ťažko dá vymedziť: „V individuálnej vete nie je jasné, ktorý časový bod sa používa ako referenčný bod. Toto určenie je často dané kontextom prejavu“ (op. cit., s. 288). Pozorujme Reichenbachove schémy:

(19) past perfect <i>I had seen John</i>	simple past <i>I saw John</i>
$\begin{array}{c} + \text{---} + \text{---} + \text{---} \rightarrow \\ \text{E} \quad \text{R} \quad \text{S} \end{array}$	$\begin{array}{c} \text{---} + \text{---} + \text{---} \rightarrow \\ \text{E, R} \quad \text{S} \end{array}$
present perfect <i>I have seen John</i>	present <i>I see John</i>
$\begin{array}{c} + \text{---} + \text{---} \rightarrow \\ \text{E} \quad \text{S, R} \end{array}$	$\begin{array}{c} \text{---} + \text{---} \rightarrow \\ \text{S, R, E} \end{array}$
simple futur <i>I shall see John</i>	future perfect <i>I shall have seen John</i>
$\begin{array}{c} \text{---} + \text{---} + \text{---} \rightarrow \\ \text{S, R} \quad \text{E} \end{array}$	$\begin{array}{c} + \text{---} + \text{---} + \text{---} \rightarrow \\ \text{S} \quad \text{E} \quad \text{R} \end{array}$

Ak túto teóriu, ktorá vzbudila veľký záujem u lingvistov aj u filozofov skúmajúcich logiku času, preskúmame z hľadiska použiteľnosti na naše ciele, treba celkom súhlasiť s H. Reichenbachom, že *point of event* zaradil vzťahovo k inému časovému bodu, lebo časové zaradenie diania má zmysel len z hľadiska istého systému súradníc. Pravda, S, E a R treba pokladať nie za časové body, ale za časové úseky, preto budeme v nasledujúcom výklade používať termíny čas prehovoru, čas konania a čas referencie. S použitím a miernym modifikovaním Reichenbachovej teórie dospela J. Panevová a kol. (Panevová—Benešová—Sgall, 1971, s. 56) po podrobnom skúmaní kategórie času v češtine k záveru, „že sémantickou podstatou gramatické kategórie času je vyjadřování časového vztahu děje k jistému referenčnímu bodu, tedy vztah E k R; podle toho, zda v daném případě R je určeno jako S nebo nikoli, mluvíme o čase základním, nebo relativním“. To isté môžeme zdôrazniť aj v slovenčine, hoci aj tu referenčný bod chceme nahradit referenčným časom.

S využitím krátko načrtnutých poznatkov mohli by sme daný signifikatívny význam a jeho explikáty spresniť, čo by napr. pri préterite mohlo vyzeráť takto: „Signalizovanie anteriority“ sa dá písať ako v (20) a má spôsoby použitia zobrazené v (21), pričom (21 a) stojí za MIN a (21 b) za ANT (*i* a *j* sú indexy pre rozdielne diania):

- (20) E_i ANT R_i
 (21) a) E_i ANT R_i ($R_i = S$)
 b) E_i ANT R_i ($R_i = E_j$)

Nebudeme ďalej skúmať možnosti zobrazenia na tomto mieste, lebo ani tým sme nenašli vysvetlenie pre rozdiel medzi dokonavým a nedokonavým prázentom na vyjadrenie budúcich diania. Domnievame sa však, že túto otázku, ako aj mnohé ďalšie budeme môcť vysvetliť dôsledným pokračovaním v Reichenbachovom pokuse. Zaviedli sme referenčný čas podľa J. Panevovej v presne určenom zmysle, t. j. ako referenčný bod pre časové zaradenie diania. Myslíme však, že pri opise slovenského systému časov vzhľadom na úzke spojenie času a vidu treba rátať ešte so štvrtým kritériom pre zaradenie diania, ktoré nazveme bod pozorovania. Bod pozorovania treba chápať ako uhol pohľadu, pod ktorým hovoriaci podáva dianie. Bod pozorovania teda nie je záležitosťou časového zaradenia diania, ale otázkou perspektivizácie zo strany hovoriaceho, a to v podstate súvisí s rozdielom vo vide (signalizovanie celostnosti — nesignalizovanie celostnosti). Táto interpretácia sa kryje s opisom dokonavých a nedokonavých verbálnych foriem v práci *Grammaticeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii so slovackim* (1960, s. 132—133): „Vyražaja process pri pomošči form nesoveršenogo vida ..., govoriaščij nachoditsa kak by v potoke samogo processa ... Vyražaja process formami soveršenogo vida ..., govoriaščij stoit vne processa, vyražennogo glagoľnoj formoj: sledovatelno, on obozrevajet process kak jedinoje celoje.“

V zhode s tým môžeme konštatovať, že pri nedokonavom vide bod pozorovania je pravá alebo nepravá čiastková množina času konania príslušného diania, kým bod pozorovania pri dokonavom vide leží mimo daného času konania. Takéto chápanie pri préterite podporujú pozorovania F. Kopečného (1962) a J. Chloupeka (1973). F. Kopečný (op. cit., s. 52) predpokladá pre nepolytemporálne dianie v nedokonavom préterite, v nadväznosti na V. Mathesiusa, tzv. výjevovú aktuálnosť. Táto aktuálnosť je odôvodnená tým, „že si něco představujeme jako děj, probíhající před našima očima, probíhající v čase a mající tedy určité trvání“. J. Chloupek (op. cit., 1973, s. 42) pri dokonavom préterite vo vetách ako *Zůstal jsem až doteď vycházka z tejto interpretácie: „Vedle minulého času mohou některé formy vyjádřovat i dotyk s momentem mluvniho aktu, třebaže ještě z pozice minus.“*

Otvorená však ostáva otázka, ako treba chápať protiklad medzi dokonavým a nedokonavým vidom s ohľadom na perspektivizáciu diania, či je ekvipolentný alebo asymetrický a ktorý člen by pri poslednom chápaní bol príznakový. **Nateraz ešte nevieme, či by sa opozícia mala chápať ako „signalizovanie koincidencie medzi bodom pozorovania a časom konania — signalizovanie nekoincidencie medzi bodom pozorovania a časom konania“ (ekvipolentne) alebo ako**

„signalizovanie koincidencie medzi bodom pozorovania a časom konania — nesignalizovanie koincidencie medzi bodom pozorovania a časom konania“ (asymetricky s nedokonavým vidom ako príznakovým členom) alebo **dokonca** ako „nesignalizovanie nekoincidencie medzi bodom pozorovania a časom konania — signalizovanie nekoincidencie medzi bodom pozorovania a časom konania“ (asymetricky s dokonavým vidom ako príznakovým členom).

Za dnešného stavu sme tej mienky, že pre nedokonavý vid treba prijať príznak „signalizovanie koincidencie medzi bodom pozorovania a časom konania“. Akýkoľvek príznak by sme však pre dokonavý vid prijali — „signalizovanie nekoincidencie medzi bodom pozorovania a časom konania“ alebo „nesignalizovanie koincidencie medzi bodom pozorovania a časom konania“ — vždy treba ukázať, či pre čas pozorovania pri **dokonavom** vide je možné presnejšie vymedzenie. Myslíme však, že takéto presné vymedzenie bodu pozorovania pri dokonavom vide vôbec nie je dôležité. Na potvrdenie tejto hypotézy sa ešte raz vrátíme k rozličným spôsobom použitia prézenta. Budeme sa tu zaoberať len absolútnym časom, aby sme problematiku nerozširovali.

Pre nedokonavý prézent sme príkladmi (3) až (8) vypočítali možné spôsoby použitia, ktoré sme konštatovali aj v (15) pri výklade signifikatívneho významu prézenta v absolútnom čase: na príklad (3) sa hodí spôsob použitia (15 a), t. j. ide o vyjadrenie tzv. všeobecne platného, resp. pre dlhší časový úsek **platného** diania, v príklade (4) ide o spôsob použitia „aktuálneho prézenta“ (15 g), v príklade (5) ide o vyjadrenie budúceho diania (15 f), v príklade (6) je spôsob použitia (15 c), pri ktorom dianie, ktoré sa začalo v minulosti, má platnosť ešte počas času prehovoru. V (7) ide o prípad do istej miery protikladný k (6), totiž o dianie, ktoré siaha od času prehovoru až do budúcnosti (15 e) a v (8) je „historický prézent“ (15 d).

Pre **dokonavý** prézent popri historickom prézente v príklade (2) (spôsob použitia 15 d), ako aj vyjadrení budúceho diania ako v (18) (spôsob použitia 15 f) dá sa dokázať ešte spôsob použitia (15 b), ako môžeme doložiť príkladmi (22) a (23):

(22) Vlky niekedy *prebehnú* z Rumunska cez zamrznutý Dunaj, ale ak sa nevrátia, poľovníci ich tu postrielajú. (Rajský)

(23) Na Filipínach *zaradia* do súťaže krásy uchádzačku len vtedy, ak k príhláške *priloží* čo najviac potkaních chvostov. (Život)

Azda môže prekvapiť fakt, že spôsob použitia (15 b), t. j. diskontinuitný časový úsek sme doložili príkladmi, ktoré sa v jazykovednej literatúre obyčajne **hodnotia** ako tzv. všeobecne platné diania. Treba však brať do úvahy, že dokonavý prézent je vo „všeobecne platných daniach“ možný iba vtedy, keď platnosť výpovede je istým spôsobom obmedzená: v (22) kvantifikáciou *niekedy*, v (23) jestvovaním implikácie. Tu ide teda o vyjadrenie reálnej možnosti, že takéto dianie sa odohráva v danej oblasti platnosti: na základe svojich fakto-

vých znalostí alebo svojich skúseností z minulosti hovoriaci utvrdzuje platnosť výpovede aj pre budúcnosť, pričom ide o komplexné chápanie diania, takže sa nehovorí nič o stretnutí času konania čiastkového deja a času prehovoru.

V zhode s našou hypotézou, že pri dokonavom vide bod pozorovania leží mimo času konania príslušného diania, môžeme dokázať pre dokonavý prítomník iba tieto tri spôsoby použitia, v ktorých nesplývajú čas prehovoru a čas konania: inak by sa zhodovali aj čas prehovoru a bod pozorovania, čím by nebola splnená daná požiadavka.

Skúmame teraz už častejšie spomenuté použitie dokonavého a nedokonavého prítomníka na vyjadrenie budúcich diania. Tu sa veľmi zreteľne prejavuje súhra kategórie vidu a kategórie času.

Pre bod pozorovania pracujeme predbežne s príznakmi KOINC (koincidenca medzi bodom pozorovania a časom konania) a $\overline{\text{KOINC}}$ (non-koincidenca medzi bodom pozorovania a časom konania), pričom zatiaľ nechávame otvorenú interpretáciu príznaku $\overline{\text{KOINC}}$ (porov. vyššie). Príznakmi KOINC a $\overline{\text{KOINC}}$ môžeme doplniť spôsoby použitia (15 f) pre nedokonavý prítomník (príklad 5) ako v (24), v zjednodušenej forme v (24 a) a pre dokonavý prítomník (príklad 18) ako v (25, 25 a).

$$(24) \quad \sim \text{MIN} \wedge \text{BUD} \wedge \sim (\overline{\text{MIN}}, \overline{\text{BUD}}) \wedge \text{KOINC}$$

$$(24 \text{ a}) \quad \text{BUD} \wedge \text{KOINC}$$

$$(25) \quad \sim \text{MIN} \wedge \text{BUD} \wedge \sim (\overline{\text{MIN}}, \overline{\text{BUD}}) \wedge \overline{\text{KOINC}}$$

$$(25 \text{ a}) \quad \text{BUD} \wedge \overline{\text{KOINC}}$$

Ako vidieť z uvedených vzorcov, (24 a) sa nachádza v oblasti platnosti, pre ktorú jestvuje časovo-vidová forma, ktorá signalizuje práve tento časový stupeň, a to nedokonavé futúrum:

$$(26) \quad + \text{BUD} \wedge \text{KOINC}$$

Pre (25 a) to neplatí, pretože v slovenčine neexistuje časovo-vidová forma, ktorá by mala oblasť platnosti „+ BUD \wedge $\overline{\text{KOINC}}$ “. Z toho vyplýva, že dokonavý prítomník na vyjadrenie budúcich diania je nepríznakovaný, zatiaľ čo nedokonavý prítomník je v tomto spôsobe použitia príznakovaný.

Oproti tomu „historický prítomník“ je aj pre dokonavý aj pre nedokonavý prítomník príznakovaný spôsob použitia, pretože existujú časovo-vidové formy — dokonavé a nedokonavé préteritum —, ktoré signalizujú zaradenie diania do minulosti.

Nemohli sme sa tu dotknúť všetkých otázok, ktoré súvisia s našou témou. Chceli sme v prvom rade poukázať na možnosť, ako sa dá fungovanie gramatickej kategórie času v slovenčine vysvetliť bez toho, že by sme pritom chceli postulovať, že takýto opis by mal alebo mohol vyzeráť len takto a nie ináč. Ak sme opis kategórie času vzhľadom na kategóriu vidu rozšírili o ďalšiu zložku, t. j. bod pozorovania, mali sme na mysli možné výhody pri porovnávaní medzi slovenským časovo-vidovým systémom a nemeckým časovým systémom, aj keď

sme sa takýmto porovnaním doteraz explicitne nezaoberali. Príspevok vznikol sčasti ako **kritický prehľad najnovších výsledkov**, má teda v mnohom ešte **hypotetický** charakter. Týka sa to najmä formálnej explikácie, ako aj dôkladnejšieho preskúmania súhry času konania, referenčného času, času prehovoru a bodu pozorovania v súvislom texte, kde rozličné časové údaje vytvárajú ďalšie možnosti **pre ich klasifikáciu a hierarchizáciu**.

Karl-Marx-Universität

Leipzig, Karl-Marx-Platz 9

Bibliografia

Grammaticeskij stroj ruskogo jazyka v sopostavlenii so slovackim. Morfologija. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960. 577 s.

HORÁK, G.: K využívaniu slovesného času a spôsobu v slovenčine. Trávníčkův sborník. Praha 1958, s. 221—232.

CHLOUPEK, J.: (Ne)aktuálnosť slovesného děje. Slovo a slovesnosť, 34, 1973, s. 48—51.

JÄGER, G.—KOENITZ, B.: Semantische Eigenschaften sprachlicher Mittel — Vorüberlegungen für eine semantische Beschreibung der Gerundien. Linguistische Arbeitsberichte 28. Karl-Marx-Universität Leipzig, Sektion TAS 1980, s. 32—44.

JAKOBSON, R.: Zur Struktur des russischen Verbums. Charakteria Guilelmo Mathesio Quinquagenario, Prague 1932, s. 74—84.

KOPEČNÝ, F.: Slovesný vid v češtině. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962. 144 s.

KŘÍŽKOVÁ, H.: K problematice kategorie času v ruštině a v češtině. Československá rusistika, 7, 1962, s. 195—200.

KŘÍŽKOVÁ, H.: Pervičnyje i vtoričnyje funkcie i t. naz. transpozicija form. Travaux linguistiques de Prague II. Praha 1966, s. 171—182.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.

NOLTE, G.: Zur Beschreibung von Verwendungsweisen der slowakischen Tempus-Aspekt-Formen des Indikativ Aktiv. Linguistische Arbeitsberichte 46. Karl-Marx-Universität Leipzig, Sektion TAS 1984, s. 38—67.

NOLTE, G.: Absolutes und relatives Tempus — zwei Verwendungsweisen der grammatischen Kategorie Tempus im Slowakischen. Zeitschrift für Slawistik, 31, 1986, s. 95—100.

NOLTE, G.: O snahovom präterite a potenciálnom prézente v slovenčine. Slovenská reč, 51, 1986, s. 72—79.

NOVÁK, P.: K věčné platnosti pádů, jejich tzv. celostnímu (obecnému) významu a lokalizmu. Slovo a slovesnosť, 35, 1974, s. 88—95.

ONDRUS, P.: Větný rozbor v příkladech. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 203 s.

PANEVOVÁ, J.—BENEŠOVÁ, E.—SGALL, P.: Čas a modalita v češtině. Acta Universitatis Carolinae. Philologica. Monographia 34. 1971. 169 s.

PAULINY, E.: Slovesný čas v slovenčine. Pocta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi. Praha 1948, s. 343—349.

PAULINY, E.—RUŽIČKA, J.—ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 583 s.

POLDAUF, I.: Atemporalnost jako gramatická kategorie českého slovesa? Slovo a slovesnosť, 11, 1948, s. 121—132.

REICHENBACH, H.: Elements of symbolic logic. New York 1948.

Резюме

В статье дается критическое обозрение новейших работ о грамматической категории в словацком языке (а также в чешском языке). Объясняется функционирование грамматической категории времени с использованием признаков MIN (прошлое), BUD (будущее), ANT (предшествование [во времени]), и POST (последование [во времени]). Автор вместо терминов Х. Райхенбаха точка речи (S), точка действия (E) и точка референции (R) употребляет термины время речи, время действия и время референции. Кроме этого **вводит** свой новый термин точка наблюдения, который дает возможность включить видовые различия.

ŠTYLISTICKÉ DIMENZIE SLOVOTVORNE MOTIVOVANÉHO SLOVA

JURAJ FURDÍK

Výskum slovotvorby ako štylistického faktora je súčasťou modernej štylistiky prakticky od jej začiatkov. Obrátili na ňu pozornosť už Ch. Bally (1909) a L. Spitzer (1910). Pravda, ich pohľad na štylistické funkcie slovotvorby je determinovaný ich celkovým metodologickým postojom: u L. Spitzera zreteľom k individuálnemu štýlu literárneho diela v intenciách neoidealistickej školy B. Croceho a K. Vosslera (porov. Heinz, 1978, s. 320—321; Mistrík, 1985, s. 13), u Ch. Ballyho chápaním štýlu ako expresívno-emocionálneho javu (porov. Sumpf, 1971, s. 28—29; Mistrík, op. cit., s. 14—15). Ich dedičstvo je však dlhodobé a **siah**a — na osoh i na škodu veci — prakticky až do súčasnosti. Na spitzerovskú **líniu** nadväzoval celý rad najmä nemeckých bádateľov, ktorí sa sústreďovali na slovotvorné osobitosti popredných nemeckých básnikov, prozaikov a filozofov, ba i celých literárnych a filozofických smerov (prehľad podáva Fleischer, 1969, s. 279); sem možno zaradiť aj úvahy Y. Malkiela (1966) o „estetickú dimenziu odvodzovania“. Ballyho prístup sa ukázal podnetnejší, ale aj vnútorne rozporný. Na jednej strane zisťuje pri niektorých slovotvorných prostriedkoch (v podstate pri sufixoch) schopnosť dodávať slovu expresívno-emocionálne odtienky (porov. v c. d. § 184 o deminutívach), na druhej strane **ostro** odmieta „úsilie o etymologizáciu“ (§ 34 n.; príklady, ktoré uvádza, svedčia o jeho značnej skepse voči vzťahu slovotvornej motivácie, aj keď sa výrazne prejavuje aj synchronne) a slovotvorbu ako celok zaraduje medzi „abstraktné formy jazykového systému“, ktoré nedávajú možnosť vymedziť expresívny význam vyjadrovaných rečových faktov (§ 248—250). Takto Ch. Bally do značnej miery spochybnil vedeckú hodnotu a zmysel sústavnejšieho výskumu slovotvorby zo štylistického hľadiska.

Tým sa asi dá vysvetliť dlhé „prázdne“ obdobie, v ktorom sa štylistika a derivatológia uberali odlišnými, navzájom sa nestretávajúcimi cestami. V opisoch slovotvorných systémov takmer niet zmienky o štylistických vzťahoch **slovotvorných jednotiek** (u nás porov. Horecký, 1959; Dokulil, 1962). Nedotýka sa ich napr. ani V. V. Vinogradov (1947; citované podľa 2. vyd. z r. 1972), hoci sa pri prehľade tvorenia substantív v ruštine musel nevyhnutne zaoberať aj tvorením expresív. V zhode s ruskou gramatickou tradíciou však pokladá expresívne substantívne sufixálne deriváty za prechodné morfolo-

-lexikálne „formy subjektívnej ocenki“, teda neanalyzuje ich ako štylistický fakt. Druhý diel monografie *Tvoření slov v češtině* (Dokulil a i., 1967) pomocou premysleného systému indexov klasifikuje všetky skúmané deriváty podľa široko chápanej štylistickej hodnoty, zaznamenáva aj expresívne vrstvy odvodením v jednotlivých slovotvorných typoch, expresívne slovotvorné typy v jednotlivých slovotvorných kategóriách, ale táto problematika ako celok zostáva na okraji pozornosti s výnimkou neveľkej kategórie augmentatív vyznačujúcich sa „príznakom augmentatívne expresívnym (pejoratívnym)“ (op. cit., s. 531). V iných slovotvorných kategóriách sa expresívny príznak chápe ako nadstavba navrstvená na základnú sémantickú štruktúru (ibid.).

A tak nie derivatológia, ale štylistika obrátila pozornosť na štylistický rozmer slovotvorných javov. Výraznejšie sa to prejavilo iba od začiatku šesťdesiatych rokov. V štandardných učebniciach štylistiky (Fábián—Szathmári—Terestyéni, 1958; Malblanc, 1963; Mistrík, 1965; Kurkowska—Skorupka, 1974; Fleischer—Michel, 1975) sa štylistické súvislosti slovotvorby preberajú v prehľade štylistických prostriedkov zvyčajne v rozsahu jednej podkapitoly. Príznačná je tu orientácia na štylistickú hodnotu slovotvorných prostriedkov, najmä prípon a predpôn (pozri napríklad stať *Štylistická hodnota častí slova* v syntetických príručkách J. Mistríka, 1977; 1985). Iba okrajová pozornosť sa venovala slovotvorným postupom a útvarom a prakticky vôbec nijaká fungovaniu slovotvorne motivovaných slov v texte. Napr. aj veľmi cenná štúdia maďarského bádateľa Z. Szabóa (1961) trpí prílišnou závislosťou na Ballyho koncepcii (stotožňovanie štylistickej hodnoty len s expresivitou, pripisovanie štylistickej hodnoty len sufixu), hoci materiál i jeho analýza v štúdiu túto koncepciu vo viacerých smeroch prerastá.

Novú kvalitu do tohto bádania vniesli sovietski lingvisti. Rozšírili pohľad na štylistické funkcie slovotvorby prinajmenej v troch smeroch: 1. ballyovskú redukciu štylistična na expresivitu obohatili o funkčno-štylistický rozmer (Vinogradova, 1972); 2. do centra skúmania postavili základný pojem modernej derivatologickej teórie — pojem slovotvorného modelu, resp. typu (Stepanova, 1969; Vinogradova, op. cit.); 3. skúmaním mechanizmov „zrodu slova“, potenciálnych a okazionálnych slov (od priekopnickej štúdie E. Chanpiru z r. 1966 dodnes má táto problematika už rozsiahlu literatúru; porov. o tom u nás Buzássyová, 1976; 1980) obrátili pozornosť jednak na slovotvornú kreativitu v rečovom procese, jednak na aktívnu úlohu slovotvorne motivovaného slova v texte.

Takéto rozšírenie metodologickej základne výskumu dovoľuje skúmať štylistickú funkciu slovotvorne motivovaného slova prakticky vo všetkých jeho konštitutívnych dimenziách, ba zisťovať aj súhrn týchto dimenzií, napätie medzi nimi, ktoré môžu mať vplyv nielen na štylistickú hodnotu daného slova, ale aj na charakter textu. V spomínaných prácach Z. Szabóa (1961), W. Flei-

schera (1969) a V. N. Vinogradovovej (1972) sa nezávisle od seba, s istými vzájomnými odlišnosťami, ale aj doplneniami podávajú systematické prehľady takto vymedzených prostriedkov. Novšie sa tento inventár rozširuje o analýzu funkcií slovotvorne motivovaného slova v texte (Schröderová, 1978; Skoumalová, 1985; Furdík, v tlači). Už aj z toho vidieť, že výpočet štylistických možností slovotvorne motivovaných slov nie je a nemôže byť uzavretý. Náš krátky náčrt má byť prvým krokom pri vyplňaní tejto medzery v slovenčine. Chceme v ňom upozorniť na štylistickú potenciú jednotiek slovotvorného systému od hierarchicky najnižších po najvyššie a najvšeobecnejšie.

1. Slovotvorné prostriedky

Elementárnymi slovotvornými prostriedkami sú zložky binárnej slovotvornej štruktúry slovotvorne motivovaného slova: slovotvorný základ a slovotvorný formant. Obidve zložky môžu byť nositeľmi štylistického príznaku, signalizovať expresivitu alebo prislusnosť k niektorej štýlovej vrstve slovnej zásoby. Keďže však obidve zložky ako súčasť motivovaného slova sú nesamostatné, ich štylistický príznak sa nemôže uplatniť sám osebe, lež iba pri spojení s druhou zložkou (formant so základom, základ s formantom alebo pri kompozícii s druhým základom). Ak je čo len jedna zložka nositeľom štylistického príznaku, stáva sa štylisticky príznakovým celé motivované slovo. Porov.:

a) nepríznakový základ + príznakový formant: *hlav-áň, Nemč-úr, vlas-áč, krat-učký, sad-kať si*;

b) príznakový základ + nepríznakový formant: *bab-inec, klebet-áreň, przni-teľ, somar-ina, pochab-ost', vagabund-stvo, frfl-avý, z-debiln-iet'*;

c) nepríznakový základ + príznakový základ: *velko-hub-ý, darmo-žráč, holo-pysk*.

Ak sú obidve zložky nositeľmi štylistického príznaku, v motivovanom slove sa príznaky kumulujú, navzájom sa zvyrazňujú, prípadne modifikujú: *živán-isko, papal-áš, pokakan-ček, nažer-kať sa, hovni-vál*.

Tým sa dostávame k problematike kombinácie slovotvorných zložiek. Podobne ako známy jav kontextovej expresivity (Zima, 1961) vzniká pri spájaní slov s odlišnou oblasťou kontextového využitia, aj v slovotvorne motivovanom slove môže vzniknúť vnútorné napätie pri spojení systémovo navzájom inkompatibilných slovotvorných zložiek, napr. domáceho základu a prevzatého formantu (*syn-átor, ved-átor, mudr-(l)ant, myš-iáda*), adjektívneho základu a desubstantívneho formantu (čes. *sprost-árna*), propriálneho základu a formantu druhových prídavných mien (*Vajanského poetické Elly a Nelly majú výzor zuzací — Matuška*), základu vzťahového adjektíva a adverbiálneho formantu (... *uistuje čitateľa hodne lakt'ove a rebrove — Matuška*), sémanticky inkompatibilných základov v zložených slovách (*sexbomba, sexraketa, čísložonglértvo, gólotvorstvo* [tlač], *hluchavkokultúra*) [Prévert — prekl.] atď.

2. Slovotvorné postupy

Slovotvorné postupy (kompozícia a derivácia, v jej rámci prefixácia, sufixácia, transflexia a kombinované postupy) samy osebe sú štylisticky neutrálnym javom. Majú však závažnú funkciu ako faktory ovplyvňujúce štylizáciu, tvorbu, generovanie jazykového prejavu. Charakteristickou vlastnosťou odvodeného slova je značná schopnosť sémantickej kondenzácie, ku ktorej sa v zloženom slove pripája explicitnosť vyjadrovania sémantických príznakov. To umožňuje najmä pri tvorbe sémanticky hutnejšieho textu aktívne využívať slovotvorne motivované slová, prípadne ich aj vytvoriť podľa produktívnych slovotvorných postupov a typov. Jednou zo závažných zložiek textotvornej kreativity je lexikálna kreativita (podrobnejšie Guilbert, 1975). Slovotvorné postupy umožňujú textotvornému subjektu intuitívne si osvojiť princípy lexikálnej kondenzácie sémantických obsahov a v prípade potreby podľa týchto princíпов vytvoriť novú kondenzačnú jednotku.

Porov. napr. vetu: *Sme my pozemšťania pripravení na takéto medziplanetové stretnutia, sme ako mysliace bytosti dost' zrelí na to?* [Nové slovo]. Vzťahové adjektívum *medziplanetový*, utvorené prefixálno-sufixálnym derivačným postupom, v spojení so substantívom *stretnutia* a v nadväznosti na predchádzajúci i nasledujúci kontext, je tu vyjadrením sémantického obsahu „(stretnutia) medzi človekom a bytosťami obývajúcimi iné planéty“. Využitím tohto slovotvorného postupu autor zakódoval do textu nominálnu výpoveď s bohatým sémantickým obsahom, iba všeobecne naznačeným slovotvornou štruktúrou utvoreného adjektíva.

Takéto využívanie slovotvorných postupov je pre isté typy textov charakteristické. Preto výskum zastúpenia slovotvorne motivovaných slov v texte (tzv. motivačnej nasýtenosti textu) môže v mnohom doplniť existujúce poznatky o typológii textov (bližšie o tom Furdík, 1984; v tlači).

3. Slovotvorné útvary

Slovotvorné útvary (typy, kategórie, hniezda — definície pozri u Dokulila, 1962) sú nielen základnými organizujúcimi činiteľmi slovotvorného systému, ale aj dôležitými faktormi fungovania slovotvorne motivovaných slov v komunikačnom procese. Východiskovým pojmom je pojem slovotvorného typu. Zo štylistického hľadiska sú závažné tieto vlastnosti slovotvorného typu: 1. paralelná existencia niekoľkých slovotvorných typov v rámci jednej slovotvornej kategórie a s tým súvisiaca vývojová konkurencia slovotvorných typov; 2. totožnosť slovotvorného formantu ako relevantný diferenciatívny príznak slovotvorného typu oproti iným typom príslušnej slovotvornej kategórie; 3. rozdielna produktivita slovotvorných typov v slovotvornej kategórii, existencia centrálnych a periférnych slovotvorných typov; 4. štylistická diferencovanosť slovotvorných ty-

pov, existencia nociónálnych a expresívnych slovtvorných typov; 5. zložité vzťahy medzi slovtvorným významom typu a lexikálnym významom derivátov.

Tieto vlastnosti slovtvorných typov umožňujú ich štylistické využitie v týchto smeroch: a) možnosťou voľby derivátu z expresívneho alebo nociónálneho slovtvorného typu: *písanie* — *písачka*, *slepec* — *slepáň*; b) možnosťou voľby derivátu z centrálného, produktívneho (a teda štylisticky bezpríznačového) alebo periférneho, neproduktívneho (a teda nápadnejšieho, štylisticky výraznejšieho) slovtvorného typu: *blýskanie* — *blýskavica*, *zlosť* — *zloba*, *dramaturgička* — *dramaturgyňa* [M. Huba]; c) možnosťou využiť expresivitu vzniknutú z napätia medzi slovtvorným a lexikálnym významom derivátov (v slovách typu *táradlo*, *trhan*, *vrahúň* — pozri Němec, 1972).

Slovtvorné kategórie ako integračný rámec jednotlivých súborov slovtvorných typov majú len nepriamu štylistickú platnosť. Zato funkčne veľmi dôležitá je trichotómia mutačných, transpozičných a modifikačných slovtvorných kategórií. Kým mutačná slovtvorba slúži primárne na nomináciu a štylistická hodnota je pri nej len potenciálnou nadstavbou, slovtvorné kategórie transpozičného a modifikačného typu majú bezprostredné štylistické funkcie. Ide pri nich o slovnodruhovú alebo sémantickú úpravu už existujúcich pomenovaní podľa aktuálnych vyjadrovacích potrieb komunikanta. Niektoré modifikačné kategórie (deminutivnosť, augmentatívnosť) slúžia priamo na tvorenie expresívnych lexikálnych jednotiek; slovtvorná transpozícia ako syntaktická derivácia má zasa priamy vplyv na stavbu vety, na nominálny alebo verbálny, dynamický alebo statický charakter textu. Frekvencia derivátov transpozičného typu môže byť teda ďalším významným údajom pre typológiu textov.

Slovtvorné hniezda predstavujú pre štylistiku ešte nedocenený princíp organizácie slovnej zásoby. V slovtvornom hniezde sa zoskupujú slová na základe najdôležitejšieho slovtvorného princípu — vzťahu motivácie. Uznávaním platnosti tohto vzťahu sa dostávame do priameho protikladu s citovanými názormi Ch. Ballyho, zároveň však musíme konštatovať, že využívanie motivačných vzťahov sa v súčasnej štylizačnej praxi stáva jedným z výrazných textotvorných postupov. Používanie slov s rovnakou koreňovou morféomou (teda slov z toho istého slovtvorného hniezda) sa stáva nezanedbateľným faktorom kohézie textu, osobitným typom textového konektora, zjednocujúcim opakovanie a variabilnosť ako textotvorné princípy (Furdík, op. cit.). Využitie motivačne spätých slov však môže mať aj iné funkcie: spresňovanie výrazu, korekciu, vyjadrovanie veľmi jemných sémantických rozdielov, paralel i paradoxov, zabiehajúce až do výrazovej virtuozity (aj keď nadmerné využívanie tohto prostriedku vedie ako vždy k manierovitosti). Nie je náhodné, že sa motivačná korelácia „kontrapunkticky“ využíva najmä v súčasnej esejistike (podrobnejšie Buzássyová, 1984). Tento postup sa tradične zaraďuje k tzv. figura etymologica. Nepokladáme za adekvátny už ani samotný termín. Nevychádza sa tu z etymológie, ale zo

živého, uvedomovaného vzťahu slovtvornej motivácie. Ťažko tiež možno tento postup pokladať len za čiru ozdobnú rečnícku figúru (Mistrík, 1978, s. 117; v *Štylistike* z r. 1985 autor tento pojem ani nespomína); vo väčšine prípadov má dnes svoje funkčné a sémantické opodstatnenie.

Uvedieme len jeden príklad: *Vraj rozprávky od Wericha! Ale Werich nie je rozprávkár, lež rozprávač* [L. Čavojský, Práca 1986]. V tomto krátkom texte sa funkčne využívajú vzťahy formálno-sémantickej podobnosti a odlišnosti medzi tromi derivátmi patriacimi do slovtvorného hniezda slovesa *rozprávať*. Je tu explicitne využitý motivačný vzťah *rozprávka* — *rozprávkár*, latentne prítomný vzťah *rozprávať* — *rozprávač* (motivujúce slovo však nie je v texte uvedené) a sémantická opozícia medzi desubstantívnym konateľským a deverbatívnym činiteľským menom. Vo zvukovej realizácii by bolo potrebné zvýrazniť túto opozíciu vnútroslóvnym dôrazom na slovtvorných formantoch: nie *rozprávkár*, lež *rozprávač*.

Slovtvorných dimenzií so štylistickou platnosťou je ešte oveľa viac, než sa to na tomto priestore dalo čo len naznačiť. Napriek dlhej tradícii ich skúmania nie je obraz o nich ani zďaleka úplný. Ďalšie bádanie by malo mať za cieľ stanoviť adekvátne miesto slovtvorných javov v rozsiahlom registri jazykovoštylistických výrazových prostriedkov.

Filozofická fakulta UPJŠ
Prešov, Gottwaldova ul. 1

Bibliografia

- BALLY, Ch.: Traité de stylistique française. 1^e éd. Paris, Klincksieck 1909, 2 zv.
BUZÁSSYOVÁ, K.: Ako vznikajú nové slová. Kultúra slova, 10, 1976, s. 129—133.
BUZÁSSYOVÁ, K.: Okazionalizmy v slovenskej literatúre. In: Studia Academica Slovaca, 9. Red. J. Mistrík, Bratislava, Alfa 1980, s. 33—44.
BUZÁSSYOVÁ, K.: Kontrapunkt významu a výrazu v esejistickom texte. Slovenská reč, 49, 1984, s. 337—344.
DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962, 264 s.
DOKULIL, M. a i.: Tvoření slov v češtině. 2. Odvozování podstatných jmen. Praha, Academia 1967, 780 s.
FÁBIÁN, P.—SZATHMÁRY, I.—TERESTYÉNI, F.: A magyar stilisztika vázlatá. Budapest, Tankönyvkiadó 1958.
FLEISCHER, W.: Stilistische Aspekte der Wortbildung. Deutsch als Fremdsprache, 6, 1969, s. 273—280.
FLEISCHER, W.—MICHEL, G.: Stilistik der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut 1975, 394 s.
FURDÍK, J.: Slovtvorba — hybná sila lexikálnej dynamiky. In: Obsah a forma v slovej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 144—150.
FURDÍK, J.: Motivačná nasýtenosť textu v slovenčine a v nemčine. In: Komparatívny a konfrontačný aspekt v jazykovej a literárnej komunikácii. Zborník z konferencie (v tlači).
GUILBERT, L.: La créativité lexicale. Paris, Larousse 1975, 285 s.
HEINZ, A.: Dzieje językoznawstwa w zarysie. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1978, 518 s.
HORECKÝ, J.: Slovtvorná sústava slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, 218 s.

CHANNPIRA, E.: Ob okkazionalnom slove i okkazionalnom slovoobrazovanii. In: Razvitije slovoobrazovanija sovremennogo ruskogo jazyka. Red. E. A. Zemskaja, D. N. Šmeľov. Moskva, Nauka 1966, s. 154—166.

KURKOWSKA, H. SKORUPKA, S.: Stylistika polska. Zarys. 4. vyd. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1974, 400 s.

MALBLANC, A.: Stylistique comparée du français et de l'allemand. Paris, Didier 1963.

MALKIEL, Y.: The esthetic dimension of derivation. In: Current trends in linguistics. Vol. III. Theoretical foundations. The Hague-Paris, Mouton 1966, s. 346—355.

MISTRÍK, J.: Slovenská stylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965, 248 s.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977, 456 s.

MISTRÍK, J.: Rétorika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978, 208 s.

MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985, 584 s.

NĚMEC, I.: Slovtvorný význam a expresivita. Slovo a slovesnosť, 33, 1972, s. 116—121.

SCHRÖDER, M.: Über textverflechtende Wortbildungselemente. Deutsch als Fremdsprache, 15, 1978, č. 2, s. 85—92.

SKOUMALOVÁ, Z.: Slovtvorné prostriedky a text. Jazykovédné aktuality, 22, 1985, s. 74—81.

SPITZER, L.: Die Wortbildung als stilistisches Mittel (exemplifiziert an Rabelais). Anhang: Über die Wortbildung bei Balzac in seinen „Contes drôlatiques“. Halle (Saale) 1910.

STEPANOVA, M. D.: K voprosu o stilističeskich funkcijach slovoobrazovatel'nych modelej. In: 1-yj Mosk. gos. ped. institut inostr. jazykov im M. Toreza. Naučnaja konferencija Problemy lingvističeskoj stilistiki. Tezisy dokladov. Moskva 1969, s. 141—144.

SUMPF, J.: Introduction à la stylistique du français. Paris, Larousse 1971, 188 s.

SZABÓ, Z.: A szóképzés stilisztikai minősítése. Magyar Nyelvőr, 85, 1961, s. 284—289.

VINOGRADOV, V. V.: Russkij jazyk (grammatičeskoje učenije o slove). 2. izd. Moskva, Vyššaja škola 1972, 614 s.

VINOGRADOVA, V. N.: Stilističeskije sredstva slovoobrazovanija. In: Stilističeskije issledovanija. Na materiale sovremennogo ruskogo jazyka. Red. V. D. Levin. Moskva, Nauka 1972, s. 175—244.

ZIMA, J.: Expresivita slova v současné češtině. Studie lexikologická a stylistická. Praha, Nakladatelství CSAV 1961, 139 s.

INTERPRETÁCIA METAFOR POMOCOU FAKTOROVEJ ANALÝZY

JURAJ ZELMAN

Význam metafor je určený komplexnou štruktúrou (kultúrno-historickým pozadím, osobnostným zmyslom, kontextom, osobitosťami spracovania). Jednou z metód, ktorá umožňuje analyzovať túto komplexnú štruktúru, je faktorová analýza posudzovania metafor podľa vopred zvolených dimenzií. V experimente zameranom na posúdenie metafor podľa dimenzií originalnosť, zrozumiteľnosť, konkrétnosť-abstraktnosť, sémantická blízkosť a estetickosť sa zistilo, že faktorová analýza okrem dvoch faktorov (nízka versus vysoká úroveň posúdenia) obsahuje aj ďalšie faktory, v ktorých sa prejavujú kvalitatívne významové vlastnosti posudzovaných metafor.

V štúdií zameranej na porovnanie dimenzií metafor (Zelman—Šipoš—Horecký, 1985) vznikol problém subjektívnej interpretácie metafor. Teraz sme pri posudzovaní metafor podľa rozličných dimenzií (zrozumiteľnosť, konkrétnosť, originalnosť, sémantická blízkosť, estetickosť) zistili, že jednotlivé dimenzie navzájom vysoko korelujú. Ďalšia štatistická analýza však ukázala, že tieto korelácie nestačia na objasnenie posudzovania metafor. Prostredníctvom trojvchodovej analýzy rozptylu a faktorovej analýzy sa zistila závislosť porozumenia a posudzovania metafor od „subjektívneho sémantického priestoru“. Faktorová analýza naznačila tiež možnosť nájdenia sémantických vzťahov medzi jednotlivými metaforami a ich subjektívnou interpretáciou.

S otázkou subjektívnej interpretácie metaforických (ale aj nemetaforických) výrazov úzko súvisí rozlíšenie medzi „subjektívnym“ a „objektívnym“ významom v psychológii (Olson, 1970; Leontjev, 1978 a i.). Za jeden z prvých pokusov v experimentálnej psychológii o analýzu subjektívneho významu možno považovať metódu sémantického diferenciálu, kde však dochádza k stotožňovaniu, splyvaniu denotačných a konotačných sémantických vlastností. Toto splyvanie možno demonštrovať na príklade posúdenia slov *ťažký* a *tvrdý* na základe **dimenzie sily**. Hmotnosť a tvrdosť sú objektívne odlišné vlastnosti predmetov, pri posúdení však majú spoločný konotatívny komponent.

Aby sa mohol postihnúť subjektívny význam (subjektívny sémantický priestor), treba podľa A. G. Šmel'ova (1983) rešpektovať skutočnosť, že význam predstavuje jednotu poznávacieho, operačného a afektívno-motivačného obsahu činnosti. Každý význam je v individuálnom vedomí spätý s určitými podmienkami činnosti, s určitými operáciami, s obsahom, cieľom činnosti (najmä

osobnostným zmyslom), s afektívnymi stavmi a emočným prežívaním. Plasticitu významov zabezpečuje tzv. hypotéza kategoriálnej zameranosti (**ustanovky**). Zdroje tejto zameranosti sú rozličné úrovne a prvky funkčnej organizácie činnosti (**úroveň** operácií, cieľov, motívov). Adresátom zameranosti sú reprezentačné **systemy** (afektívne, predmetné, operačné). Aktuálna zameranosť pôsobí na význam ako osobitý filter, modulátor: z potencionálnych príznakov sa do aktuálnej kategórie zahŕňajú tie, ktoré súvisia s aktuálnou činnosťou. Takto kategoriálna zameranosť pôsobí regulatívne — optimalizuje procesy kategorizácie.

Predmetom experimentálnych štúdií s problematikou metafor býva zväčša hľadanie mechanizmu porozumenia metafor. Viacerí autori (napr. Ortony a kol., 1978) poukazujú na skutočnosť, že porozumenie doslovného i obrazného významu má rovnaký mechanizmus. H. R. Pollio a kol. (1984) prišli k záveru, že „metaforická rekognícia nemá hlbšiu inferenčnú úroveň sémantického spracovania než doslovná rekognícia“. S. Glucksberg a kol. (1982) predpokladajú, že metafory predstavujú implicitné porovnávania, kde sa porovnávajú vlastnosti subjektu a predikátu (témy a nosiča) podobným spôsobom ako napr. pri kategorizácii. (V metafore sa vyčleňujú dva základné komponenty — subjekt a predikát. Napríklad v metafore *slnko je pomaranč na oblohe* subjektom metafor je *slnko*, predikátom *pomaranč*. Vzťah medzi subjektom a predikátom sa označuje ako metaforický základ.) Ďalej sa uskutočňuje hľadanie novej informácie v predikáte, ktorá by mohla lepšie objasniť subjekt. Nová informácia musí byť v predikáte zrejma a ak sa subjekt a predikát spoja, táto **informácia sa automaticky aktivizuje**. V rámci určitého jazyka existuje relatívne malý počet takýchto predikátov. Každý predikát charakterizuje väčšiu, otvorenejšiu triedu subjektov. Napríklad pri adjektívnej predikácii predikát *dobrý* sa môže vzťahovať na rozličné javy. Metaforický základ (vzťah subjekt — predikát) môže byť niekedy úplne determinovaný **predikátom**. Častejšie je **však** základ determinovaný subjektom. Predikát poskytuje všeobecný základ, subjekt tento základ špecifikuje.

Na dôležitosť mechanizmu porovnávanía upozorňuje aj A. Tversky (1977), podľa ktorého podobnosti, **analógie**, metafory sú podstatou kreatívnej verbálnej expresie. Najzaujímavejšou **vlastnosťou** metaforických výrazov je, že napriek ich novosti a obraznosti sa dobre porozumejú a sú informatívne. Adekvátna analýza konotatívneho významu svedčí o schopnosti interpretácie metafor bez predchádzajúceho špecifického určenia. H. H. Clark—R. J. Gerrig (1983) uvádzajú, že pri porozumení metafor sa viac uplatňujú „kreačné“ procesy než „selekcia“ významu, ktorá je typická pre doslovné porozumenie. Pri metaforách s nekonvenčným predikátom nemožno očakávať automatické a ľahké porozumenie. Takéto metafory sa vyznačujú počiatočnou „záhadnosťou“, vyžadujú si „riešenie problému“, a preto sa pri ich interpretácii prejavujú značné rozdiely.

Porozumenie metafor vo veľkej miere závisí od kontextu. P. Gildea - S. Glucksberg (1983) uvádzajú, že pri metaforách na rozdiel od doslovných výrazov sa vyžaduje viac kontextovej informácie, viac inferencie. Kontext uľahčuje porozumenie metaforického základu vtedy, ak vzťah subjekt — predikát je **viacznačný**, **vágný**, ak existuje viac alternatívnych vzťahov.

Z uvedených poznatkov vyplýva, že význam metafor (resp. iných rečových prvkov) je určovaný veľmi komplexnou štruktúrou (kultúrno-historickým pozadím, osobnostným zmyslom, kontextom, osobitosťami spracovania atď.). Tieto poznatky tvorili východisko pri príprave výskumného projektu zameraného na odhalenie „**psychosemantických**“ aspektov porozumenia a produkcie metafor. V rámci tohto projektu sme tiež zisťovali, nakoľko porozumenie metafor závisí od komplexnejšej sémantickej štruktúry. **Jedným** zo spôsobov postihnúť celkovú sémantickú štruktúru je posudzovanie **slov**, výrazov podľa vopred zvolených dimenzií. Takýmto spôsobom sa vypracovali napr. sémantické slovné normy (Togliatti - Battig, 1978).

Metóda

V experimente sme použili 30 metafor vo forme tzv. metaforickej genitívnej väzby (spojenie 2 substantív, napr. *jazyky ohňa*) s rozličným stupňom metaforickejosti: 10 bežných, 10 neobvyklých a 10 básnických metafor. Použil sa iba predikát, subjekt metafory nebol uvedený. Metafory sa posudzovali na sedemstupňovej škále podľa týchto dimenzií: zrozumiteľnosť, konkrétnosť-abstraktnosť, originalnosť, sémantická blízkosť slov v metafore, estetickosť.

Postup

Pb (43 študentov psychológie, priemerný vek 21 rokov) v skupinovom sedení malo za úlohu postupne uviesť voľné asociácie na jednotlivé slová z metaforických výrazov, **interpretovať** metafory a posúdiť metafory podľa jednotlivých dimenzií. Každá metafora sa posudzovala osobitne, kontext metafory nebol uvedený.

Výsledky a diskusia

Získané výsledky (posúdenia metafor podľa jednotlivých dimenzií) sa štatisticky spracovali pomocou faktorovej analýzy (FA). Za východisko rozboru výsledkov FA sme zvolili spôsob, ako Pb interpretovali jednotlivé metaforické výrazy. Podľa toho sme metafory rozdelili do troch skupín.

V 1. skupine boli metafory, ktoré Pb interpretovali sémanticky jednoznačne a kde odpovede Pb boli synonymicky veľmi blízke. Táto skupina bola najpočetnejšia a zaradili sme do nej tieto metafory: 1. *jazyky ohňa* (prevládali odpovede

plamene, požiar, vatra), 2. *salva smiechu* (výbuch smiechu, veselosti, humor, radosť, bujarosť), 3. *sila ľudí* (jednota, spoločná moc, masovosť), 4. *slza pálenky* (kvapka, hlt, glg), 5. *rieka hlasov* (vrava, hovor, reč), 7. *jar života* (mladosť), 8. *oči domu* (okná), 9. *ovocie hnevu* (dôsledok, príčina hnevu, konflikty, vzbura), 10. *vlasý slnka* (lúče), 11. *majáles nedeli* (veselie, radosť, zábava), 12. *studnica spánku* (hlboký spánok, sen, odpočívanie, únava), 16. *bozk svetla* (svitanie, ráno, záblesk svetla, svetelný lúč, dotyk svetla), 18. *žilky vetra* (vánok, závaný vetra, vzdušné prúdy), 26. *struna slzy* (slzy, plač, smútok), 27. *plamienok hmatu* (jemný dotyk, cit, ruka), 30. *vrkoč vzduchu* (víchrica, vietor, vír).

Do 2. skupiny sme zaradili metafory, ktorých interpretácia bola menej jednoznačná, pretože sémantická vzdialenosť medzi synonymami v odpovediach sa zväčšuje, ale téma zostáva spoločná. Sem patria metafory: 13. *morzeovka trosiek* (ničenie, rozvaliny, katastrofa, cintorín), 14. *zreničky diaľky* (niečo vzdialené, diaľka, budúcnosť, ďalekohľad), 15. *priepasť času* (koniec života, nenávratnosť, zabudnutie, nekonečno, prázdno), 20. *mlyn času* (veľa času, plynutie času, život, večnosť, nenávratnosť), 21. *hudba snehu* (sneženie, výzvanie snehu, krása zimnej prírody, radosť zo zimy), 22. *drevo hudby* (hudobný nástroj, husle, falošná hudba, víba), 25. *dno tvaru* (základ, spodok, pravá podstata, beztvorie).

Do 3. skupiny sme zaradili metafory, ktoré Pb interpretovali nejednoznačne, kde odpovede poskytovali veľmi široké spektrum významov a kde dochádzalo k narušeniu synonymity. V tejto skupine boli iba dve metafory: 23. *tráva snov* (sny, spánok, snenie o budúcnosti, oddychovanie v tráve, nádej, spomienky), 24. *ruka nervov* (ľudská ruka, mozog, pohyblivosť, napätie); túto metaforu 16 Pb ponechalo bez odpovede.

Rozdelenie metafor do troch skupín na základe sémantickej jednoznačnosti/ viacznačnosti odpovedí Pb, resp. ich synonymickej vzdialenosti nie je ostro ohraničené. To sa prejavilo aj v tom, že niektoré metafory nebolo možné zaradiť do uvedených troch skupín. V dvoch metaforách sa nachádzali výrazne subjektívne odpovede: v metafore 6. *uhľiky oči* — boli popri odpovediach „zrenice, čierne oči, plamienky v očiach“ tieto subjektívne odpovede: „uhračivé oči, prenikavé mysle, rozžiarené oči, radostné oči, veselosť“. Podobne v metafore 19. *uši tmy*, kde popri odpovediach „ticho, počutie v tme, hluchosť“ boli subjektívne odpovede „cudzía osoba nás počúva, úzkosť, čínanie“. Ojedinele sa subjektívne odpovede vyskytovali aj pri ďalších metaforách (napr. 1. *jazyky ohňa* — „môj hnev“, 2. *salva smiechu* — „prejav hysterickéj osobnosti“). V metaforách 17. a 28. boli v odpovediach zahrnuté dve témy: 17. *kolíska nebies* sa interpretovala jednak ako lokalizácia (more, zem, oblak, nebo, vesmír) a jednak ako proces zrodu (zrod, vývoj vesmíru, vznik nebies), 28. *mreže tela* — táto metafora sa interpretovala jednak ako „hmotné“ obmedzenie (šaty, kostra) a jednak ako „nehmotné“ obmedzenie (rozum, obmedzenie, zábrany). Ďalšou metaforou, ktorú sme nezaradili ani do jednej skupiny, bola metafora 29. *srsť mlieka*

(s odpoveďami „smotana, kočka, zvierá, bača s ovcami“), ktorú Pb posúdili ako najmenej zrozumiteľnú; 17 Pb neuviedlo na túto metaforu odpoveď.

Naznačené rozdelenie je orientačné, avšak pre potreby rozboru FA postačujúce. Presnejšie zatriedenie jednotlivých odpovedí by si vyžadovalo posúdenie synonymickej blízkosti slov. Bolo by možné kvantitatívne stanoviť významové kvalitatívne odliene, ako napr. rozdiely medzi významami dvojíc slov *spánok* — *únava*, *spánok* — *nádej*. Podobné kvalitatívne rozdiely sa markantne prejavili vo výsledkoch FA jednotlivých dimenzií (najmä v dimenziách originalnosť a porozumenie). FA kvantitatívne postihuje tieto kvalitatívne významové odliene, čo sa prejavilo v tom, že FA každej dimenzie poskytuje popri dvoch faktoroch (nízka versus vysoká úroveň posúdenia) aj ďalšie faktory. Pri interpretácii faktorov FA sme prihliadali tiež na priemerné hodnoty (\bar{x}) posudzovania jednotlivých dimenzií. Interpretácia faktorov v jednotlivých dimenziách bola nasledovná:

(1) *Originalnosť*

I. Menej originálne metafory (faktor sýtený záporne prevažne metaforami 1. skupiny). Sem sa zaradili aj metafory 2. skupiny, ktoré boli hodnotené ako relatívne menej originálne (15. *priepasť času*, 20. *mlyn času*) a metafory s dvoma témami (17., 28.).

II. Viac originálne metafory (faktor kladne sýtený „originálnymi“ metaforami) 1. skupiny (26. *struna slzy*, 27. *plamienok hmatu*), 2. skupiny (22. *drevo hudby*, 25. *dno tvaru*) a záporne sýtený najmenej originálnymi metaforami (1.–3.).

III. Metafory so subjektívnou interpretáciou (faktor záporne sýtený metaforami 6., 19., metaforami z 2. skupiny 13. *morzeovka trosiek*, 14. *zreničky dialky*) a metaforou 23. *tráva snov* z 3. skupiny.

IV. Veľmi originálne metafory (faktor sýtený metaforami zo všetkých 3 skupín, ktoré boli posúdené ako originálne s výnimkou záporného sýtenia málo originálnej metafory 4. *slza pálenky*).

FA poukazuje na skutočnosť, že metafory v tejto dimenzii sa nehodnotili iba podľa stupňa originalnosti (faktor I., II.), ale aj podľa ďalších kritérií — podľa subjektívnej interpretovateľnosti metafor (faktor III.), podľa viacznačnej interpretovateľnosti (metafory 23., 24. v III. a IV. faktore).

(2) *Porozumenie*

I. Málo zrozumiteľné metafory (tento faktor bol sýtený metaforami 2. skupiny, metaforou 24. z 3. skupiny, ktorá bola posúdená ako najmenej zrozumiteľná).

Tab. 1.

Priemerné hodnoty (AM) posúdenia metafor na 7-stupňovej škále a výsledky faktorovej analýzy v dimenzii originalnosť

	Faktory FA				AM
	I.	II.	III.	IV.	
1. jazyky ohňa		-74			2,49
2. salva smiechu		-80			2,19
3. sila ľudí		-83			1,93
4. slza pálenky				-34	2,56
5. rieka hlasov	-63				3,40
6. uhľiky očí			-44		3,47
7. jar života					2,44
8. oči domu					3,67
9. ovocie hnevu					3,47
10. vlasy sinka					4,00
11. majáles nedeli				43	4,91
12. studnica spánku	-63				4,70
13. morzeovka trosiek			-75		5,60
14. zreničky dialky			-73		4,91
15. priepasť času	-71				3,74
16. bozk svetla	-33				4,58
17. kolíska nebies	-48				4,26
18. žilky vetra				44	4,74
19. uši tmy			-60		4,47
20. mlyn času	-51				3,05
21. hudba snehu				48	5,02
22. drevo hudby		62			4,81
23. tráva snov			-53		5,14
24. ruka nervov				64	4,91
25. dno tvaru		48			4,58
26. struna slzy		63			4,98
27. plamienok hmatu		60			5,09
28. mreže tela	-38				4,84
29. srsť mlieka				65	5,09
30. vrkoč vzduchu				45	5,49

II., III., V. Dobré zrozumiteľné **metafory** (s prevahou bežných metafor I. skupiny).

IV. Porozumenie básnických metafor (s prevahou „básnických metafor“ z I. skupiny).

VI. Metafory so subjektívnou interpretáciou (6., 19.).

(3) *Konkrétnosť — abstraktnosť*

I. „Konkrétne“ metafory (faktor sytený metaforami, ktoré boli posúdené ako konkrétne, napr. 2. *salva smiechu*, 5. *rieka hlasov*).

II. Abstraktné metafory (sytené metaforami 3. skupiny 23. *tráva snov*, 24. *ruka nervov*).

Ostatné faktory (III.—VII.) v tejto dimenzii sledovali rozdelenie na konkrétne a abstraktné metafory. Vo faktore V. konkrétne **metafory** sa takto združili

metafory 1. *jazyky ohňa*, 6. *uhlíky očí* a vo faktore VII. abstraktné metafory 26. *struna slzy*, 29. *srsť mlieka*.

(4) *Sémantická blízkosť slov*

I. Slová sémanticky vzdialené vo výraze (v tomto faktore sa združili metafory 8. *oči domu*, 9. *ovocie hnevu*, 30. *vrkoč vzduchu*).

II. Slová sémanticky blízke (s metaforami 1. *Jazyky ohňa*, 2. *salva smiechu*, 12. *studnica spánku*).

III. Slová sémanticky vzdialené (avšak s viacznačnou interpretáciou — s metaforami 3. skupiny).

IV. Slová sémanticky blízke, s **jednoznačnou interpretáciou** (s metaforami 1. skupiny, napr. 3. *sila ľudí*, 4. *slza pálenky*).

V. Slová sémanticky blízke, posúdené ako veľmi originálne (s metaforami 13. *morzeovka trosiek*, 14. *zreničky diaľky* — pozri Tab. 1.).

(5) *Estetickosť*

Pri tejto dimenzii Pb mali za úlohu posúdiť, ako sa im jednotlivé metafory páčia, čo zapríčinilo, že Pb posudzovali predovšetkým „páčivosť“, „príjemnosť“ jednotlivých **metaforických** výrazov. Vo FA sa metafory najmä podľa tohto kritéria zoskupovali do jednotlivých faktorov.

I. Príjemné metaforické výrazy (s metaforami 11. *majáles nedeli*, 16. *bozk svetla*, 21. *hudba snehu*, 23. *tráva snov*).

II. Príjemné, avšak bežné metafory (napr. 6. *uhlíky očí*, 7. *jar života*).

V III.-V. faktore sa zoskupili „nepríjemné“ metaforické výrazy, pričom v III. faktore boli metafory 19. *uši tmy*, 28. *mreže tela*; vo IV. faktore 13. *morzeovka trosiek*, 29. *srsť mlieka*; v V. faktore 24. *ruka nervov*, 25. *dno tvaru*.

VI. faktor bol sýtený „neutrálnymi“ metaforami 1. skupiny.

Uvedené vysvetlenie jednotlivých faktorov FA je iba čiastkové a opiera sa predovšetkým o spôsob, ako Pb sémanticky interpretovali metafory, a o dichotómiu posúdenia každej dimenzie (nízka versus vysoká úroveň posúdenia). Viacerí autori (napr. Marschark a kol., 1983; Toglia—Battig, 1978 a ďalší) sa pri analýze sémantických vlastností metafor, resp. iných slovných výrazov obmedzujú iba na zisťovanie **korelácií medzi priemernými hodnotami** v rámci jednotlivých dimenzií. Naše výsledky FA svedčia o tom, že takýto prístup k sémantickej analýze je zjednodušujúci a nepostihuje celkovú štruktúru sémantických vlastností. Predpokladáme, že spektrum kvalitatívnych významových atribútov pri posudzovaní metafor podľa určitých dimenzií (resp. pri posudzovaní sémantických vlastností vôbec) je veľmi široké a jeho postihnutie bude klásť značné nároky na experimentálnu prácu v tejto oblasti. Uvedené zistenia FA dávajú

však istú nádej, že existuje možnosť experimentálne analyzovať sémantické kvalitatívne atribúty, a tým aj komplexnú sémantickú štruktúru významu.

Bratislava, Dudvážska 35

Bibliografia

- CLARK, H. H.—GERRIG, R. J.: Understanding old words with new meanings. *Journal of verbal learning and verbal behaviour*, 22, 1983, s. 591—608.
- GILDEA, P.—GLUCKSBERG, S.: On understanding metaphor. The role of context. *Journal of verbal learning and verbal behaviour*, 22, 1983, s. 577—590.
- GLUCKSBERG, S. a kol.: On understanding nonliteral speech: can people ignore metaphors? *Journal of verbal learning and verbal behaviour*, 21, 1982, s. 85—98.
- LEONTĚJEV, A. M.: Чинность, вѣдомі, осoбност. Praha. Státní pedagogické nakladatelství 1978.
- MARSCHARK, M. a kol.: Dimensions of metaphor. *Journal of psycholinguistic research*, 12, 1983, č. 1, s. 17—40.
- OLSON, D. R.: Language and thought: aspects of cognitive theory of semantics. *Psychological review*, 1970, č. 4, s. 34—56.
- ORTONY, A. a kol.: Metaphor: theoretical and empirical research. *Psychological Bulletin*, 85, 1978, č. 5, s. 919—943.
- POLLIO, H. R. a kol.: Need metaphoric comprehension take longer than literal comprehension. *Journal of psycholinguistic research*, 13, 1984, č. 3, s. 195—214.
- ŠMEĽOV, A. G.: Концепция систем значеиий в экспериментальной психосемантике. *Voprosy psichologii*, 1983, č. 4, s. 16—28.
- TOGLIA, M. P.—BATTIG, W. F.: Handbook of semantic word norms. Hillsdale—New Jersey, Lawrence Erlbaum Ass., 1978. 158 s.
- TVERSKY, A.: Features of similarity. *Psychological review*, 84, 1977, č. 4, s. 327—352.
- ZELMAN, J.: Metafora v psychologických výskumoch. *Jazykovedný časopis*, 35, 1984, s. 63—68.
- ZELMAN, J. — ŠÍPOŠ, I.—HORECKÝ, J.: Dimenzie metafor alebo metafory dimenzii? *Studia psychologica*, 1985, č. 1, s. 75—84.

ПРИМЕНЕНИЕ ФАКТОРНОГО АНАЛИЗА В ИНТЕРПРЕТАЦИИ МЕТАФОР

Резюме

Значение метафор определяется комплексной структурой, т. е. культурно-историческим фоном, личностным смыслом, контекстом, особенностью обработки. **Один из методов**, позволяющий анализировать эту комплексную структуру, является **факторный анализ** оценок метафор на основе избранных димензий.

Эксперимент, ориентированный на оценку метафор на основе димензий оригинальность, понятность, конкретность-абстрактность, семантическая близость, эстетичность показал, что факторный анализ кроме двух факторов (низкий к наоборот высокий уровень оценки) содержит и другие факторы, в которых отражаются качественные особенности значения оцениваемых метафор.

VÝZNAM VIET S VYSOKOU A NÍZKOU INFORMAČNOU HODNOTOU V NOVINÁRSKÝCH TEXTOCH

ŽOFIA THOLTOVÁ

Pri riešení tematickej úlohy VIII-9-2/04-3 Predpoklady zvyšovania účinnosti **masovej informácie** v procese formovania národného a internacionálneho vedomia socialistického človeka (riešiteľka PhDr. Zora Lišková, od r. 1983 spoluriešiteľka PhDr. Žofia Skukáľková) sme hodnotili účinnosť novinárskych prejavov aj z hľadiska sémantických súvislostí textu. Aplikovaním metodického postupu E. F. Skorochoodka (1980) sme popri iných kvalitatívnych **ukazovateľoch** získali koeficient označujúci vety s vysokou informatívnosťou a vety s nízkou informatívnosťou. Skúmanie medzivetných súvislostí novinárskych prejavov sa realizovalo na základe výberu tematických slov, ktoré sémanticky súviseli s výrazmi z viacerých viet v tom-ktorom skúmanom texte. Stupeň informatívnosti jednotlivých viet určoval koeficient φ , ktorý sa rovná podielu všetkých sémanticky súvisiacich viet v texte a celkového počtu viet. E. F. Skorochodko stanovil ako hraničnú hodnotu pre vety s najvyššou informatívnosťou $3/2 \varphi$ a pre vety s najnižšou informatívnosťou $2/3 \varphi$. Všetky vety, ktorých informatívnosť sa rovnala alebo bola vyššia ako $3/2 \varphi$, sme označili ako vety s vysokou informatívnou hodnotou a všetky vety, ktorých koeficient mal nižšiu alebo rovnakú hodnotu ako $2/3 \varphi$, sme označili ako vety s nízkou informatívnou hodnotou. Týmto spôsobom boli vety sledovaných textov rozdelené do troch skupín podľa **stupňa ich informatívnosti**. Skúmanú vzorku tvorili úvodníky, komentáre, rozhovory, rozhovory a reportáže ústredných denníkov z roku 1981 (80 článkov).

V dosiaľ realizovaných jazykových analýzach účinnosti novinárskych prejavov sa pozornosť sústreďovala prevažne na pôsobenie lexikálnych jednotiek na adresáta.

Keďže texty pôsobia na komunikujúce osoby zároveň všetkými svojimi prostriedkami, treba venovať pozornosť aj otázke účinnosti iných jazykových jednotiek. V príspevku sa budeme zaoberať otázkou účinnosti rozličných syntaktických konštrukcií. Podobne ako autor použije istý lexikálny účinnosťný prvok s ohľadom na jeho predpokladané pôsobenie na adresáta, volí a zvažuje aj použitie tej či onej syntaktickej konštrukcie s ohľadom na jej predpokladaný **účinnok**. Syntaktická konštrukcia je podobne ako slovo či výraz účinnosťným prvkom; inú konštrukciu použije autor na vyjadrenie vecného, nezúčastneného oznámenia alebo vlastnej citovej zaangažovanosti, inú zasa na získanie citovej

účasti adresáta na deji. Jednoduchá oznamovacia veta bude pôsobiť iba na racionálnu stránku čitateľa, zatiaľ čo napríklad **inherentne** expresívne syntaktické konštrukcie (jednočlenné vety alebo prerušené či nedokončené výpovede) zasiahnu pravdepodobne aj jeho emocionálnu stránku.

Pri analýze textov sa v hodnotených vetách ukázali isté zákonitosti. Niektoré **syntaktické konštrukcie pravidelne sa opakujúce** sme zväčša označili ako vysoko informatívne, **no v nízko informatívnych vetách** — ako sa dalo predpokladať — **frekventovali iné typy syntaktických konštrukcií**. Nekladíme si na tomto mieste za cieľ vyčerpávajúco opísať celé škály syntaktických konštrukcií v závislosti od ich informatívnej sily, pokúsime sa iba načrtnúť isté tendencie, ktoré sa prejavili v sledovaných textoch.

V úvodníkoch sledovaných titulov sme zaznamenali vysoký počet viet s priemernou informatívnou hodnotou (68,8 %), pričom zastúpenie viet s vysokou informatívnou hodnotou bolo nízke (9,7 %). Percentuálne výsledky poukazujú na informatívnu vyváženosť týchto textov. Nízko informatívne vety (21,5 %) sa koncentrovali najčastejšie v závere úvodníkov. Tento poznatok korešponduje s charakteristikou úvodníka, v ktorom je dôraz na záverečnej, **direktívnej časti**.

Z hľadiska miery informačných hodnôt jednotlivých viet sledovaných textov je **úvodníku najbližší rozbor**. V tejto forme stvárnenia sa vyskytlo najmenej viet s vysokou informatívnou hodnotou (7,2 %), rozbor bol teda z hľadiska informatívnej zaťaženia viet najvyvázenejšou formou stvárnenia v rámci sledovanej vzorky. Táto jeho vlastnosť pravdepodobne súvisí s objektívnosťou, vecnosťou a konkrétnosťou rozboru. Zaujímavé je, že práve v rozbere, ktorý nebýva **zvyčajne nápadne trichotomicky členený**, sa vety s vysokou informatívnosťou **sústredili do strednej časti**.

Diferencovanejšie z hľadiska miery informatívnosti boli vety komentárov. Vety s nízkou informatívnosťou sa vyskytovali najmä v stručných úvodných a záverečných častiach komentárov, kým vysoko informatívne vety boli najčastejšie koncentrované v strednej časti tejto formy stvárnenia.

Od spomenutých troch foriem stvárnenia (úvodník, komentár, **rozbor**) sa výraznejšie odlišovali rozhovor a reportáž. Vo väčšine textov bolo zastúpenie viet s vysokou informatívnou hodnotou nižšie ako zastúpenie viet s nízkou informatívnou hodnotou. Len v rozhovore sa vyskytlo viac viet s vysokou informatívnou hodnotou (25,7 %) než menej informatívnych viet (23,3 %). Vety sa teda v rozhovore výraznejšie diferencovali z hľadiska informačnej zaťaženia ako v ostatných analyzovaných formách stvárnenia. Zastúpenie vysoko informatívnych viet v tejto forme stvárnenia **nápadne stúplo**, najčastejšie sa vyskytovali v úvode a jadre alebo v úvode a závere textu. V reportáži sme zaznamenali veľmi nízke zastúpenie priemerne informujúcich viet (len 38,2 %); výskyt viet s vysokou informatívnosťou i viet s nízkou informatívnosťou bol v tejto forme stvárnenia najvyšší (28,8 % a 33,1 %). Vety s vysokou a nízkou informatívno-

ťou sa nekoncentrovali výrazne v žiadnej časti reportáže, situácia sa menila oc prípadu k prípadu.

Príliš mnoho za sebou nasledujúcich informačne slabých viet v **novinárskom texte** pravdepodobne nespĺňa adresátovo očakávanie. Negatívny účinok na adresáta však môže mať aj nahromadenie vysoko informatívnych viet v jednom **texte** alebo v jednej jeho časti. Pravdepodobne spôsobí oslabenie adresátovej **pozornosti**, útlm. Nie je samozrejme možné presne stanoviť optimálny pomer viet s vysokou a nízkou informatívnou hodnotou v **texte**, isté však je, že sa v **novinárskych** textoch majú porovne strieďať.

Pri objasňovaní významu a funkcie viet s vysokou a nízkou informatívnou hodnotou pri recepcii novinárskych textov, teda pri prijímaní informácií z prostriedkov masovej komunikácie, možno sa oprieť aj o niektoré zákonitosti osvojovania si vedomostí.

Ak chápeme prijímanie informácií ako jednu zo základných činností sprevádzajúcich proces učenia a recepciu novinárskych textov ako špecifickú činnosť zúčastňujúcu sa na procese vzdelávania recipienta, môžeme niektoré psychologické zákonitosti osvojovania vedomostí zohľadňovať aj pri posudzovaní recepcie novinárskych textov. Ide najmä o dve psychologické zákonitosti prejavujúce sa pri oboch spomínaných spôsoboch prijímania informácií, a to po prvé o negatívny transfer (interferenciu), po druhé o proaktívny a retroaktívny útlm (porov. Ďurič, 1981).

Pri recepcii novinárskych **textov** **proaktívny** útlm pravdepodobne pôsobí na recipienta po predchádzajúcej faktograficky sýtej alebo myšlienkovy náročnej časti textu a má za následok ťažšie vnímanie nasledujúceho textu. Proaktívny útlm negatívne ovplyvňuje nielen zapamätanie textu, ale už jeho chápanie, čím výrazne znižuje jeho účinnosť. Retroaktívny útlm pôsobí na zapamätanie predchádzajúcej vnímanej časti textu.

Na základe týchto tvrdení predpokladáme, že **texty**, v ktorých sa budú **strieďať** faktograficky bohaté časti s časťami obsahujúcimi menej presných údajov, alebo časti so zložitými myšlienkami s časťami myšlienkovy menej náročnými, budú účinnejšie ako **texty** rovnorodé z hľadiska informačnej nasýtenosti. Podobne strieďanie viet s vysokou a nízkou informatívnou hodnotou v **texte** bude mať pravdepodobne pozitívny vplyv na ich účinnosť.

Možno odôvodnene predpokladať, že **vety** s vysokou informatívnou hodnotou pôsobia najmä na racionálnu stránku čitateľovej osobnosti, kým **vety** s nízkou informatívnou hodnotou, v ktorých sa často voľne vyjadrujú city autora alebo inej osoby (napr. priamou alebo polopriamou rečou), pôsobia predovšetkým na jeho emocionálnu stránku. Na základe zhodnotenia sledovaných **textov** sme konštatovali, že repertoár vetných a súvetných konštrukcií vyskytujúcich sa v slovenskej ústrednej tlači je veľmi široký. Účinnosť novinárskych textov sa zvyšuje využívaním kontrastných vetných a súvetných konštrukcií, napríklad

striedaním krátkych jednoduchých viet s dlhými viacčlennými súvetiami, striedaním expresívnych syntaktických konštrukcií s neutrálnymi konštrukciami alebo akcelerujúcich konštrukcií so zdôrazňujúcimi, retardujúcimi konštrukciami. Na zvyšovanie účinnosti novinárskych textov sa teda využívajú efekty obsahového i formálneho kontrastu.

Vety s vysokou informatívnou hodnotou možno charakterizovať ako nominálne vety s vysokou frekvenciou informém (Kiseleva, 1978). Najčastejšie sa v skúmaných vetách opakovali tieto typy syntaktických konštrukcií:

a) Bohato rozvitá dvojčlenná úplná jednoduchá veta (prípadne s viacnásobným vetným členom): *Správa Predsedníctva ÚV KSS prednesená súdruhom Jánom Janíkom počiarkla správnosť línie ďalšieho zvyšovania efektívnosti a kvality, zlepšovania hospodárnosti vo všetkých oblastiach národného hospodárstva i plánované ciele siedmej päťročnice.*

b) Jednoduché súvetie s rozvitou hlavnou vetou: *Na takéto štúdium v úzkej súvislosti so spoločenskou praxou by sme v týchto dňoch mali využiť stručnú analýzu spoločenských problémov, otázok vedy, ekonomiky, vzdelávania i výchovy, ideológie a propagandy, ktorú zahrnul do svojho príhovoru k vedúcim spoločensko-vedným pracovníkom na porade v Moskve člen Politického byra a tajomník ÚV KSSZ M. Suslov.*

c) Viacčlenné súvetie: *Bratislavu uvádzame náročky, aby sme mohli práve na tomto príklade demonštrovať, že zásobovanie tohto skoro 400-tisícového mesta a iných našich miest zeleninou, ovocím a inými poľnohospodárskymi produktami si už bez záhradkárov a drobnochovateľov nevieme predstaviť.*

O rozmanitosti syntaktických konštrukcií s vysokou informatívnosťou svedčia napríklad vety: *V pracovnom kolektíve, v tomto politickom jadre, základnom článku našej socialistickej ekonomiky, sa idey menia na materiálnu silu, naše plány na konkrétnu podobu. — A už tu pri tvorbe plánov a koncepcií všetkého druhu podať dôkazy o vlastnej schopnosti nového ekonomického myslenia a aktívneho tvorivého prístupu v rozpracovaní namiesto administratívno-mechanického „napočítavania“ bez ohľadu na spoločenskú efektívnosť budúcej produkcie. — V druhej vete priradovacieho súvetia (prvý príklad) je stylisticky využité vynechanie prísudku zhodného s prísudkom prvej vety, je to teda sylepsa. V druhej vete (druhý príklad) je vynechaná gramatická časť prísudku — modálne sloveso v určitom tvare. Obidve tieto vety majú mnoho spoločných vlastností s ostatnými syntaktickými konštrukciami s vysokou informatívnosťou, napríklad nominálnosť, využitie viacnásobného vetného člena, hutnosť výpovede, ale odlišujú sa od nich syntaktickými zvláštnosťami, na ktoré sme poukázali. V oboch prípadoch ide o adherentne expresívne typy syntaktických konštrukcií, ktoré pôsobia na racionálnu i emocionálnu stránku adresátovej osobnosti. Takéto typy syntaktických konštrukcií poukazujúce na polyfunkčnosť viet s vysokou informatívnou hodnotou, na ich možnosť pôsobiť komplexne na obidve stránky*

adresátovej psychiky súčasne vyvracajú náš predpoklad, že vysoko informatívne vety budú pôsobiť len na rozumovú stránku čitateľa. Pôsobenie väčšiny viet s vysokou informatívnosťou je síce zamerané primárne na racionálnu stránku čitateľovej psychiky, ale využívaním istých špecifických syntaktických konštrukcií môže text pôsobiť na obidve stránky súčasne. Z hľadiska modálnej výstavby výpovede možno konštatovať, že vety s vysokou informatívnosťou boli oznamovacie, oznamovali alebo konšatovali sa v nich istý fakt alebo udalosť.

Aj vety s nízkou informatívnou hodnotou sa vyznačovali širokou škálou používaných syntaktických konštrukcií. Na adresátovu pozornosť pôsobia takéto obsahovo odľahčené vety predovšetkým efektom zmeny. Čitateľova psychika utlmená prijímaním stereotypných faktograficky sýtych viet sa prechodom k menej informatívnym výpovediam zmobilizuje, vytvorí sa situácia priaznivá pre pozitívny transfer. Dobré štylizujúci autor práve výpovedami s nízkou informatívnou hodnotou, ktoré mu poskytujú možnosť vyjadriť vlastný názor alebo oboznámiť adresáta s citovým prežívaním istej udalosti, vyprovokuje adresáta k súhlasu alebo k polemike so svojimi stanoviskami, aktivizuje prijímateľov textu. Kým charakteristickým znakom viet s vysokou informatívnou hodnotou je informatívnosť spojená v niektorých prípadoch s formatívnosťou, charakteristickým znakom viet s nízkou informatívnou hodnotou je aktivizácia tiež v mnohých prípadoch spojená s formatívnosťou. Takýto prístup k hodnoteniu výpovedí v tlači sa nám zdá vhodný z hľadiska špecifických funkcií masových komunikačných prostriedkov, najmä z hľadiska účinnosti ich pôsobenia na vedomie socialistického človeka.

Vo vetách s nízkou informatívnou hodnotou bola nižšia frekvencia mien ako vo vysoko informatívnych vetách. Medzi vetami s nízkou informatívnou hodnotou sa okrem syntaktických konštrukcií typických pre tieto vety vyskytovali aj typy konštrukcií uvedené v časti venovanej vysoko informatívnym vetám. Odlišovali sa však od nich nižším výskytom rozvíjajúcich vetných členov a v súvislosti s ním aj odlišnou frekvenciou jednotlivých slovných druhov. Formálne rozdiely medzi vetami s vysokou informatívnou hodnotou a vetami s nízkou informatívnou hodnotou úzko súvisia s podstatnými obsahovými rozdielmi.

a) Dvočlenné úplné jednoduché vety s nízkou informatívnou hodnotou boli najčastejšie úvahové (prípadne gnómicke): *Staré sa vždy úporne bráni novému. — Nie je dosť účinný boj proti fuškárom.* Pre takéto vety je charakteristický nízky obsah faktografických údajov, sú zväčša nekonkrétne, vyjadrujú autorov osobný názor alebo majú charakter sentencií zovšeobecňujúcich skúsenosti mnohých ľudí.

b) Hlavná veta jednoduchého súvetia s nízkou informatívnou hodnotou je zvyčajne menej rozvitá ako hlavná veta súvetia s vysokou informatívnou hodnotou: *Teda nikdy by nemalo ísť iba o vyplňanie výkazov a o školenia, ktoré neupútajú a nič nedajú.*

c) Podobne bola málo rozvitá aj hlavná veta viacčlenných súvetí s nízkou informatívnou hodnotou: *Tie sa postupne vytvárajú, ale už dnes môžeme povedať, že situácia je aj tu priaznivá.* V celom tomto dvojčlennom súvetí sa vyskytli len dva menné výrazy, z toho jeden je súčasťou menného prísudku.

Súvetia s nízkou informatívnou hodnotou sú, ako vidieť z príkladov, obsahovo **chudobné**, sú dynamickejšie ako súvetia s vysokou informatívnosťou a majú **tie isté** charakteristické vlastnosti, ktoré sme uviedli pri nízko informatívnych **jednoduchých** vetách.

Vo vetách s nízkou informatívnou hodnotou sa vyskytovali tieto špecifické **typy syntaktických konštrukcií**:

d) Osamostatnený vetný člen: *Napríklad v potravinárskom, obuvníckom, odevnom priemysle.*

e) Pripojený vetný člen: *Na žiadnej akcii.*

V obidvoch prípadoch ide o retardujúce konštrukcie, o využitie syntaktickej konštrukcie na zdôraznenie istého faktu.

f) Ďalšou typickou syntaktickou konštrukciou vo vetách s nízkou informatívnosťou bola jednočlenná veta. Jednočlenné vety podobne ako ostatné konštrukcie charakteristické len pre vety nízko informatívne sú zvyčajne inherentne expresívne. **Svojím expresívnym až emocionálnym charakterom** sa jednočlenné vety zásadne líšia od všetkých viet s vysokou informatívnosťou a ich funkcia v texte je teda zákonite odlišná. V skúmanej vzorke to boli vety: *Odhaľovať nedostatky, ich konkrétne príčiny, nositeľov. — A ešte niečo. — Smerom hore sa iste nekráča ľahko. — Modrý pondelok.*

g) Dvojčlenné neúplné vety: *Urobia vám miesto. — Nezavesil.*

h) Osamostatnené vedľajšie vety: *Aby zovšeobecnil správnosť, aby sa vyvaroval chýb.*

Vety s nízkou informatívnou hodnotou boli z hľadiska modálnosti bohatšie diferencované ako vety s vysokou informatívnou hodnotou. Popri postojovom aspekte modálnosti, ktorý sa uplatňoval v rámci oznamovacích viet s vysokou informatívnosťou, oznamujúcich alebo konštatujúcich istú skutočnosť, obsahovali vety s nízkou informatívnou hodnotou aj ostatné aspekty modálnosti, istotný — vyjadrujúci „stupeň presvedčenia autora o platnosti jeho výpovede“ a voluntatívny — „vyjadrujúci chápanie deja ako možného alebo nevyhnutného“ (Oravec, 1981).

Príklady viet s istotnou a voluntatívnou modálnosťou zo skúmaných textov: *Ale je to naozaj tak? — Samozrejme! — Venujme sa faktom! — Tu je to samozrejme nevyhnutné. — V nábore treba pokračovať. —* V takomto type viet vyniká aktivizačná a formatívna funkcia viet s nízkou informatívnou hodnotou.

Vo vetách s nízkou informatívnosťou sa tiež štylisticky využívalo vynechávanie niektorých vetných členov. Vo vete *Len nie zas tolko skromnosti, aj tak vela škodí.* chýba napríklad sloveso, ide teda o eliptickú konštrukciu.

Jedným z dôvodov znižovania informatívnej hodnoty viet je úsilie autorov o maximálnu hutnosť novinárskeho textu. Na zhutňovanie textu sa **využívajú** rozličné konektory, ktoré často nahrádzajú zložité viacslovné **pomenovania** i celé myšlienky. Príslovkové určenie spôsobu *rovnako* vo vete *Rovnako môžeme hovoriť i o pozitívnych príkladoch dosahovaných pri pestovaní kukurice, ktorá porovnáje s minulými rokmi nás tiež „sklamala.“* znižuje informatívnosť hlavnej **vety** súvetia, hoci latentne obsahuje informáciu z predchádzajúcej vety či **odseku**. **Len** v kontexte s predchádzajúcimi vetami má hlavná veta súvetia konkrétny a jasný význam.

Prípady nízko informatívnych viet, v ktorých je príčinou nízkej informatívnej hodnoty použitie konektora, ukazujú, že pri skúmaní miery informatívnosti určitej textovej jednotky bude potrebné **venovať** pozornosť vyšším jednotkám, ako sú syntaktické konštrukcie, a analyzovať textovú štruktúru novinárskych prejavov metódami textovej lingvistiky.

Ukazuje sa potreba realizovať v budúcnosti psycholingvistický výskum **kvality** recepcie novinárskych **prejavov** v závislosti od ich informatívnej hodnoty skúmanej napríklad z **hľadiska** vzájomného pomeru viet s nízkou, priemernou a vysokou informatívnou hodnotou v novinárskych textoch, z hľadiska pravidelnosti či nepravidelnosti rozloženia viet s diferencovanou informatívnou hodnotou v nich — overiť uvedené teoretické úvahy súvisiace s recepciou textu výskumom adresátov, ktorým sú analyzované texty určené.

*Novinársky študijný ústav
Bratislava, Pionierska 4*

Bibliografia

ĐURIČ, L.: Úvod do pedagogickej psychológie. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 300 s.

KISELEVA, L. A.: Voprosy teorii rečevogo vozdejstvija. Leningrad, Izdatelstvo Leningradskogo universiteta 1978. 160 s.

LIŠKOVÁ, Z. SKUKÁLKOVÁ, Ž.: Účinnostné hodnoty a medzivetné súvislosti ako faktory pôsobenia novinárskeho prejavu. Záverečná správa z výskumu. Bratislava, Novinársky študijný ústav 1985. 157 s.

Malá encyklopédia žurnalistiky. Bratislava, Obzor 1982. 576 s.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 444 s.

ORAVEC, J.: Náčrt slovenskej skladby pre vysokoškolákov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 200 s.

SKOROCHOĐKO, E. F.: Raspredelenije mežfrazovyh svjazej v texte. Naučno-techničeskaja informacija. 1980, č. 4, s. 23—30.

DISKUSIE*

VÝSKUM KOMUNIKAČNÝCH PROCESOV

JÁN HORECKÝ

Paralelne s pôsobením vedecko-technického rozvoja sa zintenzívňujú aj mezinárodné styky aj v tom zmysle, že v prvom rade odborníci rozličných špecializácií, ale aj ostatní naši obyvatelia prijímajú rozličné informácie a sprostredkujú ich ďalším účastníkom komunikácie. Táto komunikácia sa deje prostredníctvom jazyka, či už hovoreného alebo písaného. Aj celý vzdelávací proces prebieha prostredníctvom jazyka. Možno povedať, že jazyková komunikácia je nevyhnutným prostriedkom nielen na prezentovanie starších i súčasných duchovných národných hodnôt, ale aj na sprostredkovanie novších, vo vyššej miere medzinárodných hodnôt. Ukazuje sa však, že jazyk je nevyhnutný aj na riadenie spoločenských procesov, na ustavičné pôsobenie na formovanie vedomia ľudí. Pri tomto sprostredkovaní a pôsobení vnikajú do nášho jazyka predovšetkým nové pomenovacie prvky, kým gramatická stavba ostáva vcelku stabilná. Toto prenikanie nových prvkov sa bude ďalej ešte rozširovať a urýchľovať.

Z tohto terajšieho stavu i z predpokladaného vývinu vyplývajú pre jazykovedu dve základné úlohy: hlbšie poznávať národný jazyk a intenzívne skúmať komunikačné procesy.

V prvom prípade bude nevyhnutné naďalej skúmať a čoraz podrobnejšie opisovať slovenský národný jazyk vo všetkých jeho formách jestvovania, ale aj jeho formovanie v dejinách národa. Preto aj naďalej musia zostať v centre pozornosti syntetické diela, súborné opisy jednotlivých stránok slovenčiny. Nemožno si však myslieť, že vypracovaním istého syntetického diela v dnešnej podobe a na základe dnešných faktových i metodologických znalostí je poznávanie danej oblasti dovŕšené a daná oblasť definitívne spracovaná a takmer petrifikovaná. Je prirodzené, že s rozširovaním faktového materiálu, ale aj so zdokonaľovaním jazykovedných bádateľských metód bude aj v budúcnosti, po dokončení terajších všetkých projektov nevyhnutné koncipovať nové syntetické diela (s výnimkou nárečových syntetických projektov).

* Začíname diskusiu o základných problémoch rozvoja slovenskej jazykovedy s perspektívou do roku 2010 z hľadiska aktuálnych spoločenských potrieb (porov. úvodný článok J. Bosáka *Prognózovanie a jazykoveda*. Jazykovedný časopis, 37, 1986, s. 113 --123).

V druhom prípade budú musieť byť v centre pozornosti slovenskej jazykovedy komunikačné procesy v tom najširšom zmysle. Nepôjde len o skúmanie každo- dennej, bežnej jazykovej komunikácie, ale bude treba skúmať aj fungovanie jazyka vo vzdelávacom procese (školskom aj mimoškolskom), ako aj v riadení výroby i v riadení spoločnosti. A pritom by nemalo ísť len o registrovanie faktov, ale aj o isté výhľady na zlepšenie, skvalitnenie jazykovej komunikácie, či už v zmysle zvyšovania jazykovej kultúry, či v hľadaní možností využívať nové prostriedky — v tom aj elektronické.

Veď už aj intenzívne úsilie o zavádzanie elektronizácie do škôl stavia jazykove- du pred problém, ako sa pritom bude môcť využívať jazyk, resp. ako sa jazyko- veda môže na tomto procese zúčastňovať. Zrejme nebude v našich silách vypra- covávať algoritmy na strojové prekladanie. Ale s **rozvojom** ukladania poznatkov do bánk dát rozličného druhu bude nevyhnutné riešiť otázku priameho, priro- dzeným jazykom formulovaného vstupu do týchto bánk dát. A pretože týmto prirodzeným jazykom je pre nás slovenčina, nevyhneme sa povinnosti skúmať možnosti formalizácie slovenčiny, ale ani povinnosti vypracovať napr. solídnu banku dát o stave slovenčiny, jej gramatickej stavby a najmä jej slovnej zásoby. **Možno** je síce ešte dosť ďaleko stav, keď namiesto listovania v slovníku alebo v pravopisnej príručke budeme môcť konzultovať príslušnú banku dát pomocou svojho osobného počítača. V tejto súvislosti však treba pripomenúť, že už značný počet národov buduje takéto banky dát: napr. pre ruštinu, ale aj pre ukrajinčinu sa buduje strojový fond ruského, resp. ukrajinského jazyka. Zdá sa, že len kadrové a finančné problémy zatiaľ znemožňujú vybudovať napr. strojový slovník slovenčiny, aspoň súčasnej spisovnej slovenčiny.

Osobitnú položku (a to aj vo forme čiastkovej úlohy) tvorí už teraz okruh problémov v komunikácii človeka so strojom. Aj v tejto otázke sú už vo svete nazhromaždené rozličné poznatky a skúsenosti. Jestvuje už viacero fungujúcich **systémov**, orientovaných zväčša na praktické úlohy (riadenie strojov, rezervova- nie izieb v hoteli). Treba však položiť väčší dôraz na komunikáciu vo **výrobnom** procese, ale aj vo výmene tovaru a v riadení spoločnosti. Nie je totiž vzdialený taký stav, že to, čo sa dnes označuje ako obchodná korešpondencia a čo sa zo zotrvačnosti stále vyučuje na vysokoškolských jazykových katedrách, bude sa realizovať prostredníctvom počítačov, a to bez písomných podkladov. Jazyko- vedným základom pri riešení týchto otázok musia byť predovšetkým poznatky z výskumu umelej inteligencie a kognitívnych procesov. Je prirodzené, že v pr- vých štádiách výskumu v tomto smere najväčšie úsilie vyvinuli technicky a počí- tačovo orientovaní bádatelia, často bez podrobnejších znalostí jazykovednej problematiky. Vychádzali z možností strojov a prispôbovali im jazykové **fakty**, často vytrhnuté z gramatických súvislostí. Pre jazykovedný smer v tomto **bádaní** je nevyhnutná druhá cesta — od jazyka k riešeniu jazykových a jazyko- vedných problémov pomocou strojov. Postupne sa formuje strojová lingvistika

(niekedy označovaná aj ako inžinierska lingvistika). Aj v tomto smere sa už dosiahli isté výsledky (najmä v sovietskej škole R. G. Piotrovského). Našou prvou úlohou v tejto oblasti musí byť získať spoľahlivú orientáciu v súčasnom stave a potom aplikovať získané poznatky na slovenčinu, resp. na využitie slovenčiny v týchto oblastiach. Bude tu možnosť nadviazať aj na skúsenosti získané analýzou a aplikáciou češtiny.

Problematika umelej inteligencie a kognitívnych procesov sa, prirodzene, netýka len slovenčiny, ale je v centre pozornosti celej svetovej jazykovedy. Nám zatiaľ nestačí dych ani len na sledovanie základnej produkcie, nehovoriac o možnostiach jej získavania.

Je pritom jasné, že zvládnutie týchto problémov nie je samoúčelné, ale môže prispieť aj k lepšiemu osvetleniu základných filozofických otázok jazyka a jazykovedy. Výskum kognitívnych funkcií veľmi zreteľne ukazuje, akú úlohu majú pri pomenovaní, resp. jazykovom stvárňovaní objektívnej reality dva základné procesy — syntaktický a nominatívny, v nominatívnom procese najmä gramatické kategórie, resp. oveľa všeobecnejšie chápané jazykové kategórie. Ide o to, že pri poznávaní objektívnej reality je človek schopný každý jav kategorizovať, zaradiť do istej všeobecnej kategórie, ktorá môže mať napr. podobu substancnosti, procesuálnosti, kvantitatívnosti a pod. Na tieto všeobecné kategórie každý používateľ prirodzeného národného jazyka vie nadviazať príslušné sémantické kategórie (a teda rozhodnúť, či pomenúvaná substancnia je názvom osoby, miesta, deja), ale zároveň aj príslušné gramatické, lepšie povedané morfológické, prípadne aj syntaktické kategórie.

Výskumom takéhoto základného jazykového javu, ako sú kategórie, dostáva sa jazykoveda do veľmi úzkeho kontaktu s metodológiou vied a filozofiou jazyka; už aj tým, že tieto jazykové kategórie treba zaradiť do rámca filozofických, ale aj všeobecnovedných a jazykovedných kategórií, do ich kategoriálneho systému. Treba však už tu povedať, že uvedené jazykové kategórie — podobne ako všeobecné kategórie, ba možno ešte viac — sú výsledkom a zároveň nástrojom poznávacej činnosti človeka.

Už sme naznačili, že pri skúmaní problematiky strojovej lingvistiky, ale aj umelej inteligencie a kognitívnych procesov treba vo väčšej miere využívať poznatky a metódy lingvistiky. Netreba azda zdôrazňovať, že táto lingvistika stojí u nás na marxisticko-leninských filozofických základoch a že teda aj pri skúmaní formálnych prostriedkov a formalizujúcich metód nemožno nevychádzať zo základných filozofických pozícií.

Z načrtnutých okruhov problematiky vyplýva dvojaký štatút jazykovedy. Na jednej strane jazykoveda patrí k spoločenským vedám, resp. užšie k humanitným disciplinám. Tu je slovenská jazykoveda nezastupiteľná, lebo predmet jej výskumu — slovenský jazyk je len u nás bezprostredne prítomný a len tu sa dá najlepšie a najhlbšie skúmať. Na druhej strane však jazykoveda — najmä svojou

orientáciou na formálne metódy — patrí ku skupine logicko-matematických vied. Je zrejme, že tu nebude hrať vedúcu úlohu, ale bude musieť sledovať vývin a výsledky svetovej jazykovedy a jej výsledky aplikovať na problematiku slovenského jazyka. Tento okruh teda bude súčasťou sledovateľského výskumu.

V týchto dvoch oblastiach by naša vedná politika mala sledovať tieto ciele: Inštitucionálne vybavenie v oblasti výskumu národného jazyka je primerané terajšiemu stavu i najbližšiemu predpokladanému stavu. Tento výskum sa musí opierať o solidnú materiálovú základňu, ktorá už v Jazykovednom ústave E. Štúra SAV dosahuje úctyhodné rozmery, ale zároveň musí nadväzovať na osvedčené bádateľské metódy. V oblasti logicko-matematických výskumov však **treba** uvážiť, či budovať osobitné oddelenie v jestvujúcom ústave, alebo či by nebolo výhodnejšie budovať inštitucionálne nezávislý interdisciplinárny tím. Organizačné a materiálne problémy však hovoria skôr za pričlenenie k jestvujúcej inštitúcii.

Aj kádrové potenciály zdá sa účelné budovať v rámci jestvujúcich inštitúcií, **len treba** pomýšľať na zintenzívnenie spolupráce s vysokoškolskými pracoviskami. Hoci je zrejme, že za terajšieho stavu, keď vysokoškolský učiteľ má na výskum len 500 hodín ročne, je táto spolupráca viac ako iluzórna.

Pre výskum komunikačnej problematiky, resp. pre logicko-matematické výskumy sa však nedá vystačiť s doterajšími kádrmi. Je totiž neobyčajne zložitá preorientovať sa na nové metódy tým pracovníkom, ktorí boli **vyškolení v starších** metódach. Ani dnešná príprava na vysokých školách humanitného smeru nedáva predpoklady pre získanie nových kádrov pripravených na riešenie interdisciplinárnych úloh. Bolo by treba viac využívať možnosti individuálneho štúdia na **vysokých školách** v takých kombináciách, ako je matematika — lingvistiká, kybernetika — lingvistiká, logika, resp. psychológia — lingvistiká. Takéto zameranie by mala mať aj príslušná aspirantúra, a to s využitím vhodných špecialistov ako pomocných školiteľov vo vednom odbore všeobecná jazykoveda.

V oblasti logicko-matematických metód veľmi silno pôsobia dve bariéry. Na jednej strane tradičnými metódami vyškolení lingvisti nestačia sledovať bohatú literatúru tohto odboru, prestávajú jej rozumieť, a tak strácajú schopnosť využívať nové poznatky pre svoj výskum. Na druhej strane sa však prejavuje aj nedostatok alebo neskorý prísun zahraničnej literatúry a minimálne možnosti **osobných stykov, resp. účasti na medzinárodných podujatiach**. Treba priznať, že sa tu často uplatňuje aj ďalšia bariéra — nedostatok jazykových znalostí u jazykovedcov.

V **informačných službách** sa ako základný nedostatok ukazuje, že informatickí pracovníci majú síce špeciálne informatické vzdelanie, ale chýbajú im solídne znalosti z príslušného vedného odboru. Primerané informačné služby jazykovedcom môže poskytovať len dobre a široko orientovaný jazykovedec.

V súčasnosti sú takmer neprekonateľnou bariérou materiálno-technické problémy. Rozsiahle archívy (kartotéky) jazykového materiálu, nevyhnutné **pre spracúvanie** syntetických diel, ale aj tém z ostatných oblastí národného jazyka pripravujú a archivujú sa takrečeno na kolene. Pritom zaberajú aj neúmerne veľa priestoru. V najbližšej budúcnosti bude treba tieto materiály spracúvať, ukladať, ale hlavne sprístupňovať pomocou počítačov. Umožniť široký prístup k výpočtovej technike v oblasti matematicko-logických metód je požiadavka viac ako samozrejma.

*Jazykovedný ústav E. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26*

ИССЛЕДОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ ПРОЦЕССОВ

Резюме

Автор статьи обращает внимание на две основные задачи предстоящие в близком будущем перед словацким языкознанием: более глубокое исследование словацкого языка как национального языка и проблематика языковой коммуникации. Особое значение в этом случае приобретает исследование коммуникации между человеком и вычислительной машиной, в основном с точки зрения семантической репрезентации и также языковых предпосылок для искусственного интеллекта.

ÚLOHA JAZYKA PRI KULTIVOVANÍ OSOBNOSTI, RIADENÍ SPOLOČENSKÝCH PROCESOV A VEDECKO-TECHNICKOM ROZVOJI

FRANTIŠEK KOČIŠ

1. Výskum jazyka a jeho úlohy pri výchove osobnosti, pri výchove členov socialistickej spoločnosti z aspektu riadenia spoločenských procesov a vedecko-technického rozvoja sa všeobecne pokladá za základnú úlohu sociolingvistiky, a to tak vo vyspelých kapitalistických štátoch, ako aj v krajinách RVHP. Základný rozdiel v prístupe k realizácii tohto výskumu jazyka v kapitalistických štátoch a v štátoch RVHP treba vidieť v principiálne odlišnom chápaní jazyka a jeho funkcie v spoločnosti a v odlišnom chápaní vzťahu spoločnosti, resp. osobnosti k jazyku, osobitne k jeho spoločensky záväznej a vedecky normovanej (kodifikovanej) podobe — k spisovnému jazyku, ďalej v odlišnom chápaní národného (materinského) jazyka a jeho vzťahu k iným jazykom, najmä k svetovým jazykom (u nás osobitne k anglickému jazyku u príslušníkov technickej inteligencie, sčasti aj inteligencie zo spoločenskovedného okruhu). Tento rozdiel sa v hlavných črtách prejavuje na jednej strane (v kapitalistickej spoločnosti) v čisto pragmatickom a kozmopolitickom chápaní jazyka, na druhej strane (v socialistickej spoločnosti) v chápaní jazyka vo svetle leninskej teórie rozvoja národných jazykov, podľa ktorej používatelia jazyka sú nositelia a tvorcovia príslušného národného jazyka. V národnom jazyku sa náležitým spôsobom odzrkadľuje celá predchádzajúca, súčasná i budúca kultúra príslušného národa v internacionálnom kontexte a na báze materiálneho a duchovného zblížovania národov, pričom každé národné spoločenstvo má možnosť vedecky i prakticky rozvíjať najmä svoj spisovný jazyk vo všetkých funkčných štýloch a vo všetkých sférach politického, ekonomického a kultúrneho života. Komplexnosť metodologického, filozofického, sociolingvistického a kulturologického chápania jazyka v socialistickej spoločnosti je oproti jeho zúženému pragmatickému chápaniu v kapitalistickej spoločnosti veľmi zreteľná (porov. Petr, 1984, s. 177—190; Dešerijev, 1984, s. 191—203; Hartung, 1984, s. 204—211; Kraus, 1984, s. 212—217).

1.2. Jazyk pri formovaní osobnosti, pri kultivovaní celej spoločnosti vrátane funkcie pri riadení spoločenských procesov a pri vedecko-technickom rozvoji pôsobí predovšetkým a) svojou všeludskou komunikatívnou hodnotou, b) hodnotou vyplývajúcou z jeho národnoreprezentatívnej funkcie spojennej s vedomím

socialistického **vlastenectva** a internacionalizmu, c) svojou hodnotou ako nástroja poznania a dorozumievania v príslušnom národnom spoločenstve, d) hodnotou ako **prostriedku** na slovesno-umelecké stvárňovanie života spoločnosti, na tezaurovanie výsledkov a výdobytkov vedecko-technického a kultúrneho rozvoja spoločnosti, e) svojou hodnotou spočívajúcou v samom jeho systéme a v samej jeho štruktúre (fonologickej, lexikálnej, morfolologickej a syntaktickej) a v štylistickom (funkčnom) využití jazykových prostriedkov. Správna hierarchizácia týchto hodnôt jazyka a diferencované uplatňovanie tejto hierarchizácie v osobnom i spoločenskom prístupe k jazyku, v jeho používaní v súkromnom i verejnom jazykovom styku majú rozhodujúci vplyv na celkový jazykovokultúrny profil jednotlivca používajúceho spisovný jazyk, ako aj celej spoločnosti používajúcej všetky formy (útvary) národného jazyka.

1.3. Jazyk podmieňuje rozvoj osobnosti človeka, ale nie sám osebe a nie iba vo vzťahu k nemu samému (teda k človeku), ale vždy v rámci spoločnosti, v ktorej človek ako používateľ jazyka žije. Jazyk je totiž eminentne spoločenský jav a mimo spoločnosti nemôže existovať (podľa K. Marxa jazyk ako produkt jednotlivca je nezmysel), a tak úlohu jazyka pri kultivovaní osobnosti treba vidieť cez prizmu komunikatívnej funkcie jazyka v spoločnosti a cez všetky atribúty a vlastnosti jazyka, ktoré sú nevyhnutným predpokladom dorozumievania používateľov jazyka. Vlastnosti jazyka ako praktického a aktívneho vedomia spoločného pre všetkých ľudí, a preto existujúceho aj v každom jednotlivcovi umožňujú chápať jazyk ako všeobecnú sféru poznávacej činnosti (pravda, nie v zmysle weissgerberovskej teórie); v tom zmysle treba jazyk nevyhnutne chápať nielen ako prostriedok komunikácie, ale predovšetkým ako prostriedok na odovzdávanie (i prenos) poznatkov o vonkajšom svete: „Jazykové chápanie (poznávanie pomocou jazyka — pozn. autora) treba nevyhnutne pokladať za jeden z aspektov najširšieho vnímania, chápania (poznávania) kultúrno-historických osobitostí vonkajšieho sveta“ (porov. Dialektika dejateľnosti i kultúra, 1983). Pri poznávaní vonkajšieho sveta má teda jazyk jednu z rozhodujúcich úloh tak vo vzťahu k jednotlivcovi, ako aj k spoločnosti. Jazyk ako kognitívna i komunikatívna forma sa v spoločnosti realizuje v monologickej a dialogickej podobe. V obidvoch podobách je pre správne pochopenie komunikovaných obsahov dôležité u používateľov objektivizované jazykové vedomie spočívajúce najmä v rovnakom chápaní významov slov. Zo všetkých jazykových rovín je tu preto najdôležitejšia a pre objektívne poznanie sveta rozhodujúca lexikálno-sémantická rovina, a to tak v dialogických, ako aj monologických formách komunikácie. V monologických formách komunikácie i poznávania vonkajšej skutočnosti na prvom mieste stojí otázka správnej a objektívnej interpretácie textu. Objektívna interpretácia textu je osobitne naliehavá v spoločenských vedách, kde slovo i text má okrem vlastného významu aj ideovo-politický zmysel najmä v politických, publicistických, propagandistických a odborných jazyko-

vých prejavoch. Na rozdiel od dialogickej formy poznávania vonkajšieho sveta a komunikácie, kde percipient má možnosť bezprostredne poznať všetky okolnosti a podmienky komunikácie, no najmä expedienta, a je tu možnosť okamžitého korigovania nesprávneho chápania, pri interpretácii textu má percipient **k dispozícii** zvyčajne iba písaný jazykový prejav a vlastné, osobné jazykové povedomie (na rozličné okolnosti, ktoré môžu vplyvať na správnosť interpretácie textu, jeho zmyslu atď., a to v súvislosti s vyučovaním ruského jazyka upozorňuje aj A. Mináriková, 1986).

Z uvedených faktov, ktoré by bolo možné ďalej hlbšie analyzovať, vyplýva, že čím dokonalejšie si **používateľ** jazyka osvojí jazyk (v súčasnej jazykovej situácii to môže byť iba **spisovný jazyk** ako vedecky najviac preskúmaná, štylisticky bohato diferencovaná a záväzne používaná forma národného jazyka — porov. Tumaňanová, 1985), tým väčšou mierou si môže rozširovať svoj vedomostný obzor o vonkajšom svete, tým účinnejšie ho môže využívať v dialogickej i monologickej jazykovej komunikácii, tým prehlbenejšie môže vnímať samotné hodnoty jazyka, medzi nimi jeho poznávaciu, komunikatívnu a estetickú, resp. emocionálnu hodnotu. Vzťah jazyka k používateľovi jazyka a používateľa jazyka k jazyku samému je výsostne sociolingvistický a jeho kvalitu možno merať úrovňou **jazykovej kultúry používateľa jazyka**, ako aj celej spoločnosti, ktorá príslušný jazyk používa.

1.4. Keď hovoríme o vplyve jazyka na rozvoj osobnosti, osobnosťou tu **rozumieme** nie iba vysoko vzdelaného človeka s vyhraneným vedeckým a morálnym profilom, ale aj ďalších členov našej spoločnosti a používateľov spisovného jazyka, ktorí majú uvedomený a zodpovedný prístup k politickým, ekonomickým i kultúrnym hodnotám spoločnosti, občanov so stabilným pracovným zaradením v spoločnosti, ktorí si uvedomujú svoje pracovné povinnosti, majú vzdelanostné, morálne a kultúrne kvality, ktorí si uvedomujú aj hodnotu materského jazyka a príslušnú hodnotu jazykovej komunikácie v živote spoločnosti. Podľa K. Hajka (1986) osobnosť človeka je „istá jednota jeho sociálnych črt, ktoré sa tvoria v konkrétnej aktívnej činnosti v prospech spoločnosti“. Preto aj jeho jazykový prejav môžeme hodnotiť z viacerých hľadísk: a) z hľadiska stupňa osobného ovládania normy a kodifikácie materského jazyka, b) z hľadiska jeho komunikatívnej schopnosti v zamestnaní a v spoločenskom živote, c) z hľadiska ovládania odbornej terminológie podľa jeho profesijnového zamerania, d) z apercipného hľadiska jeho jazykového prejavu (výslovnosť, fyziologické predpoklady správnej výslovnosti, zafarbenie hlasu, rýchlosť reči, prízvuk, výber slov zo štylistického hľadiska a pod.), e) z hľadiska ovládania cudzích rečí. Všetky tieto hľadiská realizované v kladnom smere svedčia o osobnostnom prístupe k spisovnému jazyku a o pozitívnom vplyve jazyka na rozvoj osobnosti človeka, člena súčasnej socialistickej spoločnosti. Môžeme tu hovoriť o človeku, o osobnosti s dobrou jazykovou kultúrou, o fakte, že jazyková kultúra, spisovný

jazykový prejav sa stal prirodzenou súčasťou aktivity socialistického človeka, zastávajúceho v socialistickej spoločnosti isté postavenie v politickej, riadiacej, kultúrnej alebo umeleckej sfére (porov. zborník Sprachkultur — warum, wozu?, 1977).

2. Spisovný jazyk a jeho kultúra sú v našej socialistickej spoločnosti organicky, logicky a následne späté s riadením spoločenských procesov, pretože riadenie nevyhnutne predpokladá vedúce osobnosti, rozsiahlu organizačnú bázu a pracovníkov s primeranou jazykovou úrovňou. Význam jazyka v riadiacej sfére našej socialistickej spoločnosti sa všeobecne prijíma na základe toho, že v socialistickej spoločnosti nejde iba o nové spoločenské vzťahy medzi ľuďmi, ale aj o utváranie nových vzťahov v spoločenskej komunikácii. Aktívna účasť pracujúcich na riadení a plánovaní národného hospodárstva, na utváraní politickej, spoločenskej a kultúrnej atmosféry socialistickej spoločnosti logicky vyžaduje aj rozšírenie a zdokonalenie komunikatívnej sféry na báze spisovného jazyka. Spisovného jazyka preto, lebo iba naň sa vo sfére riadenia spoločenských procesov môžu kľásť zvýšené nároky, a to tak z hľadiska jeho hovorenej a písanej podoby (aktuálna je tu najmä vypracovanosť pravidiel spisovnej výslovnosti, pravopisných pravidiel, otázky štylizácie textu), ako aj z hľadiska stylistickej diferenciacie spisovného jazyka (administratívny štýl, odborná terminológia, najmä právna, používanie cudzích a internacionálnych slov vrátane slov z ruštiny a angličtiny) a predovšetkým z hľadiska syntaktickej stavby viet a súvetí, používania náležitých slovesných väzieb (najmä predložkových) a ustálených (frazologických) spojení a konštrukcií.

Spomedzi oblastí, v ktorých zohráva spisovný jazyk vo sfére riadenia spoločenských procesov rozhodujúcu komunikatívnu a kognitívnu funkciu, upozorňujeme na tri oblasti: 1. na oblasť tvorby technických a názvoslovných noriem v rámci tvorenia československých štátnych noriem (ČSN), odborových noriem a noriem RVHP, 2. na oblasť tvorenia textov nových návrhov zákonov, vyhlášok, textov medzinárodných dohôd, legislatívnych pravidiel, podnikových organizačných poriadkov (štatútov), stanov, dôvodových správ, smerníc, pokynov a iných textov a dokumentov celoštátneho významu, 3. na oblasť tvorenia pomenovaní podnikových činností v procese riadenia.

Vo všetkých uvedených oblastiach tvorenia príslušných textov sa vyžaduje presné vyjadrovanie, používanie všeobecne prijatých odborných termínov, tvorba nových odborných termínov podľa systémových a funkčných kritérií spisovného jazyka a pravdaže, adekvátna a správna interpretácia textu, správne chápanie nariadení, zákonov, vyhlášok, pokynov, predpisov, bezpečnostných opatrení a pod. Existuje teda priama úmera medzi kvalitou verbálnych informácií a kvalitou riadenia výrobných a spoločenských procesov a následne aj kvalitou výrobkov, výsledných činností a pod. (porov. Klabal—Müllerová, 1986, s. 62). Osobitne závažná je úloha jazyka pri tvorbe ČSN v slovenskom

a českom jazyku, resp. v oboch paralelne. Pri tvorbe noriem je nevyhnutná súčinnosť jazykovedných ústavov s Úradom pre normalizáciu a meranie v Prahe a v Bratislave a s ostatnými inštitúciami a výrobnými podnikmi, ktoré participujú na tvorbe názvoslovných alebo technických noriem.

V súčasnom procese riadenia sa kladú čoraz väčšie nároky na jazyk a na jazykovedcov pri tvorbe slovesných pomenovaní riadiacich činností v jednotlivých výrobných-hospodárskych jednotkách a pri ich zostavovaní do logicko-sémantických a abecedných sústav. Náročnosť sa tu na jednej strane prejavuje so zreteľom na množstvo významovo a štylisticky odlišených pomenovacích jednotiek, na druhej strane z hľadiska jednoznačnosti a istého stupňa formalizovanosti a jednotnosti pomenovacích postupov (porov. aj Klbal—Müllerová, 1986, s. 64). O jazykovú úpravu takéhoto textu nás v r. 1984 požiadali pracovníci VHI Slovakotex v Trenčíne. Išlo o preklad návrhu sústavy slovies na používanie v organizačných normách podnikov, účelových organizácií a GR vo VHI Slovakotex, ktorý vydala inštitúcia Videopress MON Servis pro organizaci a řízení v Praze. O vypracovanie podobnej sústavy pomenovaní nás požiadali Inžinierske stavby, n. p., v Košiciach. Ukazuje sa teda, že v riadení výrobných a spoločenských procesov nastupuje nová kvalita, v ktorej jazyk zohráva dôležitú organizačno-komunikatívnu úlohu.

3. O vzťahu jazyka a vedecko-technickej revolúcie bol zo strany jazykovedcov vypracovaný celý rad štúdií najmä v ZSSR (napr. zborník sovietskych jazykovedcov Naučno-techničeskaja revolucija i funkcionirovanije jazykov mira; porov. Doruľa, 1979; Bosák, 1986). Slovenská jazykoveda sa v príprave na rozpracovanie tejto témy zapojí do riešenia novej komplexnej úlohy pre spoločenskú vedu v Slovenskej akadémii vied v Bratislave s predbežným pracovným názvom **Človek** a jeho činnosť ako individua, osobnosti a subjektu prakticko-pretvárajúcich aktivít. Podmienky a východiská na vypracovanie tejto témy z hľadiska jazykovej situácie na Slovensku i v ČSSR možno vidieť v hlavných referátoch (Horecký, 1986; Kočiš, 1986), no najmä v záveroch vedeckej konferencie o jazykovej politike a jazykovej kultúre v socialistickej spoločnosti (Jazykovedný časopis, 37, 1986, s. 3—9; Slovenská reč, 51, 1986, s. 135—142).

V súvislosti s úlohou jazyka vo vedecko-technickom rozvoji možno na základe uvedenej literatúry vysloviť niekoľko téz, ktoré v súčasnej jazykovej situácii dovoľujú vypracovať istý prognostický program v oblasti výskumu teórie jazyka a jazykovej kultúry:

3.1. Prirodzený jazyk ostáva aj v období vedecko-technickej revolúcie najdôležitejším komunikatívnym prostriedkom socialistickej spoločnosti v jej politickom, ekonomickom a kultúrnom živote. Je základným prostriedkom pri tvorbe duchovných a materiálnych hodnôt.

3.2. Nadalej zostáva aktuálna úloha komplexne skúmať národný jazyk, oso-

bitne spisovný, zo štruktúrneho a sociologického hľadiska, a to tak v synchronom, ako aj diachrónnom priereze.

3.3. Spisovné jazyky sa postupne stávajú výlučným komunikatívnym prostriedkom príslušnej spoločnosti najmä zásluhou slovesnej literatúry, prostriedkov masovej komunikácie a propagandy. V dôsledku toho teritoriálne nárečia **odumierajú alebo** sa stávajú prostriedkom súkromného jazykového styku.

3.4. Neobyčajný rozvoj vedy a techniky utvára podmienky pre rozvoj písanej i hovorenej podoby spisovných jazykov.

3.5. Vzrastá význam bilingvizmu a rozširuje sa počet prekladateľov z vedeckej a technickej literatúry. Vzrastá aj počet jazykov, z ktorých je nevyhnutné čerpať najmä technické informácie (japončina, arabčina atď.).

3.6. Vzrastá vplyv angličtiny na lexiku príslušných spisovných jazykov najmä v odbornej literatúre. Jazykoveda sa musí vyrovnáť s týmto tlakom pozitívnou tvorbou nových odborných termínov v spolupráci s odborníkmi.

3.7. Spisovný jazyk by mal ovládať každý odborník z oblasti vedy a techniky.

3.8. V celosvetovom rozsahu sa uplatňujú vedecko-technické termíny predovšetkým grécko-latinského pôvodu. Na ich základe sa začína celosvetová koordinácia vedecko-technickej terminológie.

3.9. **Šírenie** internacionálnej lexiky a terminológie napomáha zblížovanie jazykov, nie však ich splyvanie.

3.10. Estetická, expresívna a emocionálna stránka jazyka má svoje nenahraditeľné miesto v komunikácii príslušníkov socialistickej spoločnosti aj vo vedecko-technickom rozvoji.

4. Naša jazykoveda v súčinnosti so socialistickou školou a za pomoci celej kultúrnej verejnosti dosiahla vo zvyšovaní jazykovej kultúry členov našej spoločnosti a používateľov spisovného jazyka pozitívne výsledky. Spisovný jazyk sa stal pre väčšinu našich ľudí prirodzeným a samozrejým prostriedkom komunikácie, napriek tomu vyššie uvedené jazykové hľadiská rozvoja osobnosti ostávajú i naďalej programom v celkovom výchovno-vzdelávacom procese našej spoločnosti, pravda, v stále náročnejšej a dokonalejšej realizácii. Otázky jazykovej kultúry v socialistickej spoločnosti sa v súčasnej marxistickej jazykovede riešia okrem iného aj a najmä na spoločných rokovaníach jazykovedcov socialistickej krajín (porov. napr. zborník Aktuální otázky jazykové kultury v socialistickej spoločnosti, 1979). Slovenská jazykoveda stavala základy jazykovej kultúry v súčinnosti s českou jazykovedou (Pražský lingvistický krúžok) a sovietskou jazykovedou. V priebehu troch desaťročí zorganizovala viaceré konferencie o kultúre spisovnej slovenčiny, z ktorých materiály s úžitkom využívajú i zahraniční jazykovedci. Posledná konferencia o jazykovej politike a jazykovej kultúre v r. 1985 potvrdila správnu orientáciu slovenských jazykovedcov pri riešení otázok jazykovej kultúry a jazykovej politiky v spoločnosti budujúcej rozvinutý

socializmus (porov. Horecký, 1986; Kočiš, 1986). Starostlivosť o jazykovú kultúru postavila na komunikatívnych a kognitívnych funkciách spisovného jazyka. Rozvoj osobnosti z jazykovej stránky zabezpečuje už riešením otázok jazykovej výchovy v rodine, v materskej škole, v školskej jazykovej výchove spolupracuje najmä so základnými školami a s vedecko-pedagogickými inštitúciami, jazykový profil kultúrnej verejnosti formuje pomocou jazykových rubriek v dennej tlači, v Čs. rozhlase, besedami a prednáškami v redakciách, vydavateľstvách a v riadiacich orgánoch atď., konzultáciami a expertíznou činnosťou, telefonickou a listovou poradňou.

Na formovanie používateľa jazyka ako osobnosti vplýva jazykoveda tvorbou základných jazykových príručiek (pravopisných, výslovnostných, slovníkových, gramatických a štylistických), jazykovednými časopismi a odbornými publikáciami. Účinnosť vplyvu jazyka na rozvoj osobnosti by sa zvýšila zapojením televízie do jazykovej výchovy, premysleným sociolingvistickým výskumom bežnej jazykovej praxe, pravidelným vydávaním jazykových príručiek a pomôcok pre školy a pre kultúrnu verejnosť, dôslednejšou výchovou nových jazykovedcov a učiteľov slovenského jazyka, dôraznejšou jazykovou výchovou učňovskej mládeže a stredných administratívnych kádrov. Väčšia účinnosť vplyvu spisovného jazyka a jeho kultúry vo výchove socialistickej osobnosti, v riadení spoločenských procesov a vo vedecko-technickom rozvoji by sa dosiahla aj užšou spoluprácou jazykovedcov a jazykovedy s inštitúciami, ako sú Ministerstvo kultúry SSR, kultúrna komisia SNR, Výskumný ústav kultúry a všetky inštitúcie, ktoré vo svojej pracovnej náplni majú riešenie otázok kultúry a kultúrnosti socialistického človeka. Fakt, že v súčasnom riadení spoločenských procesov sa zúčastňuje čoraz väčší počet inžinierskych kádrov najmä ekonomického smeru, by mal nevyhnutne viesť k uvažovaniu o ich prehĺbenejšej jazykovej príprave aj počas vysokoškolského štúdia a o istých formách cyklického jazykového školenia aj počas vykonávania riadiacich funkcií. Okrem iných opatrení na zvyšovanie jazykovej kultúry riadiacich zložiek túto formu ďalšieho jazykového vzdelávania pokladáme za integrálnu súčasť celkového osobnostného rozvoja človeka v socialistickej spoločnosti budujúcej rozvinutý socializmus v podmienkach vedecko-technickej revolúcie.

*Jazykovedný ústav E. Štúra SAV
Bratislava, Nálepka 26*

Bibliografia

Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Red. J. Chloupek. Praha, Academia 1979, 292 s.

BOŠÁK, J.: Prognózovanie a jazykoveda. Jazykovedný časopis, 37, 1986, s. 113—123.

DEŠERIJEV, I. D.: Ideologičeskaja borba i jazykovaja politika v sovremennom mire. Slovo a slovesnost, 45, 1984, s. 191—203.

Dialektika dejateľnosti i kultura. Red. V. G. Tabačkovskij—A. J. Jacenko. Kyjiv, Naukova dumka 1983, s. 255—266.

DORULA, J.: Vedecko-technická revolúcia a jazyk. Jazykovedný časopis, 30, 1979, s. 165—175.

HÁJEK, K.: Rozvoj osobnosti človeka a jeho tvorivej aktivity. Pravda, 2. 9. 1986, s. 4.

HARTUNG, W.: Der Einfluss sozialer Faktoren auf die Entwicklung der Sprache in der sozialistischen Gesellschaft. Slovo a slovesnost, 45, 1984, s. 204—211.

HORECKÝ, J.: Jazyková politika v socialistickej spoločnosti. Kultúra slova, 20, 1986, s. 65—71.

Jazyková politika a jazyková kultúra v socialistickej spoločnosti. Jazykovedný časopis, 37, 1986, s. 3—9; Slovenská reč, 57, 1986, s. 135—142.

KLABAL, R.—MÜLLEROVÁ, O.: Názvy podnikových činností a jejích úloha v řídicím procesu. Naše řeč, 69, 1986, s. 57—64.

KOČIŠ, F.: Súčasný stav a perspektívy rozvoja jazykovej kultúry. Kultúra slova, 20, 1986, s. 97—106.

KRAUS, J.: Jazyková situace zemí rozvinutého socializmu a problematika jazykové kultury. Slovo a slovesnost, 45, 1984, s. 212—217.

MINÁRIKOVÁ, A.: Rozširuje jazyk odbornosť? Nové slovo, 28, 1986, č. 34, s. 14.

PETR, J.: Mezinárodní cílový projekt Národní jazyky v rozvinuté socialistické společnosti, jeho metodologický, sociálně lingvistický a vědeckopraktický význam. Slovo a slovesnost, 45, 1984, s. 177—189.

Sprachkultur — warum, wozu? Aufgaben der Sprachkultur in der DDR. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut Leipzig 1977, s. 25—32.

TUMANAN, E. G.: Jazyk kak sistema sociolingvističeskich sistem. Moskva, Nauka 1985, s. 187—189.

РОЛЬ ЯЗЫКА ПРИ РАЗВИТИИ ЛИЧНОСТИ, ПРИ УПРАВЛЕНИИ ОБЩЕСТВЕННЫМИ ПРОЦЕССАМИ И В НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ

Резюме

Автор статьи показывает и доказывает, что роль языка при воспитывании личности, при управлении общественными процессами и в научно-техническом развитии незаменима. В связи с этим дается иерархия ценностей, которую на самом деле представляет литературный язык в социалистическом обществе, и отмечается, что литературный язык является не только средством общения, но прежде всего средством для передачи знаний о внешнем мире. Литературный язык имеет когнитивную (познавательную) функцию, отчетливо проявляющуюся прежде всего в управлении общественными процессами и в научно-техническом развитии. Поэтому можно сказать, что от степени знания литературного языка зависит и степень верной и объективной интерпретации текстов. Следовательно, существует прямая и тесная связь между качеством управления производственными и общественными процессами, и вследствие этого тоже между качеством изделий, результатами деятельности человека и т. д. В последней части статьи приводит автор десять тезисов о месте литературного языка в процессе научно-технического развития. Постоянное языковое образование, углубление знаний о языке считает автор составной частью полного личного развития человека в социалистическом обществе.

ROZHLADY

HISTORIOGRAFICKÉ POZNÁMKY K PROBLEMATICE VĚTY
A VÝPOVĚDI

JIŘÍ NEKVAPIL

Tato studie je publikována u příležitosti stého výročí narození Sergeje Josifoviče Karcevského (1887—1955). Jeho vědecké dílo je sice rozsahem nevelké, ale zanechalo výrazné stopy v několika oblastech lingvistické teorie. Značnou úlohu sehrály Karcevského názory v syntaktickém myšlení diferencujícím větu a výpověď, kterému se zde budeme věnovat.

A. M. Peškovskij

S. J. Karcevskij navazoval na učení F. de Saušsura, ale i na ruské, resp. sovětské syntaktiky. Zvláště patrný je jeho vztah k A. M. Peškovskému. (To platí i opačně; viz Peškovského *Otvět na statju S. J. Karcevskogo* a jeho předmluvu ke Karcevského *Povtoritel'nomu kursu ruskogo jazyka* — cit. podle Peškovského, 1959.) Bude proto namístě, začneme-li problematiku, která nás zajímá, sledovat nejprve v díle A. M. Peškovského. (Peškovskému věnoval v této souvislosti značnou pozornost i Vinogradov, 1954.)

V úvahu připadá zejména třetí vydání jeho základní práce *Russkij sintaksis v naučnom osveščeni* z r. 1928. V tomto vydání provedl A. M. Peškovskij zásadní rozlišení mezi větou (*predloženi*e) a frází (*fraza*). Větou tu rozumí jednotku ve vlastním slova smyslu syntaktickou, zatímco frází jednotku intonačně-syntaktickou. Fráze je řečový úsek mezi dvěma *razdelitel'nymi* pauzami, ať už je tvořen tím či oním počtem vět. Fráze sice může být jednoduchá nebo složená, ale toto dělení nekoresponduje s gramatickým dělením na větu jednoduchou a souvětí. Mezi frází a větou existují tyto vztahy: (1) frází vždy odpovídá buď věta, nebo komplex vět; (2) věta v naprosté většině případů odpovídá frází (ať už jednoduché, složené nebo dílčí); (3) komplex vět odpovídá vždy frází (složené, řídkěji jednoduché); (4) dílčí fráze odpovídá vždy buď větě (resp. klauzi) v souvětí, nebo syntakticky sjednocené skupině členů uvnitř jednoduché věty.

I když A. M. Peškovskij mluví o frází jako o intonačně-syntaktické jednotce, vymezuje ji v zásadě pouze na základě kritéria zvukového, takže nepřekvapí jeho další určení fráze (na téže straně) jako jednotky intonační.

Více o vztahu syntaxe a intonace řekl A. M. Peškovskij ve stati z r. 1928 *Intonacija i grammatika* (cit. podle Peškovského, 1959). Především tu váže některé intonační útvary na specifické útvary syntaktické, čímž jako by se zase **klonil k vymezení fráze jako jednotky intonačně-syntaktické**. Ve světle pozdějších diskusí o výpovědích větných a nevětných jsou důležité Peškovského výklady o tzv. neúplných větách (např. *Vsego chorošego! Do zavtra!*). Tradiční gramatika mluví v těchto případech podle A. M. Peškovského o větách, ale bez náležitého vysvětlení. Lingvisté, kteří nepřihlížejí příliš k intonaci, tyto útvary za věty nepovažují nebo v nich vidí „negramatické“ věty (což je podle Peškovského nedůsledné, rozumíme-li větou gramatickou jednotku). **Konečně gramatikové vycházející z intonace považují tyto útvary za normální věty**. A. M. Peškovskij navrhuje hodnotit tyto útvary jednak ze stránky intonační — a pak to jsou normální fráze, jednak ze stránky gramatické — a pak jde o **neúplné věty**, a to na základě analogie s větami úplnými, tj. s verbem finitem (např. *Želaju vsego chorošego.*).

Detailní kritiku Peškovského chápání vztahu věty a fráze, jakož i celé teorie vycházející z této dichotomie, provedl V. V. Vinogradov (1954, s. 18—21). V zásadě zde předjímá některé pozdější výhrady K. Horálka. Peškovského pojetí fráze však poněkud posouvá směrem k dalšímu vývoji tohoto pojmu, resp. termínu, když tvrdí, že fráze u A. M. Peškovského je intonačně-významovou (*intonacionno-smyslovoj*) jednotkou.

S. J. Karcevskij

Z Karcevského prací bývá — v souvislostech, které nás zajímají — nejčastěji citována studie *Sur la phonologie de la phrase*. Zajímavé je **však si povšimnout** už jeho monografie *Système du verbe russe* z r. 1927. Zde rozlišení *proposition* a *phrase* není ještě explicitně formulováno. Někdy se obou pojmů-termínů užívá i promiskue. Tak se jednou mluví o aktivních větách jako o *propositions actives* (např. s. 120) a vzápětí jako o *phrases actives* (např. s. 121), o větách existenciálních jako o *propositions existentielles* (např. s. 125) i jako o *phrases existentielles* (s. 131). Někdy jsou oba pojmy kladeny na stejnou úroveň, aniž by byly specifikovány jejich diferenční znaky. Srov. „Celle-là (tj. optativ; pozn. Nek.) exprime un désir de la personne parlante et est employée dans n'importe quelle espèce de phrases et de propositions“ (s. 145). Jinde už ovšem nacházíme formulace, které **předjímají** Karcevského pozdější koncepci. Především se pracuje s *phrase tam*, kde se mluví o intonaci (např. s. 124, 129, zejm. s. 131). Najdeme zmínku i o **souvztažnosti phrase** a situačního kontextu (s. 124). Termín *proposition* se spíše používá pro označení větné struktury, resp. věty (viz s. 126).

Explicitní rozlišení *proposition* a *phrase* je provedeno ve studii *Sur la phonolo-*

gie de la phrase (Karcevskij, 1931). *Proposition* je predikativní syntagma, zatímco *la phrase n'a rien à voir avec la grammaire, en général* (s. 189). Důležité je tvrzení, že *phrase* nemusí mít formu *proposition* (s. 189). *Phrase* nemá gramatickou, nýbrž fónickou strukturu: „C'est précisément l'intonation, qui fait la phrase. N'importe quel mot ou assemblage de mots, n'importe quelle forme grammaticale, n'importe quelle interjection peuvent, si la situation l'exige, servir d'unité de communication. L'intonation vient procéder à l'actualisation de ces valeurs sémiologiques virtuelles, et depuis ce moment, nous nous trouvons en présence d'une phrase“ (s. 190). Neméně důležitá je poznámka, že *phrase* je **funkcí** dialogu (s. 191).

Z dialogu vyšel S. J. Karcevskij v článku *Phrase et proposition*. Zde se uvádí, že intonace vyznačuje hranici každé komunikační jednotky. *Phrase* podle Karcevského variuje co do svých vlastností v souhlase s postojem mluvčího vůči jeho partnerovi. Protože těchto postojů existuje v zásadě pět, liší S. J. Karcevskij i pět základních typů *phrase*, majících osobitou fonologickou strukturu a někdy i zvláštnosti sémantické a gramatické. (Tím se ovšem do vymezení *phrase* dostávají i jiné faktory než zvukové.) *Proposition* je gramatická struktura, o níž nelze říci, v jakém typu *phrase* bude aktualizována. **Jak už je uvedeno, proposition je predikativní syntagma; tedy to, co tvoří proposition, je zavedení hodnot kategorií způsobu, času a osoby.** To, že se hodnoty těchto kategorií v syntagmatu objevují, je dáno přímým zásahem mluvčího do zřetězení složek určujících a určovaných. Důležitá je myšlenka, že v jistém smyslu se *proposition* a *phrase* setkávají. Konstituování *proposition* vyžaduje totiž zásah mluvčího a to předpokládá dialog. Ovšem k definitivní aktualizaci *proposition* je třeba, aby byla intonačně ztvárněna. Neméně závažné je Karcevského upozornění na důležitost role *proposition* ve fungování jazyka. *Proposition* je totiž kognitivní schéma, jimž je myšlení vyzbrojeno v konfrontaci s realitou. Je to hotová forma, do níž se **odlévají myšlenky.** Z tohoto důvodu gramatická struktura *phrase*, ať už jde o oznámení, odpověď nebo otázku, má tendenci se modelovat právě jako *proposition*.

V článku *Sur la parataxe et la syntaxe en russe* uvádí S. J. Karcevskij, že *phrase* má dvě stránky: z **hlediska plánu pojmového (conceptuel)** jde o jednotku komunikační, z **hlediska plánu zvukového** jde o jednotku intonační. Zároveň však znovu opakuje, že je to právě zvuk, intonace, co tvoří *phrase*. *Proposition* je gramatická struktura. O dvojplánovosti *proposition* se **tu neuvažuje.** To je důležité ve světle pozdějších **diskusí**, v nichž bylo s pojmy věta a výpověď zacházeno jako se souřadnými (viz dále např. u K. Horálka).

V. Mathesius

Syntaktické práce Mathesiovy nejvíce ovlivnily rozvoj naší poválečné syntaxe. V jeho díle jsou alespoň v zárodečné podobě zformulovány problémy, jež se

dos
ind
174
věti
otá:
ling
194
a pi
Ovš
kon
pos
toho
mlu
lost.
s. 21
dí (
příb
s už
pron
neše
nou
v šir
být
směi
oddi
odpo
vylo:
poje
větoi
ným
nalél
nelze
vřad:

V. Sl

Po
na je
schen

¹ Pč
Leška-

dostaly do popředí v 60. a 70. letech. Jde především o specifikování věty jako *individuální promluvy*, věty jako *větného vzorce* (viz Mathesius, 1947, s. 171—174) a věty jako *výpovědi* (Mathesius, 1942, s. 59). K pojmu (abstraktního) větného vzorce dochází V. Mathesius tehdy, když negativně odpovídá na tuto otázku: „náleží věta docela jen pomíjivému okamžiku promluvy a určuje ji jako lingvistický fakt zcela jen individuální situace, v níž je pronesena?“ (Mathesius, 1947, s. 171). Věta jako abstraktní vzorec je podle něho syntaktickou formou, a proto ji řadí k jazyku, zatímco větu jako konkrétní promluvu řadí do mluvy. Ovšem Mathesiovy výklady týkající se vztahu věty a výpovědi nejsou příliš konzistentní. Viz např. často citovaný výrok „Věta jako vyjádření aktuálního postoje k nějaké skutečnosti je výpovědí,“ (...) (Mathesius, 1942, s. 59) a vedle toho Mathesiovu definici věty: „Věta je elementární promluva sdělná, kterou se mluví aktivně a způsobem zanechávajícím po stránce formální dojem obvyklosti a subjektivní úplnosti, staví k nějaké skutečnosti“ (Mathesius, 1947, s. 231). Pojmově nejprecizněji vyjádřil V. Mathesius rozdíl mezi větou a výpovědí (třebaže užívá jiných termínů) v článku *Mluvní takt a některé problémy příbuzné* (Mathesius, 1947, zejm. s. 251). Jeho myšlenky tu vykazují příbuznost s už uvedenými názory A. M. Peškovského a S. J. Karcevského a jeho pojetí *promluvového celku* podstatně vychází do pozdějších definic výpovědi u F. Daneše a u K. Hausenblase (zejm. u Hausenblase, 1964). Uveďme si celou příslušnou pasáž: „Mluvená řeč nebo, chceme-li užiti linguistického pojmu, promluva v širším slova smyslu **se člení**, přesáhne-li určitou délku, v oddíly, které mohou být dvojího druhu. Postupujeme-li od **promluvy** v hierarchii těchto oddílů směrem dolů, dostáváme se nejprve k promluvovému celku, to jest k takovému oddílu promluvy, který je ukončen konklusivní kadencí. Promluvový celek odpovídá větě v pojetí Vl. Skaličky, ale neodpovídá pojetí věty, které **jsem** vyložil v článku „**Několik slov o podstatě věty**“. Promluvový celek větou v mém pojetí být může a ve **velké většině** případů také skutečně je, ale vždycky takovou větou být nemusí, tj. nemusí se podle terminologie Skaličkovy shodovat s větným cliché v daném jazyku obvyklým.“ Ve světle pozdějších diskusí vystupuje naléhavě Mathesioův názor na neslovesné věty. O nich V. Mathesius tvrdí, že je nelze vyloučit z oblasti jazyka, nejsou to konstrukce ad hoc a je tedy třeba je vřadit do repertoáru větných vzorců (Mathesius, 1947, s. 173—174).¹

V. Skalička

Podstatně přispěl k teorii větných vzorců V. Skalička. Máme na mysli zejména jeho studii *Zur ungarischen Grammatik* (hl. s. 35—36). Větné vzorce (*Satz schemata*) tu nazývá *Satz cliché* a řadí je k jazyku (*langue*). Vůbec jako první

¹ Podrobnější analýzu vývoje Mathesiovy syntaktické názorů jsem uvedl na jiném místě (viz Leška—Nekvapil—Šoltys, v tisku).

uvádí druhy těchto vzorců. Tak v češtině existují podle něho vzorec *jméno v nominativu + sloveso a sloveso + osobní koncovka*. V. Skalička vychází totiž z toho, že pro větný vzorec je nejdůležitější vztah subjektu k predikátu (v jeho klasifikaci se neobjevuje vzorec s objektem). Zaujímá tu stanovisko i ke Karcevského diferenciaci *proposition — phrase*. Navrhuje, abychom místo této dichotomie spíše mluvili o protikladu *intelektuální, pečlivý styl* versus *emocionální, nedbalý styl*, neboť některé druhy *phrase* (např. interjekční větu) považuje za (stylistické) varianty uvedených vzorců. — Proti tomu rozhodně vystoupil V. Mathesius (1936, s. 53), podle něhož bychom měli spíše mluvit o rozdílu mezi slohem zkratkovým a slohem, který plně zobrazuje myšlenkový pochod. Avšak i syntaktické útvary náležící zkratkovému slohu nelze podle Mathesia apriori vylučovat z *langue* (týká se to hlavně různých syntaktických útvarů neslovesných, jejichž větná *cliché* V. Mathesius v Skaličkově práci postrádá). O větných *cliché* se V. Skalička zmínil i v článku *K problému věty*. Zde je hodnotí jako „větnou stavbu, která je pro některý jazyk nebo pro některou část vět jistého jazyka normalizována.“ Poněkud nejasné však zůstalo Skaličkovu pojetí větného *cliché* k jeho — zřetelně behaviorální — definici věty jako „elementární semiologické reakce“. Na tento fakt zřejmě míří i Mathesiovy námitky (viz Mathesius, 1947, s. 172). Překvapí také, že o větných *cliché* není vůbec zmínka ve Skaličkově studii *The need for a linguistics of la parole*, ačkoli se tu řeší podíl *langue a parole* na konstituování věty (*sentence*) a ačkoli V. Skalička v polemice s A. H. Gardinerem rozhodně odmítá chápat antitezi mezi *langue a parole* jako protiklad slova a věty. V této studii je však patrný Skaličkův příklon v chápání věty (*sentence*) ke Karcevského pojetí *phrase*. Srov. např. „(...) the sentence can exist without syntax“. Nebo „Syntax is important and useful for the sentence, but it is not essential.“ Ani Skaličkovu pojetí *promluvy* — působící zřejmě i na Mathesiovu definici věty (srov. Mathesius, 1924, s. 3 s Mathesiem, 1947, s. 231) — není ve vztahu k jeho pojetí věty (*Satz, sentence*) zcela jasné. Srovn.: „K existenci věty je nutně třeba formálních příznaků, avšak tyto příznaky jsou pouhou pomůckou k rozlišení elementární semiologické reakce, tj. věty, od totální semiologické reakce, promluvy“ (Skalička, 1935 a, s. 215). Jinde zase uvádí, že promluvou může být i citoslovce, jedno slovo, jedna věta, několik vět, román aj. (Skalička, 1937, s. 163). Je ovšem nesporné, že Skaličkovy práce o *promluvě* jsou významným příspěvkem pražské školy ke konstituování tzv. textové lingvistiky. Je přímo až udivující, jakým složitým vývojem textová lingvistika dnes dospívá ke konstatováním, která už nacházíme v zárodečné podobě u Skaličky, 1948. (Srov. jeho *The need for a linguistics of la parole* např. s van Dijkovou *Textwissenschaft*, s. 1—17.) V diskusi v r. 1962 (viz *Problémy marxistické jazykovědy*, s. 222) V. Skalička nepovažuje za nutné pojmový protiklad věta — výpověď vyjadřovat terminologicky, neboť v obdobných případech u jiných jazykových jednotek tak rovněž nečiníme.

E. Pauliny

Pronikavému rozboru podrobil Skaličkovu koncepci věty a promluvy E. Pauliny v článku *La phrase et l'énonciation*. (E. Pauliny užívá pro větu termín *phrase*, pro promluvu termín *énonciation*; nelze tedy ztotožňovat *phrase* u E. Paulinyho a S. J. Karceveského.) E. Pauliny vyšel z předpokladu, že problematiku věty (v širokém slova smyslu) lze studovat ze dvou hledisek: „comme une entité sémiologique dont la plénitude du sens est atteinte au moyen de signes hétérogènes, ou comme une liaison de signes linguistiques“ (Pauliny, 1948, s. 59). Z prvního hlediska — řekli bychom sémiotického — vyšel V. Skalička, a proto se mu věta a promluva mohou jevit jako fakta téže kvality. Podle E. Paulinyho je však třeba usilovat o vymezení věty na základě pouze jazykových znaků a nebrat v úvahu aspekty nejazykové, tj. gesta, situací, porozumění mezi mluvčím a posluchačem apod. V diskusi v r. 1962 (Problémy marxistické jazykovědy, s. 223) doporučil E. Pauliny chápat větu jako schéma a výpověď jako konkrétní realizaci tohoto schématu.

M. Dokulil · F. Daneš · K. Hausenblas

Programové uvedení dichotomie *věta* — *výpověď* do československé lingvistiky bylo provedeno ve studiích M. Dokulila *K povaze vztahu slova a pojmu, věty a myšlenky*, M. Dokulila — F. Daneše *K tzv. významové a mluvnické stavbě věty* a K. Hausenblase *Syntaktická závislost, způsoby a prostředky jejího vyjadřování*. Ve společné studii M. Dokulila a F. Daneše se liší věta jako nejmenší situačně zakotvený jazykový projev — pro tento syntaktický útvar se navrhuje termín *výpověď* — a věta jako typizovaná, obvyklá gramatická forma nejmenšího situačně zakotveného jazykového projevu — pro tento syntaktický útvar se rezervuje tradiční termín *věta*. Za konstitutivní znak takto chápané věty se považuje předběžně *verbum finitum* (viz i Dokulil, 1958). Tímto rozlišením se nově vymezuje badatelské pole syntaxe. Zkoumání větné stavby, vycházející z pohledu statického, si všímá obsahových a mluvnických vztahů v hotové větné struktuře, zatímco zkoumání stavby výpovědi si všímá všeho, co souvisí s procesuálním charakterem výpovědi, a všech mimogramatických způsobů organizace výpovědi. — Za závažný nedostatek, na který mířila i pozdější kritika K. Horálka, je třeba považovat to, že se tu autoři prakticky nezabývali **problematikou delimitace výpovědi**, i když o ukončení výpovědi běžně mluví.

Tento problém se pokusil vyřešit K. Hausenblas (1958). Především jasně konstatuje, že výpovědi rozumí *jednotku stavby projevu uzavřenou koncovým signálem*. Výpověď má podle něho stránku zvukovou, jejímž základem je průběh intonační linie, má buď gramatickou formu větnou (a souvětňnou), nebo nevětnou a charakteristickým rysem její obsahové výstavby je členění na východisko a jádro. Podle toho pak pořádně souvětí zakládá jednu výpověď (v úvahu jsou

brána kritéria koncový signál a aktuální členění). avšak souřadné souvětí zakládá více výpovědí. V tomto případě se totiž bere v úvahu jen aktuální členění, o kritériu zvukovém se u souřadného souvětí konstatuje toto: „konečný signál, který by byl u jednotlivých výpovědí možný (na rozdíl od větných složek podřadného souvětí), se u nich však neuplatňuje (s výjimkou poslední výpovědi) na znamení toho, že soubor daných výpovědí tvoří vyšší celek“. Podřadné a souřadné souvětí se zde tedy nehodnotí podle těchto kritérií (viz dále kritiku K. Horálka). Rozpornost této koncepce (kterou sám K. Hausenblas uznal) nelze přičítat jen Hausenblasově úvaze, nýbrž je logickým důsledkem rozporného chápání problematiky souvětí v tradiční gramatice. Slabé místo je tedy už ve formulaci, že „výpovědi mohou mít gramatickou formu větnou (a souvětňnou) /.../,“ neboť se tu počítá (alespoň implicitně) s gramatickou formou souřadného souvětí, což není nesporné (viz i Daneš, 1959). Poněkud zjednodušený je ovšem Hausenblasův názor, že koncový signál není možný u větných složek podřadného souvětí (viz výše). To jistě pro některé typy podřadného souvětí platí, u jiných typů však záleží na pořadí klauzí v souvětí. Nelze např. koncový signál umístit za první klauzi v souvětí *Aby měl o víkendů klid, vypracoval úlohu už v pátek, ale viz Vypracoval úlohu už v pátek. Aby měl o víkendů klid.* (Ve hře jsou ovšem i faktory aktuálního členění.) Konečně pak Hausenblasův názor, že soubor výpovědí uvnitř souřadného souvětí tvoří vyšší celek, vyvolává otázku po povaze takového celku a jeho místa v hierarchii stavebních jednotek textu. Dodejme ještě, že kritérium aktuálního členění by patrně selhalo i pro nevětné výpovědi; ty K. Hausenblas nechává stranou.

Později K. Hausenblas (1979) své pojetí souřadného souvětí jako několika výpovědí revidoval (bez explicitního zdůvodnění). Např. souvětí *Petr byl úplný začátečník a to nám způsobilo mnoho starostí* hodnotí jako jedno textové membrum (výpověď), vycházející pouze z kritéria zvukového. Kritérium aktuálního členění se tu nepřipomíná. Pouze o kritérium zvukové (grafické) se K. Hausenblas opírá při vymezení výpovědi i ve studii z r. 1964: „The utterance is a segment of enunciation delimited by a final (and sometimes also initial) signal: in spoken manifestations by a concluding cadence, in written manifestations by a stop or a mark containing a stop“ (Hausenblas, 1964, s. 71).²

Jeden z prvních výkladů pojmu výpověď lze nalézt v Danešově práci *Intonace a věta ve spisovné češtině* (1957). Jednak se tu specifikuje výpověď vůbec a jednak výpověď **několikanásobná** a výpověď **několikanásobná stažená**. Výpovědí autor rozumí v návaznosti na fonologické úvahy V. Mathesia „nejmenší promluvový celek, základní jednotku jazykových projevů, uzavřený po stránce významové a intonační a mající svou výstavbu, zejména výstavbu významovou

²Podnětně navázal na stať M. Dokulila a F. Daneše a zejména na K. Hausenblase O. Leška (1962).

(vázanou na vyšší promluvové celky, kontext) (Daneš, 1957, s. 31). Melodie se považuje za konstitutivní příznak výpovědi, ale zároveň se oprávněně konstatuje, že ukončenost nebo neukončenost výpovědi lze do jisté míry předpovědět i podle její sémantické a mluvnické podoby a podle kontextu. Při řešení problému souřadného souvětí se zavádí pojem několikanásobná výpověď. Avšak formulaci tohoto pojmu nelze považovat za šťastnou, neboť je definován kruhem: „Několikanásobnými výpověďmi rozumíme výpovědi, které jsou složeny z několika výpovědí, tj. několika spojení základu a jádra výpovědi (základ nemusí být ovšem vždy explicitně vyjádřen)“ (s. 30). I z této definice je patrné, že na několikanásobnou výpověď se aplikují jiná definiční kritéria než na (jednoduchou) výpověď (viz výše u K. Hausenblase). Několikanásobnou výpovědi staženou rozumí F. Daneš takový syntaktický útvar, v němž není druhý základ explicitně vyjádřen. Uveďme jeho příklad: *Vlivem merkantilismu byly zavedeny vývozní prémie, které byly vypláceny obchodníkům [...]* (s. 71). Mohli bychom tedy konstatovat, že násobnost výpovědi se u F. Daneše řídí četností tematicko-rematických nexů, ale primárním kritériem delimitace výpovědi zůstává intonace, konstituování intonačního celku (srov. s. 71). Tuto „podvojnost“ v zásadě už vystihl J. Hrbáček (1973, s. 104), který v takových případech nemluví o jedné, byť stažené výpovědi, ale o výpovědích dvou, neboť jemu je v těchto případech výpověď dána četností tematicko-rematických nexů; zvukové kritérium nepovažuje J. Hrbáček za relevantní (viz dále).

Dalším zjmeněním syntaktické teorie, kterou zde sledujeme, je rozlišení *výpovědní události a výpovědi* v Danešově studii *Syntaktický model a syntaktický vzorec* (1963). Výpovědní událostí je konkrétní promluva, individuálně i náhodně podmíněná, patřící — podobně jako už u V. Mathesia — *la parole*. K pojmu výpovědi se dochází až abstrakcí od všeho individuálního a nahodilého; výstavba výpovědi tedy vykazuje rysy systémové. Avšak syntax se zabývá jen systémovými rysy gramatickými, zatímco systémové rysy negramatické jsou předmětem tzv. teorie výpovědi. Postupným abstrahováním se od jedinečné výpovědní události dojde až k větnému vzorci.

Ve *Vědecké synchronní mluvnici spisovné češtiny* — v části psané F. Danešem — se výpovědi rozumí minimální komunikativní jednotka, tj. minimální komunikát (s. 1) (podobně už u Daneše, 1964, s. 228).

K. Horálek

Zdůrazňování protikladu věta — výpověď mělo a má také své kritiky. Na některá kritická stanoviska jsme už upozornili. Za zmínku stojí i příspěvek V. Hraběte (1962), upozorňující na to, že Dokulilovo—Danešovo vymezení věty přináší některé komplikace, vyjdeme-li za hranice češtiny. Nejkritičtější se s touto dichotomií vypořádával K. Horálek. I když nemůžeme nepřiznat v některých bodech oprávněnost jeho kritiky, v jiných bodech ji těžko lze přijmout.

Za nesprávný je třeba považovat názor (viz Horálek, 1965), že Karcevského dichotomie *proposition* – *phrase* nepřidává nic podstatného k tradiční české **dichotomii** věta slovesná – věta neslovesná. Stačí poukázat např. na Karcevského **myšlenku**, že *phrase* nemusí mít formu *proposition*. Dosaďme do této formulace Horálkovy pojmy-termíny vyvozené z jeho paralely a objeví se tato absurdní formulace: věta neslovesná nemusí mít formu věty slovesné. Horálkův názor vyvrací mj. i Karcevského myšlenka, že *proposition* je gramatická struktura, o níž nelze říci, v jakém typu *phrase* bude aktualizována. Za pozitivní rys Horálkovy kritiky je třeba považovat důraz, jaký K. Horálek klade v syntaktické problematice na analýzu dialogu a rovněž podněty, které svými úvahami **dává** vymezení gramatik a gramatičnosti vůbec.

V Horálkově kritice z r. 1976 je přístup ke koncepci Karcevského správnější. Zde K. Horálek už říká, že *proposition* je jen zvláštním případem *phrase* (viz Horálek, 1976, s. 83). Ostří Horálkovy kritiky míří na okazionální Danešovu formulaci, týkající se víceméně jen otázek terminologických, že „nejlépe by snad bylo ponechat — s ohledem na tradici — termín *věta* ve významu ‚*větná výpověď*‘ a pro větu jakožto systémový útvar užívat názvu *větný vzorec* (Daneš, 1963, s. 117). Z této nepříliš šťastné formulace K. Horálek vyvozuje, že vlastně termín výpověď by zbyl jen pro tradiční neslovesné věty.³ Paralelu *věta* = *věta slovesná* a *výpověď* = *věta neslovesná* pak staví do ohníka své kritiky (tak už r. 1965). **Kritizování** autoři ovšem tuto paralelu odmítají (viz Hausenblas, 1977); a jak jsme se pokusili ukázat výše, nelze se tu odvolávat ani na „omyly“ S. J. Karcevského. Je ovšem pozoruhodné, že Horálkovu kritiku lze vztáhnout na syntaktickou koncepci uplatněnou v *Ruské gramatice II* (1980, s. 7 n.) — v leccěms na českou syntaktickou tradici navazující —, v níž se v zásadě užívá dichotomie věta — výpověď (*predloženiye* — *vyskazyvaniye*) ve smyslu terminologické a pojmové dichotomie věta slovesná — věta neslovesná. Za nesporný **klad** Horálkovy kritiky je třeba považovat upozornění na dvě citlivá místa, **která koncepce** vycházející z rozlišování věty a **výpovědi má**: (1) vztah souvětí souřadného k pojmu výpovědi; (2) vztah intonačně rozčleněných syntaktických útvarů k pojmu výpovědi (K. Horálek to ovšem formuluje takto: „v jazykových projevech, které se skládají ze dvou nebo více vět, tvoří někdy věty gramaticky i sémanticky nesamostatné jen doplněk vět samostatných“; viz Horálek, 1976, s. 84). Ve stopách Mathesiových (viz Mathesius, 1936) zdůrazňuje K. Horálek **také** systémovost neslovesných vět, jimž bylo v pojetí syntaxe, které tu sledujeme, věnováno málo pozornosti.

³K tomu ho asi dovedla i tato Danešova formulace: „Právě proto, že přítomnost větného vzorce není podmínkou existence minimální komunikativní jednotky (tj. existují vedle výpovědi větných i výpovědi nevětné), je zapotřebí lišit terminologicky mezi větou a výpovědí“ (Daneš, 1963, s. 117).

Osobitým způsobem zasáhl do teorie výpovědi v několika pracích J. Hrbáček, zejména v článku *K otázce delimitace výpovědi* (1971). J. Hrbáček si zde klade za úkol ukázat, že zvukové (grafické) kritérium při vymezení výpovědi je irelevantní. To podle něho platí jak při vymezení výpovědi *in concreto*, tj. výpovědní události, tak při vymezení výpovědi *in abstracto*, tj. jako typu promluvové jednotky. Vycházejí ze Skaličkovy definice věty, kterou však modifikuje, dovozuje, že „žádná semiologická reakce není fenoménem pouze zvukovým, a proto výpověď jako semiologický jev nelze vymežovat z jediného hlediska — zvukového“. Poněkud překvapuje, že autor se ve svém článku věnuje pouze výpovědím větným a souvětým a na analýzu výpovědí nevětných že rezignuje, ačkoli právě v jejich případě by bylo třeba relevantnost/nerrelevantnost kritéria zvukového (grafického) prošetřit. Nové je na Hrbáčkově přístupu to, že uvádí do vymezení výpovědi programově vztahovou modalitu. (Podobně i u Bauera — Grepla, např. 1980, s. 19: „Komunikativně intencní modalita má charakter modalit výpovědně konstitutivní, to znamená, že právě ona je podstatným znakem každé výpovědi.“) J. Hrbáček vychází z názoru, že výpověď musí být modálně jednotná. Souvětí souřadné se mu pak jeví jako dvě výpovědi, neboť každá složka souřadného souvětí může mít v zásadě vlastní vztahovou modálnost, třebaže to není podle J. Hrbáčka v praxi časté. Autor při vymezení výpovědi nevychází ovšem jen z kritéria jednotné modálnosti, výpověď považuje za komplexní jev. Viz její definici: „Výpověď je základní jednotka promluvy. Je to část promluvy, která má charakter jednoho výroku o realitě (minimální komunikativní jednotka), je jedním souvislým polem syntaktických vztahů majících formu větnou, souvětňou (formu podřadného souvětí) nebo nevětnou, má jednotnou vztahovou modalitu a je tvořena jedním T-R nexem (je-li ovšem členitá)“ (Hrbáček, 1971, s. 207). Na této definici je neobvyklé i kritérium „jednoho výroku o realitě“. Aplikace tohoto kritéria však není v některých případech bez problémů. Vezměme si Greplův příklad *Představ si, že naše Marta utekla za Petrem! V noci. Do Čejkovic.* (viz Bauer—Grepl, 1980, s. 196). M. Grepl ho považuje za tři výpovědi, J. Hrbáček s tím polemizuje a považuje ho za jednu výpověď, tedy za jeden výrok o realitě. To je však sporné. Mějme příklad *Představ si, že naše Marta utekla za Petrem! Utekla v noci. Utekla do Čejkovic.* Zde jistě běží (i podle J. Hrbáčka) „o tři výroky o realitě“ a přesto se komunikační struktura obou příkladů neliší (v tom smyslu, že jsou rematické tytéž sémantické složky, tj. *za Petrem, v noci, do Čejkovic*). Poměrně pevně se zdá být Hrbáčkovu kritérium jednotné vztahové modálnosti výpovědi. Nicméně lze uvést příklady, v nichž se toto kritérium dostává do rozporu s jinými Hrbáčkovými kritérii. Viz např. *Tak ty jsi čekal, že za tebou přijdu. Do takového pokoje?* Pokud jde o odmítání zvukového (grafického) kritéria, domníváme se, že je

třeba vzít v úvahu, v jakém vztahu je koncový signál k jiným jazykovým prostředkům a strukturám, zda totiž není koncový signál jen vnějším projevem jisté strukturní uspořádanosti jistých jazykových prostředků. V tomto případě by pak bylo kritérium koncového signálu definiční zkratkou, v praxi dosti dobře vyhovující. Máme za to, že tomu tak skutečně je. Vymezení věty (či výpovědi) jako syntaktického útvaru *od tečky k tečce* není totiž tak zcela mechanické, jak se někdy s despektem prohlašuje: kladení koncového signálu (a tedy realizace syntaktického útvaru *od tečky k tečce*) musí respektovat přinejmenším to, že mezi sloveso a obligatorní členy jeho valenčního pole nelze koncový signál umístit (alespoň pokud jde o projev monologický). Konečně k závěru Hrbáčkova článku, že hranice promluвовého úseku a výpovědi (v Hrbáčkově pojetí) se nemusí krýt, tedy že promluвовý úsek může obsahovat část výpovědi, jednu výpověď i několik výpovědí, chceme poznamenat, že se tu nabízí otázka, proč se realizuje promluвовý úsek právě takový a takový — má-li to nějakou komunikační funkci. A jestliže ano, není pak příslušný promluвовý úsek hledanou minimální komunikační jednotkou? Lze zde připomenout i tato Mathesiova slova: „I když totiž chceme chápat promluvu nebo promluвовý celek pouze ze stanoviska fonetického, nemůžeme se zcela odloučit od její stránky obsahové, protože fonetické vlastnosti, kterými jsou promluva a promluвовý celek charakterizovány, není možno od obsahové stránky odloučit“ (Mathesius, 1947, s. 246). (Tím lze vysvětlit i jisté kolísání ve vymezení fráze u Peškovského i u jeho interpretů.) Upozorňujeme také na názor J. Mukařovského, že intonace ve větě je vlastně *symbolem* (proložil Nek.) významové jednotnosti věty (Mukařovský, 1981, s. 62).

V článku z r. 1972 J. Hrbáček propracoval už naznačené pojetí souřadného souvětí jako několika výpovědí a podřadného souvětí jako jedné výpovědi. Výpověď tu považuje za jednotku řeči (vedle pojmenování a promluvy). V článku z r. 1973 se J. Hrbáček zabývá výpovědí jako elementární jednotkou promluvy. V zásadě zde zastává statické pojetí výpovědi, jak je patrné i z jeho názoru, že výpověď není objektivně ohraničena hlediskem produktora jazykového projevu, ale strukturou jazykového projevu. V úhrnu lze Hrbáčkovy články hodnotit jako velice podnětné; J. Hrbáček se v nich zabývá danou problematikou v takové šíři, jako dosud v československé lingvistice nikdo jiný.

Jak je patrné z naší studie už na tomto místě, daná sféra syntaktických (v širokém slova smyslu) jevů bývá popisována čtyřmi pojmy-termíny: *větný vzorec*, *věta*, *výpověď*, *promluвовý úsek*. J. Hrbáček spojuje v zásadě pojmy větný vzorec a věta v jeden pojem (větou tedy rozumí víceméně větný vzorec, resp. jeho derivát). Je potom logické, že všechny další vlastnosti tradičního pojmu věta musí přesunout do nového pojmu výpověď. V našem pojetí (viz dále), navazujícím např. na K. Hausenblase (1964), se projevuje zase spíš tendence ke spojení pojmů výpověď a promluвовý úsek (ovšem promluвовý úsek, resp. celek chápaný ve smyslu naznačeném u Mathesia; viz výše).

Bliže k reálné komunikaci – v zásadě v linii Hausenblasově (srov. Hausenblas, 1965) – posunul teorii výpovědi V. Barnet (v článku *Komunikativní akt a výpověď* z r. 1973). **Výpověď** lze podle něho zkoumat jednak na pozadí abstraktního větného vzorce, jednak na pozadí komunikativního aktu. Sám výpověď nazírá jako součást širšího pojetí komunikace. Ze sémiotického hlediska rozlišuje homogenní a heterogenní typ významové výstavby výpovědi, a to podle toho, které vyjadřovací prostředky nesou základní informace ve studovaných dialozích (zda pouze jazykové prostředky nebo i gesta apod.). Vycházejí z myšlenky, že sdělování informací je spjato se vzájemným ovlivňováním komunikujících osob, dospívá k pojmu *operační výpověď*, čímž posunuje danou problematiku do sféry hledání smyslu výpovědi. V závěru si klade otázku, zda může teorie výpovědi pojmut do sebe všechny aspekty jazykové komunikace zdůrazňované teorií sociální komunikace (čimž by se předmět lingvistiky značně rozšířil). Sám se spíše kloní k umírněnějšímu řešení, zachovat lingvistický status výpovědi, ale zároveň respektovat její vazby k širší oblasti sociální komunikace. Můžeme uzavřít, že Barnetovy úvahy nad problematikou výpovědi v zásadě oscilují kolem úvahy E. Paulinyho (1948).

Koncepce syntaxe vycházející z rozlišování věty a výpovědi v SSSR

Mají zřetelné domácí tradice (o nich viz Vinogradov, 1954), ale zároveň je patrná návaznost na pražskou školu. V některých případech dochází k prolnutí obou vlivů, zejména u těch badatelů, kteří navazují na práce S. J. Karcevského, popř. A. M. Peškovského. To lze vysvětlit mj. i silným vlivem ruské (sovětské) lingvistiky na teoretickou činnost pražské školy, způsobeným i osobním podílem některých ruských (sovětských) lingvistů.

Z prací, které na pražskou školu zřetelně navazují, si všimneme pouze N. D. Arutjunovové (1972), V. G. Gaka (1973) a I. T. Torsujevové (1979).

Pronikavému rozboru danou problematiku podrobila N. D. Arutjunovová (1972); zde se zároveň přiklonila k dichotomii věta — výpověď. Ve svých výkladech navazuje na S. J. Karcevského a F. Daneše. Je však třeba poukázat na jeden rys, jímž se N. D. Arutjunovová od Danešovy koncepce liší. Zatímco F. Daneš v zásadě rezignuje na dichotomii langue — parole (viz Daneš, 1965, s. 115), N. D. Arutjunovová se jí důsledně přidržuje. Větu řadí do jazyka a výpověď do řeči. Výpověď autorka vymezuje se zřetelem na její funkci v komunikaci. Výpovědi, ať už gramaticky ztvárněné nebo gramaticky neztvárněné, podle N. D. Arutjunovové „představljajut soboj otnesennyje k dejstviteľnosti soobščeniĭa, vyražajuščije nekotoruju reakciju na polučennyj stimul i sami sposobnyje služit rečevym stimulum“ (s. 321). Výpovědi (komunikačně autonomní sdělení) nemusejí odpovídat strukturním jednotkám; jednu výpověď může tvořit

několik vět spojených v asyndetické souřadné souvětí, ale i výraz *bez šapki* v příkladu *Vychodit velikij gonščik. Bez šapki* (s. 323). Jak je patrné, intonační kritérium se přijímá pro delimitaci výpovědi jako rozhodující, a to bez dalších omezení. Autorka ovšem i naznačuje, proč je intonační kritérium rozhodující, vycházejíc z prací Gardinerových, Danešových a de Grootových. Viz: „Intonačionnaja forma vseгда funkcionálna, vseгда vyražajet kommunikativnoje namerenije govorjaščego, dominiruja nad grammatičeskim postrojenijem“ (Arutjunova, 1972, s. 322). Za zmínku stojí, že N. D. Arutjunovová si neklade otázku nějakého languového „podkladu“ řečových větných ekvivalentů (negramatikalizovaných výpovědí). Viz tabulku sestavenou z jejich pojmů-termínů:

jazyk	řeč
věta, tj. specificky organizovaná gramatická struktura	gramatikalizovaná výpověď
?	negramatikalizovaná výpověď, tj. řečový větný ekvivalent

Na otazník uvedený v tabulce by se mohla vztáhnout kritická slova K. Horálka (1976), adresovaná ovšem jiným autorům.

K nejzajímavějším myšlenkám stati V. G. Gaka (1973) patří názor, že čeští lingvisté (jmenován je O. Leška a B. Trnka) chybují v tom, že chápou výpověď jako jednotku syntaktické úrovně. To plyne podle V. G. Gaka z toho, že už od doby Mathesiovy se výpověď diferencuje od věty především na základě aktuálního členění, pronominální substituce apod., tj. na základě příznaků v poslední instanci zase spatřujících se syntaktickou strukturou výpovědi. Je však třeba upozornit, že i sám V. G. Gak se této chyby zcela nevyvaroval, jestliže ve výpovědi vidí (ovšem mimo jiné) funkční jednotku *odpovídající (ravnovelikuju) větě* (s. 352; proložil Nek.) Podle V. G. Gaka výpověď náleží — v terminologii Hjelmsově — sémiotické úrovni: „Značenije vyskazyvanij opredeljaetsja neposredstvenno svjaz’ju jego s dannoj situacijej, na osnovaniji analiza otnošenij meždu planom vyraženiija i planom soderžaniija. Vyskazyvanije nachoditsja, takím obrazom, na urovne integraciji vsech različnych drugich urovej, vydeljajemych v processe analiza jazyka, na urovne zaveršennogo semiotičeskogo akta (*semiozisa*)“ (s. 357). K dobrým postřehům Gakovy studie patří upozornění na roli matematické logiky při konstituování „výpovědního přístupu“ v lingvistice (viz i Daneš, 1967).

Monografii I. T. Torsujevové (1979) otevírá kapitola *Ponjatije vyskazyvanija*. Autorka možné přístupy ke studiu výpovědi rozdělila do čtyř směrů: (1) tzv. směr „antigramatický“, (2) fonetický, (3) funkční, (4) textový. Tyto směry se však různě překrývají, ne-li splývají; dodejme, že jejich splnutí by bylo nejen teoreticky vysvětlitelné, ale i žádoucí. Proti uvedenému rozdělení lze především

namítat, že ten který směr může prezentovat určitý výchozí znak nejen explicitně — z čehož autorka v zásadě vychází —, ale i implicitně. Tak např. „antigramatický“ v zásadě implikuje funkční, fonetický v zásadě implikuje textový apod. (Blíže k monografii I. T. Torsujevové viz Nekvapil, 1982.)

Domníváme se, že se nám podařilo prokázat v období zhruba padesáti let značnou kontinuitu syntaktického bádání vedoucího k rozlišování věty a výpovědi. Máme za to, že toto rozlišování je konsekvantním vyzněním diferenciací forem a funkcí v pražské škole. Původně globální pojem věta se rozštěpil ve formální pojem věta a funkční pojem výpověď, přičemž distinkci formální — funkční je třeba chápat i jako vzdálenější — bližší vzhledem ke **komunikačnímu** procesu. Nejvzdálenějšího pólu bylo dosaženo pojmem větný vzorec, **nejbližšího** pólu pojmem výpovědní událost. Ani zde se však vývoj nezastavil. Jak je patrné už u V. Barneta, dostává se lingvistika do úzké spolupráce s teorií sociální komunikace, což se projevuje ještě hlubším ponorem lingvistického bádání do komunikačního procesu, konkrétně zkoumáním smyslu výpovědi.

Viděli jsme také, že už od počátku naráží syntaktické bádání rozlišující větu a výpověď na několik problémů týkajících se statusu některých syntaktických útvarů. Jde především o:

(1) nejasný status neslovesných vět (viz jednotlivé poukazy u A. M. Peškovského, V. Skaličky, V. Mathesia, K. Horálka, N. D. Arutjunovové);

(2) nejasný status souvětí souřadného (viz jednotlivé poukazy u K. Hausenblase, F. Daneše, J. Hrbáčka, K. Horálka);

(3) nejasný status tzv. parcelátů⁴ (viz jednotlivé poukazy u M. Grepla, J. Hrbáčka, K. Horálka a z dosud nejmenovaných u V. Šmilauera, 1966).

Nyní se pokusíme o vlastní vymezení výpovědi, které by špelo k překlenutí dosavadních rozporů, ale které by zároveň vycházelo z dosavadních tradic. Při definování výpovědi se opíráme zejména o kritérium intonační (grafické), neboť *intonace vyznačuje hranice každé komunikační jednotky* (Karcevskij), neboť *intonací forma je vždy funkční, vždy vyjadřuje komunikační záměr mluvčího, dominuje nad gramatickou stavbou* (Arutjunovová), ale s tím — jak už jsme uvedli výše — že intonační ztvárnění musí respektovat i jisté zákonitosti syntaktické. Kritérium intonační (resp. koncového signálu) považujeme za **definiční** zkratku. Je charakteristické, jak už jsme na to narazili, že přístupy ke studiu výpovědi uvedené I. T. Torsujevovou lze v poslední instanci převést na přístup intonační, resp. lze je z něho odvodit. Na podporu našeho stanoviska zde uvedeme i delší pasáž z J. Mukařovského (1981, s. 53), která — i přes svou esejistickou mlhavost — pěkně ukazuje, co všechno za intonačním kritériem stojí: „Před několika lety napsal Karcevskij bystrou studii o fonologii věty, kde ukazoval, že věta je kromě své stavby gramatické (proposition) také celkem významovým

⁴K syntaktickým procesům parcelace a kompletace a jejich výsledkům, tj. parcelátům a kompletantům, viz J. Nekvapil (1984, resp. 1985).

(phrase), ba že je především významovým celkem a že symbolem významové jednotnosti je intonace větná. Významová jednota věty se projevuje také vzájemným působením a splýváním slov. Je tedy věta celá proscena významem. A význam je spojen se skutečností, lépe řečeno, spočívá na ní jako na své základně.“ Domníváme se, že pro intonaci jako výchozí princip mluví i sama přirozená komunikace, se svými aspekty procesuálními, determinovanými v poslední instanci psychikou mluvčích.

Výpověď definujeme takto: *Výpověď = intonačně (graficky) uzavřená posloupnost slovních forem, relevantní z hlediska dané komunikační situace.*

Tato definice respektuje především komunikační funkci syntaktických útvarů. Pokud jde o formální hledisko, syntaktičnost v uvedené definici nepřesahuje spojování slov. O syntaktických útvarech globálnějších (např. větných vzorcích, resp. jejich **derivátech**) se v ní nemluví záměrně; definice tak může vyhovovat i **parcelátům a zároveň se nemůže dostat do rozporu se syntaktickým bádáním**, které nově analyzuje neslovesné **věty a souřadná souvětí**; výhodou je také to, že vyhovuje nejen pro projevy **monologické** (většinou jen z nich dosavadní definice vycházely), ale i pro projevy **dialogické**. Viz např. repliku-výpověď (**B**) v tomto **dialogu**: (A) *Navštívila maminka labičku?* (B) *Nenavštívila.* Je zároveň jasné, že jestliže definice nic neříká o globálnějších syntaktických útvarech, nemůže obsahovat ani kritérium aktuálního členění. Jako pomocné formálně syntaktické kritérium se nabízí to, že výpověď nemůže obsahovat sloveso bez obligatorních členů jeho valenčního pole, a tudíž že obligatorní členy (na rozdíl od fakultativních členů) nemohou tvořit výpověď. To však jednak platí jen pro projevy monologické, jednak není toto kritérium relevantní v případě neslovesných vět. Do definice ho tedy nezařazujeme. (Jak už jsme ukázali výše, je i tato vlastnost ostatně zahrnuta vlastností intonační uzavřenosti.)

Uvedená definice obráží podle našeho názoru i vývojový trend, který lze pozorovat přímo v pracích jednotlivých lingvistů. Je příznačné, že počáteční definice výpovědi u F. Daneše a K. Hausenblase (viz Daneš, 1957; Hausenblas, 1958) obsahovaly více znaků než jejich definice pozdější (srov. ve Vědecké synchronní mluvnici spisovné češtiny s. 1 a Hausenblas, 1964; 1979). To vyplynulo zejména z toho, že pozornost se nejprve soustřeďovala hlavně na tzv. **výpovědi větné** (a to ještě zejména na výpovědi založené na schématu věty **jednoduché**); jakmile se však začaly brát v úvahu syntaktické útvary ve své úhrnnosti (vyústění těchto snah viz zejm. u Hausenblase, 1979), objevovaly se různé komplikace, takže se ukázalo, že výpověď musí být definována obecněji, než tomu bylo dosud. Z obecnější definice výpovědi muselo být vypuštěno především kritérium aktuálního členění, získané zejména analýzou výpovědi větných. V dané fázi syntaktického bádání přistupujeme tedy na obecnější definici výpovědi.

Výhodu uvedeného pojetí spatřujeme také v tomto: jestliže nebudeme termín

věta rezervovat pro větný vzorec (na zbytečnost takového posunu upozornil K. Horálek, 1976), nýbrž pro lexikálně obsazený a morfologicky ztvárněný větný vzorec, resp. lexikálně obsazený a morfologicky ztvárněný derivát větného vzorce, můžeme konstatovat, že pojem-termín výpověď bude výhodný zejména vzhledem k případům asymetrickým, tj. tam, kde je věta intonačně rozčleněna (běží tedy o více výpovědí) nebo kde více vět tvoří intonační celek (běží tedy o jednu výpověď).

Závěrečná poznámka: Cestu k interpretaci textu může naznačit i znalost okolností jeho vzniku. Domnívám se, že čtenář, který právě dočítá *Historiografické poznámky k problematice věty a výpovědi*, by měl vědět, že jde v zásadě o přípravou studii k práci, která byla dokončena v r. 1982 a jejíž výsledky byly publikovány hlavně ve stati *On the asymmetry between syntactic and elementary textual units* (Nekvapil, 1984, resp. 1985). Tím se objasňuje úhel pohledu, pod nímž byla problematika věty a výpovědi nazírána.

Ústav pro jazyk český ČSAV
Praha, Valentinská 1

Bibliografie

- ARUTJUNOVA, N. D.: Predloženie i vyskazyvanije. In: Obščee jazykoznanije. Red. B. A. Serebrennikov. Moskva, Nauka 1972, s. 320—328.
- BARNET, V.: Komunikativní akt a výpověď. *Slovo a slovesnost*, 34, 1973, s. 30—33.
- BAUER, J.—GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1980.
- DANEŠ, F.: Intonace a věta ve spisovné češtině. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957.
- DANEŠ, F.: K vymezení syntaxe. In: Jazykovedné štúdie IV. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 41—45.
- DANEŠ, F.: Syntaktický model a syntaktický vzorec. In: Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii. Praha, Nakladatelství ČSAV 1963, s. 115—124.
- DANEŠ, F.: A three-level approach to syntax. In: Travaux linguistiques de Prague I. Prague 1964, s. 225—240.
- DANEŠ, F.: K systematickému syntaktickému popisu slovanských jazyků. *Slovo a slovesnost*, 26, 1965, s. 112—117.
- DANEŠ, F.: Znovu k problematice „označování“ a „vyjadřování“. *Slovo a slovesnost*, 28, 1967, s. 306—310.
- DIJK, T. A. van: Textwissenschaft. München, Deutscher Taschenbuch Verlag 1980.
- DOKULIL, M.: K povaze vztahu slova a pojmu, věty a myšlenky. In: O vědeckém poznání soudobých jazyků. Praha, Nakladatelství ČSAV 1958, s. 108—112.
- DOKULIL, M.—DANEŠ, F.: K tzv. významové a mluvnické stavbě věty. In: O vědeckém poznání soudobých jazyků. Praha, Nakladatelství ČSAV 1958, s. 231—246.
- GAK, V. G.: Vyskazyvanije i situacija. In: Problemy strukturnoj lingvistiky 1972. Moskva, Nauka 1973, s. 349—372.
- HAUSENBLAS, K.: Syntaktická závislost, způsoby a prostředky jejího vyjadřování. In: Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury II. Praha, SPN 1958, s. 23—48.
- HAUSENBLAS, K.: On the characterization and classification of discourses. In: Travaux linguistiques de Prague I. Prague 1964, s. 67—83.
- HAUSENBLAS, K.: K voprosu ob issledovaniji i istoikovanniji jazyka. *Slovo a slovesnost*, 26, 1965, s. 104—108.
- HAUSENBLAS, K.: O různých přístupech k výkladu věty a jevů styčných. *Slovo a slovesnost*, 38, 1977, s. 43—50.
- HAUSENBLAS, K.: Gramatická syntax v textu. In: Referati od X zasedanije na meġunarodnata komisija za izučuvanje na gramatičkata struktura na slovenskite literaturni jazici. Skopje, Macedonian Academy of Sciences and Arts 1979, s. 175—182.
- HORÁLEK, K.: K teorii věty. *Slovo a slovesnost*, 26, 1965, s. 213—217.
- HORÁLEK, K.: Věta a výpověď. *Slovo a slovesnost*, 37, 1976, s. 81—85.

- HRABĚ, V.: Věta, nevětná výpověď a finitní sloveso v současné ruštině. Slavica Pragensia IV. Praha, Univerzita Karlova 1962, s. 271—273.
- HRBÁČEK, J.: K otázce delimitace výpovědi. Slavica Pragensia XIII. Praha, Univerzita Karlova 1971, s. 199—207.
- HRBÁČEK, J.: K otázce syntaktických jednotek. Slavica Pragensia XIV. Praha, Univerzita Karlova 1972, s. 35—46.
- HRBÁČEK, J.: Základní jednotka syntaxe promluvy. Studia Slavica Pragensia. Praha, Univerzita Karlova 1973, s. 97—106.
- KARCEVSKI, S.: Systèmes du verbe russe. Essai de linguistique synchronique. Prague 1927.
- KARCEVSKI, S.: Sur la phonologie de la phrase. In: Travaux du Cercle Linguistique de Prague IV. Prague 1931, s. 188—227.
- KARCEVSKI, S. J.: Phrase et proposition. In: Mélanges de linguistique et de philologie offerts à J. van Ginneken. Paris 1937, s. 59—66.
- KARCEVSKI, S.: Sur la parataxe et la syntaxe en russe. In: Cahiers F. de Saussure, 7, 1948 (Genève 1967), s. 33—38.
- LEŠKA, O.: K otázce syntaktických vztahů a jejich vyjadřování. In: Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury VI. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1962, s. 13—16.
- LEŠKA, O.—NEKVAPIL, J.—ŠOLTYS, O.: Ferdinand de Saussure and the Prague Linguistic Circle. Philologica Pragensia, 30, 1987 (v tisku).
- MATHESIUŠ, V.: Několik slov o podstatě věty. Časopis pro moderní filologii a literatury, 10, 1924, s. 1—6.
- MATHESIUŠ, V.: Pokus o teorii strukturální mluvnice. Slovo a slovesnost, 2, 1936, s. 47—54.
- MATHESIUŠ, V.: Řeč a sloh. In: Čtení o jazyce a poesii. Praha, Družstevní práce 1942, s. 11—102.
- MATHESIUŠ, V.: Čeština a obecný jazykozpyt. Praha, Melantrich 1947.
- MUKAŘOVSKÝ, J.: Filozofie jazyka básnického (Univerzitní přednáška ze zimního semestru 1933—34). In: Wiener slavistischer Almanach, 8, 1981, s. 13—76.
- NEKVAPIL, J.: Sovětská monografie o intonaci a výstavbě výpovědi. Slovo a slovesnost, 43, 1982, s. 77—79.
- NEKVAPIL, J.: On the asymmetry between syntactic and elementary textual units. In: Linguistica X. Text and the pragmatic aspects of language. Red. J. Kořenský—J. Hoffmannová. Praha, Ústav pro jazyk český CSAV 1984, s. 163—205.
- NEKVAPIL, J.: K asymetrii mezi syntaktickými a elementárními textovými jednotkami, zvláště v češtině. Slavia, 54, 1985, s. 375—393.
- PAULINY, E.: La phrase et l'énonciation. In: Recueil linguistique de Bratislava I. Bratislava 1948, s. 59—66.
- PEŠKOVSKI, A. M.: Russkij sintaksis v naučnom osveščeni. 3. vyd. Moskva—Leningrad, Gosizdat 1928.
- PEŠKOVSKI, A. M.: Intonacija i grammatika. In: A. M. Peškovskij. Izbrannyje trudy. Moskva, Gosudarstvennoje učebno-pedagogičeskoje izdatel'stvo 1959, s. 177—191.
- Problémy marxistické jazykovědy. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962.
- Russkaja grammatika II. Red. N. J. Švedova. Moskva, Nauka 1980. 710 s.
- SKALIČKA, V.: K problému věty. Slovo a slovesnost, 1, 1935(a), s. 212—215.
- SKALIČKA, V.: Zur ungarischen Grammatik. Praha, Univerzita Karlova 1935(b).
- SKALIČKA, V.: Promluva jako lingvistický pojem. Slovo a slovesnost, 3, 1937, s. 163—166.
- SKALIČKA, V.: Thee need for a linguistics of la parole. In: Recueil linguistique de Bratislava I. Bratislava 1948, s. 21—38.
- ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. 2. vyd. Praha, SPN 1966.
- TORSUJEVA, I. T.: Intonacija i smysl vyskazyvanija. Moskva, Nauka 1979.
- Vědecká synchronní mluvnice spisovné češtiny. Praha, Český komitét slavistů (rozmnož.) 1974.
- VINOGRADOV, V. V.: Nekotoryje zadaci izučeniija sintaksisa prostogo predloženiija. Voprosy jazykoznanija, 1954, č. 1, s. 3—29.

ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ ЗАМЕТКИ ПО ПРОБЛЕМАТИКЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ И ВЫСКАЗЫВАНИЯ

Резюме

Статья вышла по случаю сотой годовщины со дня рождения С. И. Карцевского, дифференциация *предложения* и *высказывания* (соответственно по-французски *proposition* и *phrase*, по-чешски *věta* и *úroveň*) которого сыграла важную роль в синтаксическом мышлении пражской школы. Автор статьи прослеживает развитие этого мышления до конца 70-х годов в Чехословакии и отчасти в Советском союзе.

SPRÁVY A POSUDKY

JUBILEUM JANA KAČALU

V apríli tohto roku dovršuje päťdesiatku významný slovenský vedec, riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV PhDr. Ján Kačala, DrSc. Narodil sa 8. apríla 1937 v Dobšinej ako syn robotníka, stredoškolské gymnaziálne štúdium absolvoval v Rožňave. Po maturite r. 1954 študoval odbor slovenský jazyk a literatúra na Fakulte spoločenských vied Vysokej školy pedagogickej v Bratislave. Štúdium absolvoval s vyznamenaním r. 1958. Päť rokov bol stredoškolským profesorom na Gymnáziu v Pezinku. V r. 1963 sa stal pracovníkom Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Pracoval tu najprv v lexikologicko-lexikografickom oddelení a súčasne vykonával funkciu vedeckého tajomníka ústavu. Po internej aspirantúre na základe obhajoby kandidátskej dizertácie *Doplnok v slovenčine* získal r. 1968 vedeckú hodnosť kandidáta filologických vied, r. 1969 titul doktor filozofie (PhDr.). Na základe obhajoby doktorskej dizertácie *Sloveso a sémantická štruktúra vety* získal r. 1983 hodnosť doktor filologických vied (DrSc.).

Roku 1971 sa J. Kačala stal vedúcim oddelenia jazykovej kultúry v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV a hlavným redaktorom časopisu *Kultúra slova*. Od r. 1975 bol poverený funkciou koordinátora hlavnej úlohy jazykovedného výskumu v rámci štátnych programov základného výskumu na 6. päťročnicu. Od 1. februára 1981 je riaditeľom Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.

Vedeckovýskumná a publikačná činnosť nášho jubilanta, ako aj jeho práca v organizovaní vedeckého života je mimoriadne bohatá. Od samého začiatku sa u J. Kačalu prejavuje syntakticko-lexikologická „dvojdomosť“, ktorá, ako ukázalo jeho ďalšie vedecké smerovanie, nebola vôbec na škodu, naopak, v záujme o vetnosémantickú problematiku prerástla do symbiózy. Prvou položkou bohatej bibliografie J. Kačalu je štúdiá *K otázke nezhodného doplnku* (1963) a do syntaxe hlbšie vnikal ako aspirant prof. J. Ružičku. Za významnú „školu lingvistického myslenia“ však nemôžeme nepokladať lexikografickú prácu na 5. zväzku *Slovníka slovenského jazyka*. Aj u J. Kačalu sa potvrdila dlhoročná skúsenosť nášho akademického pracovníka, že lexikografická práca bola pre každého, kto ju mal možnosť okúsiť, dobrým základom jazykovedného výskumu. Už v práci na slovníku získal J. Kačala zmysel pre jemné sémantické rozdiely a rozličné iné relevantné vlastnosti slova, ktorý uplatňoval tak v menších popularizačných príspevkoch, ako aj v zásadnejších lexikologických štúdiách. Spomeňme tu aspoň niektoré z ich: *Sémantická spájatelnosť adjektív významný a vážny* (1976), *Spájatelnosť substantív favorit a aspirant* (1973), *Slovesá typu sviatkovat'* (1977), *Sémantika a tvorenie slovíet typu znevýhodniť a znevýhodniť* (1981). V lexikologicko-lexikografickej oblasti je nateraz najvýznamnejšia koncepčná a redakčná práca J. Kačalu na *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (v tlači), ktorého je hlavným redaktorom. V súvisе s prácou na tomto diele napísal rad metodologických štúdií osvetľujúcich priebojnú a vo viacerých čiastkových riešeniach novátorskú koncepciu tohto významného diela slovenskej lexikografie (*Lexikographische, lexikologische und normative Problematik des einbändigen Wörterbuches der slowakischen Schriftsprache der Gegenwart*, 1983 — spoluautorka M. Pisárčiková; *Substandardné slová v Krátkom slovníku slovenského jazyka*, 1983; *Obraz slovnej zásoby súčasnej slovenčiny v jednozväzkovom slovníku*, 1984).

O výskum slovenskej syntaxe sa J. Kačala významne zaslúžil už knihou *Doplnok v slovenčine* (1971), prvým monografickým spracovaním tejto problematiky v slovenčine. Hĺbkou a detailnosťou spracovania získalo toto dielo značný ohlas doma aj v zahraničí a stalo sa aj inšpiratívnym zdrojom spracovania obdobnej problematiky v iných jazykoch. Už v súvislosti s výskumom doplnku ako

vetného člena sa orientoval na pojem intencie slovesného deja. Po E. Paulinym a J. Ružičkovi sa J. Kačala stal hlavným rozvíjateľom tohto nosného lingvistického pojmu, ktorého užitočnosť sa potvrdila vetnosémantickou orientáciou značnej časti súčasných syntaktických výskumov vo svete, konkrétne najmä tým, že pojem intencie slovesného deja je v korelačnom vzťahu s valenciou sloviess a intencné a neintencné členy súvisia so sémantickými pádmí (*Sloveso, jeho intenčné hodnota, intencia slovesného deja a intenčná štruktúra vety*, 1971; *Intencia slovesného deja pri aktívnych a pasívnych vetách*, 1978; *Intenčné homonymá*, 1980 a iné). Viaceré taktó zamerané štúdie publikoval J. Kačala v zahraničných časopisoch v NDR, v Poľsku, ZSSR a v Juhoslávii.

Záujem o intenciu slovesného deja ako o vlastnosť postihujúcu sémantiku slovesa z aspektu, ktorý je rozhodujúci pre vetotvornú funkciu slovesa, prirodzene prerastá u J. Kačalu do bádateľského záujmu o problematiku vetnej sémantiky vôbec. Keďže je priekopníkom vo výskume sémanticky orientovanej syntaxe na Slovensku, nečudo, že od začiatku majú jeho štúdie v tejto oblasti aj metodologický rozmer a niekedy aj polemické zahrotenie. Také sú štúdie *Gramatická a sémantická perspektíva vety* (1976), *Obsah a forma v syntaxi* (1978), *Konštrukcie s inštrumentálom pôvodcu deja* (1978), *Zámernosť a nezámernosť ako komponenty sémantiky slovesa* (1981), *Bilaterálnosť syntagmy a syntaktický význam* (1982) a ďalšie.

Z podstaty vetnosémantickej problematiky vyplýva, že tu autor sleduje tie sémantické aspekty vetných konštrukcií ako celkov i participantov vety, ktoré ovplyvňujú typ vetnej konštrukcie, jej vzťahy k iným sémanticky súradným, ale gramaticky rozdielnym konštrukciám. Preto je v centre Kačalovho záujmu aj problematika diatézy, určovanie perspektívy vety podľa gramatickej, resp. sémantickej aktívnosti či pasívnosti základných prvkov vety, sémantika slovesa ovplyvňujúca jeho spájateľnosť — centrálna a aktuálna problematika aj v zahraničných lingvistických výskumoch. Zo všeobecnelingvistického a filozofického aspektu sa dotýka spájateľnosti v príspevku *Spájateľnosť v jazyku a spájateľnosť v mimojazykovej skutočnosti* (1980). Filozoficko-metodologický dosah má aj jeho štúdia *K ontológii jazykového významu* (1985). Súbor štúdií z oblasti vetnej sémantiky sa stal podkladom na udelenie vedeckej hodnosti doktora filologických vied. Pre stručnosť iba pripomíname, že aj z tejto problematiky publikoval J. Kačala viaceré štúdie v zahraničných časopisoch, prednášal o nej na medzinárodných konferenciách, sympóziách a kongresoch. V súčasnosti J. Kačala pripravil koncepciu akademickej Syntaxe slovenského jazyka a vedie kolektív, ktorý spracúva toto dielo.

Tretou veľkou oblasťou, ktorá profiluje J. Kačalu ako jazykovedca, je jazyková kultúra. Ak o nej hovoríme na treťom mieste, neznamená to poradie v dôležitosti. V mnohom hrá vo vedeckom živote J. Kačalu táto sféra prvoradú úlohu. Popredné miesto J. Kačalu v teórii a praxi jazykovej kultúry je dané aj tým, že desať rokov viedol v ústave oddelenie jazykovej kultúry, koncepčne aj organizačne túto prácu usmerňoval a aj sám svojou vlastnou popularizačnou činnosťou výrazne prispel a sústavne podknieva k šíreniu poznatkov o kultivovanom jazykovom prejave. Napísal množstvo drobnejších popularizačných príspevkov, pravidelne recenzoval súbornejšie publikácie o kultúre slovenského jazyka. Na tomto mieste osobitne vyzdvihujeme závažné teoretické články venované problematike jazykovej kultúry a metódam kultivovania materinského jazyka: *Kommunikation, Norm und Sprachkultur* (1974), *Spoločenské a odborné východiská práce v oblasti jazykovej kultúry* (1979), *Výhľady kultivovania jazyka* (1979), *Jazyková situácia a jazyková kultúra* (1980), *Súčasný výskum spisovného jazyka a otázky jazykovej kultúry* (1983) a mnoho ďalších príspevkov. Ako riaditeľ ústavu sleduje prácu v oblasti jazykovej kultúry mimoriadne pozorne, sám v nej naďalej veľmi aktívne pracuje. Široký kultúrno-politický dosah majú jeho publicistické prejavy zacielené na šírenie kultivovaného prejavu ako neodmysliteľnej súčasť kultúrnosti človeka socialistickej spoločnosti. Významná a záslužná je i činnosť J. Kačalu ako dlhoročného šéfredaktora časopisu *Kultúra slova* (od r. 1971). Z posledných významných podujatí treba spomenúť jeho iniciatívu pri organizovaní interdisciplinárnej vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou na tému *Jazyková politika a jazyková kultúra* (1985; zborník materiálov vyšiel r. 1986).

J. Kačala je vedec, ktorý môže byť mnohým príkladom v prenášaní vedeckovýskumných výsledkov do širšej spoločenskej praxe. Viacročná učiteľská prax pozitívne ovplyvnila jeho schopnosť pohotovo a vhodne sprístupňovať výsledky vedeckého výskumu potrebám školskej praxe. Je spoluautorom a recenzentom viacerých novokoncipovaných učebníc slovenského jazyka, zostavovateľom knižky *Kapitoly o slovenčine* (1976) a spoluautorom niekoľkých publikácií pre postgraduálnu prípravu učiteľov. Externe prednášal slovenčinu na vysokých školách, konferenciách a seminároch profesorov a učiteľov slovenčiny. Významná je aj jeho expertízna činnosť pre centrálné úrady a iné inštitúcie. Bohatá je i prednášková činnosť nášho jubilanta v Slovenskej jazykovednej spoločnosti, na letných seminároch slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca, ako aj na seminároch, ktoré organizuje Ústredie slovenských prekladateľov pri Slovenskom literárnom fonde.

Ako riaditeľ vykonával a vykonáva mnoho závažných vedecko-organizačných funkcií v rámci Slovenskej akadémie vied, resp. Československej akadémie vied. V rokoch 1968—1974 bol členom Vedeckého kolégia jazykovedy SAV, štyri roky jeho tajomníkom. Od r. 1981 bol tajomníkom Vedeckého kolégia SAV pre jazykovedu, literatúru a vedy o umení a národopis, od r. 1986 je podpredsedom tohto kolégia. Od r. 1982 je členom Vedeckého kolégia jazykovedy ČSAV a členom rady kľúčového smeru IX-8 úloh štátneho plánu základného výskumu. Od r. 1985 je členom Československého komitétu slavistov a členom pléna a prezidia Slovenskej komisie pre vedecké hodnosti. V súčasnosti je predsedom, resp. aj členom viacerých komisií pre udeľovanie hodností kandidáta vied a doktora vied.

Významná je i jeho redakčná činnosť v jazykovedných časopisoch vydávaných SAV, ako aj funkcie vedeckého redaktora viacerých zborníkov z vedeckých konferencií organizovaných Jazykovedným ústavom E. Štúra SAV. Dôležité funkcie vykonával aj v KSČ a v spoločenských organizáciách. Predsedníctvo SAV a Slovenský výbor Odborového zväzu pracovníkov školstva a vedy ocenilo jeho pracovné výsledky viacerými vyznamenaniami (titulom zaslúžilý pracovník SAV a titulom najlepši pracovník pracoviska SAV).

Ján Kačala vedie Jazykovedný ústav E. Štúra SAV uvážlivo a s rozhľadom, pod jeho vedením dosiahlo pracovisko významné výskumné výsledky, či už vtelené do publikácií alebo predstavené na viacerých vedeckých konferenciách. Za posledných päť rokov to boli tri úspešné konferencie, dve z nich interdisciplinárne. Potešiteľné je, že materiály z nich sa podarilo v relatívne krátkom čase vydať ako interné publikácie ústavu (zborníky *Obsah a forma v slovnej zásobe*, 1984; *K princípom marxistickej jazykovedy*, 1985; *Jazyková politika a jazyková kultúra*, 1986). J. Kačala ako riaditeľ dbá o to, aby sa výsledky výskumnej práce dostávali do spoločenskej praxe čo najviac objektivizované. V týchto intenciách v súvisi s prípravou novej pravopisnej príručky začala pod jeho vedením pracovať nová pravopisná komisia. Pred odovzdaním normatívneho slovníka do tlače osobitná kodifikačná komisia posudzovala nové lexikálne javy a prehodnocovala ich štýlovú platnosť. Tak ako je J. Kačala náročný na seba, je náročný aj na druhých. Vyznačuje sa prikladnou starostlivosťou o plnenie vytýčených výskumných úloh, nevidí však len úlohy, ale aj ľudí, ktorí ich vykonávajú. Osobitne sa stará o mladú generáciu vedeckých pracovníkov. Aj pri dnes nevyhnutnej prioritizácii istých úloh má stále na pamäti, aby súčasný synchronný a diachrónny výskum slovenčiny boli vyvážené a aby aj pre budúcnosť dorastali tí, čo budú skúmať historickú dimenziu jazyka. J. Kačala sa výrazne zaslúžil o inštitucionálnu i o neformálnu, na dobrých osobných a partnerských vzťahoch založenú spoluprácu s vysokými školami na Slovensku, ako aj o spoluprácu s inými výskumnými ústavmi SAV a s partnerským pracoviskom Ústavom pro jazyk český ČSAV. Má veľký podiel i na tom, že v ústave sa dobre rozvíja medzinárodná spolupráca s partnerskými akademickými ústavmi socialistického spoločenstva.

Spolupracovníci a priatelia úprimne žiadajú svojmu riaditeľovi do ďalších rokov veľa zdravia a mnoho ďalších vedeckých úspechov na prospech celej slovenskej i slovanskej jazykovedy.

(Bibliografia prác PhDr. Jána Kačalu, DrSc., za roky 1963—1985 je uverejnená v časopise Slovenská reč, 52, 1987, č. 2.)

K. Buzássyová

IZIDOR KOTULIČ ŠESŤDESIATROČNÝ

V januári tohto roku sa dožil šesťdesiatky PhDr. Izidor Kotulič, CSc. (nar. 5. 1. 1927 v Sedliciach). V období posledných desiatich rokov (jubilejný článok k jeho päťdesiatke spolu s bibliografiou vyšiel v Jazykovednom časopise, 28, 1977, s. 85–89) bol v rokoch 1978–1980 lektorom slovenského jazyka v Slovakistickom ústave Filozofickej fakulty Univerzity v Novom Sade, potom v rokoch 1981–1983 vedúcim oddelenia dejín slovenčiny v Jazykovednom ústave E. Štúra SAV a vedúcim autorského kolektívu *Historického slovníka slovenského jazyka*. Teraz pracuje ako samostatný vedecký pracovník v oddelení dejín slovenčiny, je členom autorského kolektívu a internej redakcie tohto diela, ktorého I. diel (A–J) sa r. 1986 odovzdal do tlače.

Počas svojho pobytu v Juhoslávii sa I. Kotulič venoval monografickému výskumu staršej slovenskej jazykovednej terminológie. Tejto problematike venoval niekoľko štúdií, v ktorých podal ucelený pohľad na pôvod a rozvoj slovenskej jazykovednej terminológie v 17.–18. storočí (1980, 1982, 1984).

Navyiac pozornosti venuje jubilant stále otázkam kultúrneho jazyka slovenskej národnosti. Po troch predchádzajúcich štúdiách napísal v tomto období štúdie o kultúrnej západoslovenčine v tlačiach Budínskej tlačiarne (1983), o hodnotení jazyka Žilinskej knihy a iných historických slovacikálnych textov (1984), o vplyve češtiny na rozvoj slovenskej historickej slovnej zásoby (1984), o úze kultúrnej slovenčiny (v tlači). V doterajších prácach o formovaní a vývine kultúrnej slovenčiny podal chronologizáciu a periodizáciu tohto predpisovného útvaru, podloženú rozborom historickej spoločenskej a kultúrnej situácie na stredovekom Slovensku a podrobnou analýzou početnej rukopisnej i tlačenej historickej slovesnej produkcie písanej v kultúrnej slovenčine. Kotuličova koncepcia kultúrnej slovenčiny vychádza zo stanoviska, že pri hodnotení akéhokoľvek historického slovacikálneho textu treba postupovať od najvyšších jazykových rovin (funkčnej, textovej) k nižším rovinám (štylistickej, lexikálnej, gramatickej, hláskoslovnej, pravopisnej). Takto potom zo slovakistického kultúrno-jazykového hľadiska hodnotí aj jazyk Žilinskej knihy ako kultúrnu slovenčinu, kultúrny útvar vznikajúci a formujúci sa so vznikom a formovaním slovenčiny ako jazyka vznikajúcej stredovekej slovenskej národnosti.

Osobitnú štúdiu venoval jubilant lexikografickému dielu Mateja Bela (1985).

V štúdiách s onomastickou tematikou sa I. Kotulič venoval priezviskám utvoreným z etnoným (1980), sociálnej a historickej problematike osobných mien (1983), rozboru osobných mien nižného predmestia v Prešove z 18. storočia (1983). Usiloval sa v nich riešiť viaceré konkrétne i všeobecnejšie otázky vývinu osobných mien na východnom Slovensku.

Vedeckú produkciu I. Kotuliča charakterizuje maximálna kritickosť, vysoká náročnosť na historické pramene a dôsledná marxistická metodológia. Za doterajšiu vedeckovýskumnú a vedecko-organizačnú činnosť bol I. Kotulič odmenený Pamätnou medailou SAV (1978), medailami M. Bela (1984) a Trnavskej univerzity (1985) a pri šesťdesiatke Čestnou striebornou plaketou Ľudovíta Štúra za zásluhu v spoločenských vedách.

Zdravotný stav nedovoľuje I. Kotuličovi realizovať všetky jeho pracovné plány v plnom rozsahu. Do ďalších rokov mu želáme v prvom rade dobré zdravie ako predpoklad ďalších pracovných úspechov.

M. Majtán

SÚPIS PRÁC IZIDORA KOTULIČA ZA ROKY 1976–1985

Táto bibliografia nadväzuje na *Súpis prác Izidora Kotuliča za roky 1953–1975* od L. Dvonča, ktorý vyšiel v Jazykovednom časopise, 28, 1977, s. 87–89.

a) Doplnok k bibliografii za roky 1953—1975

1967

Zpráva o činnosti a problémoch Vedeckého kolégia jazykovedy SAV. — Zprávy SAV, 1967, č. 4, s. 23—28.

b) Bibliografia za roky 1976—1985

1976

K charakteristike živého pomenovania osôb na východnom Slovensku. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 12. 1976. Zv. 3. Slavistika. V. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku a V. slovenská onomastická konferencia (Prešov 3.—7. mája 1972). Zborník materiálov. Red. M. Blichá—M. Majtán. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 53—62.

1977

Z histórie dvojhĺasky *iu* v slovenčine. — In: Jazykovedné štúdie. 13. Ružičkov zborník. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1977, s. 167—174.

1978

XXVIII. seminár srbochorvátskeho jazyka a literatúry. — Slavica Slovaca, 13, 1978, s. 311—312 (správa o seminári konanom v dňoch 1.—21. 8. 1977 v Zadare a v Budve-Bečići, Juhoslávia). Medzinárodná konferencia o trnavsko-budínskej tlačiarňi. — Slavica Slovaca, 13, 1978, s. 307—309 (správa o konferencii konanej v dňoch 5.—7. 9. 1977 v Budapešti).

1979

Slovenská a srbochorvátska lingvistická terminológia v 17. a 18. storočí. — Nový život (Nový Sad, Juhoslávia), 31, 1979, s. 259—271.

Nad jednou prácou o slovensko-inojazykových kontaktoch. — Jazykovedný časopis, 30, 1979, s. 144—161 (nad prácou J. Dorulu Slováci v dejinách jazykových vzťahov, Bratislava 1977).

XXIV. seminár srbochorvátskeho jazyka a literatúry. — Slavica Slovaca, 14, 1979, s. 99—100 (správa o seminári konanom v dňoch 1.—21. 8. 1978 v Zadare a v Kotore, Juhoslávia).

Sympóziu o časopise Nový život. — Slavica Slovaca, 14, 1979, s. 327—328 (správa o sympóziu konanom v dňoch 24.—25. 5. 1979 v Novom Sade, Juhoslávia).

1980

Slovenské jazykové pamiatky v Záhrebe. — Nový život (Nový Sad, Juhoslávia), 32, 1980, s. 401—414. Z problematiky etnonymických priezvisk. — In: Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia (Zemplínska šírava 20.—24. septembra 1976). Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1980, s. 241—248.

Sympóziu o kontrastívnom jazykovom výskume v Novom Sade. — Jazykovedný časopis, 31, 1980, s. 202—206 (správa o sympóziu konanom v dňoch 7.—8. 12. 1979 v Novom Sade, Juhoslávia).

IX. kongres juhoslovanských slavistov. — Slavica Slovaca, 15, 1980, s. 309—310 (správa o kongrese konanom v dňoch 17.—21. 10. 1979 na Bledě, Juhoslávia).

XV. seminár slovinského jazyka, literatúry a kultúry. — Slavica Slovaca, 15, 1980, s. 103—104 (správa o seminári konanom v dňoch 1.—14. 7. 1979 v Lublane, Juhoslávia).

1981

Ešte raz o práci J. Dorulu Slováci v dejinách jazykových vzťahov. — Jazykovedný časopis, 32, 1981, s. 165—172.

1982

Z predbernolákovskej slovenskej jazykovednej terminológie. — In: Jazykovedné štúdie. 17. Z dejín slovenskej lexiky. Red. Š. Peciar. Bratislava, Veda 1982, s. 93—118.

1983

Prvé slovenské tlače Budínskej univerzitnej tlačiarne a kultúrna západoslovenčina v 80. rokoch 18. storočia. — In: Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777—1848. Red. P. Király. Budapest, Akadémiai Kiadó 1983, s. 409—417, rus. res. s. 417—418.

Osobné mená Prešovského Nižného Predmestia z rokov 1784—1788. — In: VIII. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica—Dedinky 2.—6. júna 1980. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava—Banská Bystrica—Prešov, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave — **Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici — Pedagogická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove** 1983, s. 263—271.

Sociálny a lingvistický rozbor historických osobných mien. — In: Onomastika jako společenská věda. Sborník příspěvků z 1. československé onomastické konference (18.—20. 5. 1982 v Trojanovicích). Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě. 86. řada D-19. Red. R. Šrámek. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1983, s. 109—113.

[Diskusný príspevok na medzinárodnej konferencii o Budinskej univerzitnej tlačiarňi, konanej v dňoch 5.—7. 9. 1977 v **Budapešti**.] — In: Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777—1848. Red. P. Király. Budapest, Akadémiai Kiadó 1983, s. 345—346.

1984

K hodnoteniu jazyka Žilinskej knihy a iných historických slovacikálnych textov. — In: Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918. K 600. výročiu vydania výsad pre žilinských Slovákov. Red. R. Marsina. Martin, Osveta 1984, s. 72—81, rus. res. s. 81, nem. res. s. 82.

O vplyve češtiny na rozvoj slovenskej historickej slovnej zásoby. — In: Obsah a forma v slovej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny. (Smolenice 1.—4. marca 1983.) Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied 1984, s. 360—366.

Zo staršej slovenskej jazykovednej terminológie. — In: Zborník Spolku vojvodinských slovakistov. 4. 1982. Red. D. Dudok et al. Nový Sad (Juhoslávia), Spoločok vojvodinských slovakistov 1984, s. 25—37, srbochorv. res. s. 38, angl. res. s. 39.

Z problematiky spisovnej slovenčiny v Juhoslávii. (Jazykový úzus a norma v prvých ročníkoch časopisu Nový život.) — In: Časopis Nový život v literatúre Slovákov vo Vojvodine. Zborník prac zo sympózia v Novom Sade 24. a 25. mája 1979. Red. M. Harpáň. Nový Sad (Juhoslávia), Obzor 1984, s. 211—219, srbochorv. res. s. 219—220.

1985

Lexikografické práce Mateja Bela. — In: **Pedagóg Matej Bel (1684—1749)**. Zborník referátov vedeckej konferencie konanej v Bratislave v dňoch 29. a 30. mája 1984. Red. M. Krajčová. Bratislava, Slovenská pedagogická knižnica a Ústav školských informácií v Bratislave 1985, s. 251—262.

Redakčná činnosť

Jazykovedný časopis. 27, 1976 — 32, 1981 (člen red. rady).

Zostavil L. Dvonč

K PRINCÍPOM MARXISTICKEJ JAZYKOVEDY. Materiály z konferencie o marxistickej jazykovede (Smolenice 21.—23. novembra 1983). Red. J. Horecký. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1985. 272 s.

Súčasnú epochu charakterizuje výrazná radikalizácia všetkých základných protirečení spoločenského vývoja. Mnohoaspektové spoločenské javy — a medzi ne nesporne patria aj tie typy ľudskej činnosti, ktoré sú zamerané na produkciu nových vedeckých poznatkov — treba skúmať a interpretovať v horizonte vyhraneneho svetonázoru a z dôkladných i jasných teoretických i metodologických východísk. Rozvoj vedy, tohto „ideálneho a zároveň praktického bohatstva je ... len jednou stránkou, jednou formou, v ktorej sa prejavuje rozvoj výrobných síl človeka“ (K. Marx); z hľadiska spoločenského pokroku je potrebné, aby rozvoj vedy tvoril aj podstatnú zložku celkového duchovného osvojenia sveta. Rast významu subjektívneho činiteľa v súčasnej etape vývoja zvyrazňuje sprostredkujúcu úlohu spoločenských vied v rozvoji vedy ako celku.

Špecifické úlohy má v súčasnosti aj jazykoveda; jazyk ako prostriedok komunikácie v socialistic-

kej spoločnosti spolupôsobí pri formovaní nového spoločenského vedomia. Pri riešení závažných **teoretických otázok** jazyka a jazykovedy z marxistických pozícií je nevyhnutná spoločná účasť iných **vedných odborov**. Priaznivú atmosféru na kompetentné konfrontácie názorov a tvorivé diskusie **vytvárajú** vedecké konferencie; **optimálnym fórom na všestranné** posúdenie lingvistických otázok **bola posledná interdisciplinárna konferencia venovaná teoretickým** otázkam marxistickej jazykovedy v dňoch 21. – 23. novembra 1983 v Domove **vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach**. Usporiadal ju Jazykovedný ústav E. Štúra SAV v spolupráci s Ústavom **pro jazyk český ČSAV**. Na tomto mieste chceme bližšie predstaviť a komentovať zborník publikovaných **materiálov** z konferencie.

Základné vedecké, vedecko-organizačné i praktické ciele konferencie formuloval v úvodnom slove riaditeľ **JÚLEŠ SAV J. Kačala** (s. 9–13). V zborníku publikované štúdie najvýraznejšie prezentujú, prirodzene, napĺňanie vedeckých cieľov konferencie. Jazykovedci, filozofi, logici i psychológovia z viacerých akademických i pedagogických pracovísk celej **ČSSR** posudzovali a osvetľovali tri vybrané okruhy problémov: 1. ontológia a gnozeológia jazyka; 2. analýza jazykových jednotiek z hľadiska kategórií materialistickej dialektiky; 3. metodologické problémy jazykovedy a **kritika nemarxistických jazykovedných koncepcií**. V zborníku sa publikuje 14 štúdií venovaných **prvému okruhu**, 17 príspevkov týkajúcich sa problematiky druhého okruhu a 15 autorov predstavilo výsledky výskumov tematicky **zaradených do tretej časti**. O niektorých z nich možno uviesť len synekdochické či parafrázujúce údaje a informácie; spôsob ich uvedenia na tomto mieste nie je vyjadrením nijakej objektívnej hierarchizácie.

Časť venovaná ontológii a gnozeológii uvádza príspevok J. Kořenského o vzťahoch **všeobecnej a špeciálnej lingvistickej teórie systémov** (s. 23–34). Autor zvolil netradičnú formu odpovedí na otázky. Podarilo sa mu dokázať, že jazykoveda má k dispozícii vypracované prostriedky **systémového myslenia**, no nepodarilo sa z nich zatiaľ vytvoriť neproblémovú systémovú teóriu. **Všeobecné teórie systému** sa priamo neuplatňujú ako opora formulácií a vývoja špeciálneho systémového myslenia v jazykovede. Akceptovateľná je aj požiadavka, že istú „homogenizáciu“ vyžaduje používanie **termínu funkcia**, ako aj názory formulované pri naznačovaní smerov ďalšieho rozvíjania lingvistickej špeciálnej teórie myslenia. — Inšpirujúce sú výsledky pokračujúcich lexikálno-sémantických výskumov V. Blanára (s. 41–45). **Aj pre slovníkovú prax** je dôležité zistenie, že lexikálny význam (presnejšie seménu) vytvára **historicky vzniknutá** (a teda vyvíjajúca sa) hierarchicky organizovaná štruktúra **sémantických príznakov** rozličnej abstraktnej úrovne, ktoré sa spájajú podľa základných operácií spätateľnosti. — Z iného hľadiska skúma jazykový význam J. Kačala (s. 47–50). Všetna si ontológiu jazykového významu; v autorovom ponímaní tvorí význam **kontinuum**, ktorého zložky sú hierarchicky usporiadané tak vo vzťahu k odrážanej realite, ako aj vo **vzťahu k organizácii jazykového systému**. Koncízne sú načrtnuté aj tézy vzťahu významu a výrazu. Korelácia jazykového významu s výrazom je síce ustálená a spoločensky sankciovaná, ale protirečenia jestvujúce medzi jazykovým významom ako obsahovou stránkou a výrazom ako formálnou stránkou jazykového prostriedku umožňujú značné kríženie týchto dvoch stránok.

V súčasnej lingvistike sa frekventovane používa termín **dynamika** (dynamický rozvoj), ktorým sa **označuje istá vlastnosť jazyka** (niekedy sa paralelne a vlastne synonymicky používa termín **procesuálnosť**). F. Koříš na konferencii o slovnej zásobe upozornil, že pri posudzovaní dynamických javov v slovnej zásobe treba mať na zreteli aj širší vývinový aspekt (dynamiku charakterizuje vnútorný pohyb v synchronnom priereze). Vývin je podľa neho širší jav a zreteľnejšie sa v ňom prejavuje najmä časový aspekt; dynamiku pokladá za funkciu, za exponent vývoja v jazyku. — V prítomnom zborníku sa **riešeniu problematiky procesuálnosti** venuje R. Krajčovič (s. 76 – 80). Procesuálnosť ako vlastnosť jazykového systému nechápe len ako faktor času, lebo jej existencia je podmienená rozličnými stránkami jazykovej i mimojazykovej reality. Odôvodnene jej pripisuje charakter kategórie, pretože v jazykovom systéme v čase jeho existencie je permanentne prítomná, či už ide o čas historický alebo aktuálny. Autor v aplikovanej časti svojho príspevku presvedčivo

dokázal, že pojem procesuálnosť v jeho interpretácii poskytuje značné možnosti pre skúmanie vývinu jazyka; umožňuje v historickom skúmaní jazykového systému uplatniť dialektický aspekt, čím pomáha prekonať ohraničenosť doterajších metód. Sú to perspektívne prístupy, ktoré sprítomňovaním histórie a vývinu jazyka sa stávajú dynamizujúcim faktorom súčasného spoločenského vedomia. Procesuálnosť je jednotou relatívne ustáleného a menlivého, t. j. jednotou vzniku nového a zániku, resp. pretrvávania starého. **Zdá sa, že treba prijať aj ďalšie konštatácie R. Krajčoviča týkajúce sa procesuálnosti.** Vo vzťahu k **jazykovému** systému je táto vlastnosť priamym korelátom k jeho tvorivej potencii, **ktorá sa prejavuje ako schopnosť zabezpečovať potrebné parametre pre komunikáciu v rozličných podmienkach.**

Ontologické a gnozeologické otázky boli základom aj ďalších príspevkov, zaradených do prvej časti zborníka. Autori uvažujú o gnozeologickom a ontologickom aspekte lingvistických operácií (K. Buzássyová), o vzťahu lingvistiky a semiotiky (Z. Hlavsa), ontológii prirodzeného jazyka (O. Leška), o prirodzených hraniciach systémového poznania (O. Šoltys) a o viacerých ďalších špecifických otázkach z tejto oblasti.

Osobitný význam pripisovali organizátori konferencie osvetleniu kategórií dialektického materializmu a ich aplikácie pri výskume jazykových prostriedkov, lebo značí zdokonaľovanie teoretického a metodologického aparátu marxistickej jazykovedy. Tento druhý okruh príspevkov uvádza v zborníku štúdia filozofa V. Černíka (s. 95—106), ktorý analyzuje filozofické kategórie formy a obsahu. Najprv vysvetľuje chápanie vzťahu a formy v predmarxovskej filozofii, potom pripomína špecifiká ich marxisticko-leninského poňatia a nakoniec skúma **podmienky aplikácie** týchto kategórií v jazykovede. Autor zdôrazňuje, že vzťah obsahu a formy **predstavuje nezastupiteľný aspekt dialektiky podstaty a javu**; obsah však nemožno stotožňovať s podstatou a formu s javovou formou. Javová forma má svoj špecifický obsah, ktorým sa odlišuje od podstaty a podstata má svoju imanentnú formu, odlišnú od javovej formy. Dôležité je teda rozlišovať vnútornú (podstatnú) a **vonkajšiu** (javovú) rovinu obsahu a formy. Obsah V. Černík definuje ako konkrétnu jednotu **mnohotvárných, rozdielnych a protikladných momentov** nejakého predmetného alebo mysleného objektu. Forma je spôsob usporiadania obsahu, spôsob zjednotenia jeho mnohotvárných, rozdielnych a protikladných momentov. Obidve tieto filozofické kategórie majú univerzálne všeobecný charakter; ich aplikácia v jazykovede si vyžaduje nevyhnutne zohľadniť špecifické zvláštnosti jej predmetu. Autor naznačuje aj niektoré zvláštnosti uplatnenia kategórií formy a obsahu v teórii jazyka. Pre ďalšie bádanie v tejto oblasti je inštruktívne rozlišovať najmenej tri základné roviny ich vzťahu: rovinu myslenia, jazyka a reči. Výsledky myšlienkového činnosti zafixované v jazyku utvárajú jeho vnútorný myšlienkový obsah, jeho kognitívny zmysel. Postup od kognitívneho zmyslu k jazykovému a rečovému významu je postupom od abstraktného ku konkrétnemu. Jazykoveda musí zohľadniť všetky uvedené roviny obsahu a formy jazykového znaku či jazykovej jednotky; **výstavba jej teórie by mala postupovať podľa Marxovej logickej metódy.**

Z lingvistických výskumov vychádza pri analýze jazykových jednotiek z hľadiska zákonov a kategórií dialektiky M. Těšitelová (s. 108—117). Zdôrazňuje, že kategórie ako najvšeobecnejšie pojmy majú základnú úlohu gnozeologickú a metodologickú najmä v marxistickej jazykovede. Sú to zväčša značne zložité, komplexné kategórie, charakteristické pre jednotlivé jazykové roviny, zároveň však vzájomne prepojené.

Je všeobecne známe, že jazyk nemožno komplexne vyskúmať pomocou jednej metódy. Marxistic-**ká teória** vyžaduje, aby bádateľ odhalil a vysvetlil aj protirečenia v svojom predmete výskumu. **Viacerí autori zborníka sa zamyšľajú práve nad týmito problémami; riešia otázky základných objektívnych protirečení a opozícií** v jazykovom systéme, ktoré sú zdrojom pohybu a vývinu jazyka (J. Panevová—P. Sgall), **všimajú si dialektické protirečenia** v jazyku, podmieňujúce vznik novej kvality a rozvíjajú teóriu tzv. jazykovednej kazuistiky (N. Savický), rozoberajú dialektiku vzťahu obsahu a formy ako princípu komponovania textu (J. Findra) vymedzujú tzv. **interfixy z hľadiska kategórie forma — obsah** (J. Bosák). Nové konštatácie prinášajú aj štúdie ve-

nované skúmaniu zdrojov a funkcií vágnosti v jazyku. Všeobecne sa vágnosť definuje ako neexaktnosť nemerateľných pojmov (V. Krupa); vágnosť ako vlastnosť jazykových výrazov býva charakterizovaná ako neostrosť zmyslu takýchto výrazov (J. Szomolányi). Vzhľadom na modelovanie neohraničenej objektívnej reality možno vágnosť slovného významu hodnotiť ako pozitívnu vlastnosť jazyka.

V čele posledného okruhu príspevkov, zaoberajúcich sa metodologickými problémami jazykovedy a kritikou nemarxistických jazykovedných koncepcií, stojí štúdia J. Horeckého (s. 191—195). Načrtáva charakteristiky základných koncepcií jazyka budovaných na neopozitivistických princípoch, poukazuje na jednostrannosť behavioristického i konceptuálneho chápania jazyka, ktoré nedávajú dostatočnú odpoveď na základné ontologické otázky jazyka (čo je jazyk, ako a kde jestvuje) preto, že berú do úvahy len jednu zo základných charakteristík jazyka, totiž alebo len bytie, alebo len správanie. Týmto jednostrannostiam nepodlieha systémovo-štruktúrna koncepcia jazyka, založená na marxistickom chápaní systému, štruktúry a funkcie. — Príspevkom ku kritike súčasnej hermeneutiky, ktorá nedialekticky odtrháva jedinečné a všeobecné v jazyku, je štúdia J. Krausa (s. 220—224). Autor pripomína, že marxistická metodológia vedy vyakcentúva nevyhnutnú úlohu interpretácie v gnozeologickom procese. — Viaceri autori sa usilujú presnejšie vymedziť miesto jazykovedy v rámci iných vied, pokúšajú sa ju definovať „zvnútra“. J. Petr (s. 196—205) jazykovedu v rámci spoločenských vied určuje ako vedu, ktorej predmet výskumu nie je súčasťou hospodárskej základne ani ideologickej nadstavby spoločnosti a umiestňuje ju na koniec sústavy spoločenských vied, ako spojovaciu disciplínu medzi nimi a vedami o myslení. S nimi ju podľa názoru autora totiž spája nielen psycholingvistika, metalingvistika, afektívna lingvistika a paralingvistika, ale predovšetkým vzťah predmetov oboch vedných skupín, jazyk a myslenie v ich dialektickej jednote. — J. Nekvapil (s. 250—258) vo svojich poznámkach o interdisciplinárnej jazykovede vychádza z tézy, že zásadný význam pre posúdenie tohto problému má vymedzenie ontologickej dimenzie jazykovedy. V dejinách jazykovedy došlo k podstatnej zmene; pasívna interdisciplinárna jazykoveda, tvoriacej kedysi súčasť filológie, resp. rétoriky, sa zmenila na aktívnu. Jazykoveda v súčasnosti má voči iným disciplinám aktívnu rolu a stala sa tzv. smerovacou vedou spoločenskovedných disciplín.

Štúdia J. Skácela (s. 205—212), pertraktujúca otázky riadenia, fungovania a vývoja jazyka ako súčasť jazykovej politiky socialistického štátu, prináša rad spoločensky závažných poznatkov najmä pre decíznu sféru, pre rozhodovaciu činnosť riadiacich orgánov.

Zborník *K princípom marxistickej jazykovedy* je výrazným a nezastupiteľným príspevkom k rozpracovaniu teoretických a metodologických otázok disciplíny. Publikované štúdie sú preukazným svedectvom úsilia jazykovedcov naplniť závery zjazdových rokovaní komunistických strán, vyžadujúcich od vedy interdisciplinárny výskum aktuálnych problémov. Materiály dokazujú, že jazykovedci neprijímajú scholastické úvahy a pasívne registrovanie faktov. Dialektiku chápu nielen ako základnú vnútornú súčasť bádateľskej teoretickej práce, ale aj ako nástroj zvládnutia a regulácie celej aplikovanej spoločenskej činnosti. Konštatácie a tézy formulované v príspevkoch zborníka sa stanú spoľahlivou oporou pri pokračujúcom výskume teoretických otázok marxistickej jazykovedy nielen u nás, ale aj v zahraničí.

I. Ripka

MISTRÍK, J.: *ŠTYLISTIKA*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 584 s.

Hoci výskumný záber prof. J. Mistríka je neobyčajne široký, predsa len ústredným bodom jeho vedeckých záujmov je štylistika. Dokonca ani v jeho prácach užšie lingvisticky zameraných sa nezaprie bádateľ — štylistik, lebo v nich vždy viac alebo menej preráža na povrch funkčný aspekt.

Tak je to napr. v syntaktickej monografii *Slovosled a vetosled v slovenčine* (1965), ale aj v iných publikáciách. Ani práce takého typu, ako je *Rýchle čítanie* (1980; 2. vyd. 1982) alebo práce z oblasti umeleckého prednesu, stenografie i grafológie, neprekračujú celkom hranice široko chápanej štylistiky, ktorá svoju pozornosť zacielfuje na text, na komunikát ako výsledok aktuálne (a teda spravidla cieľavedome) zameranej ľudskej činnosti.

Vývin Mistríkovo myslenia, premeny a prehľbovanie pohľadu na teoretické otázky štylistiky, **ako aj na jednotlivé štýlové a štylistické javy a kategórie možno dobre sledovať na premenách (nie vonkajších obmenách) jeho štylistik.** Ak totiž ďalšie vydanie prinieslo zmenu názvu zároveň tam šlo aj o modifikáciu alebo aj o vážnejší posun koncepcie založený na nových teoretických východiskách, ktoré mali základ v najnovších domácich a zahraničných výskumoch v štylistike alebo aj v teórii textu, na ktorých sa výrazne podieľal sám autor.

Praktická slovenská štylistika (1961; 2. vyd. 1963) vyšla v čase, keď sa v slovenskej štylistike rozpracúvali iba niektoré teoretické otázky (konceptia štýlotvorných činiteľov, klasifikácia štýlov, niektoré problémy kompozície). Do centra pozornosti sa dostával výskum štýlu diela; šlo hlavne o štylistické rozbery umeleckých textov. A tak Mistríkova štylistika bola vlastne prvým pokusom o systematický výklad štylistickej problematiky. V skutočnosti však jej jadro tvoril opis štylistiky jazykových a kompozičných prostriedkov z hľadiska potrieb vyjadrovacej praxe.

Ale už *Slovenská štylistika* (1965) prináša prehĺbenie teoretických výkladov. Vymedzujú sa základné štylistické pojmy, prepracúva sa klasifikácia štýlov v súlade s československou tradíciou (E. Pauliny), rozpracúva sa konceptia štýlotvorných činiteľov, novo sa klasifikujú a charakterizujú **kompozičné javy** (problematika slohových postupov, členenia textu a pod.). Napriek tomu zostáva v *Slovenskej štylistike* zreteľný aj praktický aspekt, zacielenie na používateľa jazyka, na zvyšovanie **jeho jazykovej kultúry**. Inštruktívne štylistické charakteristiky výrazových prostriedkov zrejme treba spájať aj s tým, že kniha chcela čitateľa aj prakticky poučiť, ako si má počínať v štylizáčnej praxi, pri tvorbe aktuálnych ústnych a písaných textov.

Štylistika slovenského jazyka (1970; 2. vyd. 1977) znamená novú etapu vo vývine slovenskej štylistiky. Podáva svedectvo o vysokej úrovni štylistických výskumov na Slovensku. Pravdaže, na tomto stave sa podstatne podieľal autor, lebo medzitým vydal viacero štúdií a monografií, v ktorých spracoval mnohé teoreticko-metodologické otázky, ako aj štylistické charakteristiky prvkov jednotlivých rovín jazykového systému. Výdatne pritom uplatňoval matematicko-štatistické metódy, čím posilnil exaktnosť i vieryhodnosť štylistických výskumov. **A tak hoci Štylistika slovenského jazyka vyšla ako vysokoškolská učebnica, považovala sa za prvú systematickú štylistiku, ktorá na teoretickom základe komplexne spracúva štylistickú problematiku.** Aj keď sa vnútorná kompozícia knihy príliš neodklonila od Slovenskej štylistiky, aj odborná verejnosť ju prijala ako moderný opis štylistickej roviny jazykového systému začlenený do širokého všeobecného (teoretického) rámca. Orientácia na širokú obec používateľov sa videla v ucelených opisoch štylistiky prvkov jednotlivých jazykových rovín, ako aj v hierarchicky usporiadaných výkladoch o kompozičných prostriedkoch (makrokompozícia — mikrokompozícia), zameraných aj didakticky. Zdalo sa, že konceptia tejto verzie je primeraným modelom na teoretický a praktický opis štylistiky slovenského jazyka. Akoby sa nebolo uvažovalo o zmene uhlu pohľadu, iba o nových možnostiach pri pohľade na niektoré čiastkové problémy, a to tak z teoretického, ako aj z praktického aspektu.

Ale Mistríkovo nové dielo v rade jeho štylistik nás presvedčuje o opaku. Jeho *Štylistika* (1985) je nová nielen svojim názvom, ale predovšetkým koncepciou, teoretickými východiskami, vnútorným usporiadaním, teda celkovým poňatím štylistickej problematiky, ako aj spracovaním čiastkových otázok štylistiky. V takomto zmysle je logické zovšeobecnenie názvu, jeho „oslobodenie“ od explicitnej väzby na konkrétny jazyk. To, pravda, neznamená, že by to nebola slovenská štylistika slovenského jazyka. Len je tu obrátený pomer medzi materiálovým podkladom a teoretickými zovšeobecneniami, ktoré sú oň opreté. Z tohto hľadiska stojí *Štylistika* na opačnom póle ako *Praktická slovenská štylistika*. Tam je na prvom pláne hľadisko praktického používateľa jazyka,

stylistické charakteristiky jazyka a jeho prvkov sú v podstate signálmi (návodmi), ako tieto prvky primerane využívať pri tvorbe konkrétnych textov. V Štylistike sa tento aspekt premietol na rovinu vzťahu text — výrazový prostriedok. Tento vzťah sa chápe ako maximálne dynamický a variabilný, a tak nad prakticistické poradenstvo sa dostáva systémová klasifikácia a hierarchizácia výrazových prostriedkov jazyka, ktorá je materiálovým podložením a zároveň dokladom (potvrdením) teoretických koncepcií a zovšeobecnení. Autor takto mohol upustiť od atomizujúcich charakteristík štylistiky prvkov podľa jednotlivých rovin jazykového systému. Nad formálnu jazykovú (gramatickú) paradigmu ako klasifikačné kritérium postavil systémovo-funkčnú paradigmu, ktorá umožnila klásť vedľa seba javy odlišnej proveniencie, ale príbuzné funkčne; tak napr. v rámci synonymity sa funkčne zjednocujú prvky lexikálnej roviny s prvkami iných jazykových rovin.

Kniha sa člení na štyri časti. Ale už toto jej základné usporiadanie sa podstatne líši od predchádzajúcich vydaní. Logika tohto usporiadania je založená na pohybe od nižšieho k vyššiemu, od výrazu (výrazového prostriedku) k textu, komunikátu. Najprv sa uvažuje o prvkoch a zložkách, ktoré sa potom vo funkčnej synchronizácii stretávajú (zjednocujú) v rámci základnej štylistickej jednotky — jazykového prejavu, a tak zabezpečujú jeho adekvátnu štýlovú a žánrovú podobu. V hierarchickom rade jedinečne — všeobecné, konkrétne — abstraktné stojí najvyššie kategória funkčného jazykového štýlu. V ňom a nim sa uskutočňuje základná (horizontálna) diferenciacia textov, pričom sa neberie ohľad na individuálne rozdiely (vertikálna diferenciacia textov v rámci toho istého funkčného jazykového štýlu). A tak je prirodzené, že sa kapitola o štylistike textu čiže o funkčných jazykových štýloch dostala na koniec knihy, až za výklady o kompozícii. Štýl je jednotiaci princíp vo všeobecnosti i v rámci konkrétneho textu. Vyrastá nielen na jazyku a zložkách (vonkajšej) kompozície, ráta aj s mimojazykovými štýlotvornými prostriedkami. Takto široko chápaná štylistika prirodzene zahrňuje aj program textovej lingvistiky, ktorú J. Mistrík vhodne včleňuje do kompozície textu. Kategórie textovej lingvistiky — prechádzajúc cez prizmu štýlotvorných činiteľov — sa tiež premietajú na rovinu štylistiky textu: v štýlotvornom procese sa ráta aj so spôsobmi a prostriedkami textovej väzby (výstavby).

V Úvode (s. 7 n.) autor vysvetľuje všeobecné pojmy, historicky rámcuje vývin štylistiky a jej výskumov, vymedzuje metódy štylistického výskumu. Spomedzi týchto základných pojmov správne vyňal tie, ktoré nemajú všeobecnostylistický charakter. Svoje opodstatnenie má zaradenie štýlotvorných činiteľov do časti o klasifikácii a charakteristike štýlov (*Štylistika textu*, s. 401 n.), lebo práve ako z determinujú štýlovú podobu prejavu. Také pojmy ako text a kontext správne vymedzuje ako základné kategórie kompozície textu. Oproti Štylistike slovenského jazyka zoskrušnil výklady o dejinách štylistiky (starovek, stredovek), aby povedal všetko podstatné o súčasnom stave a perspektívach štylistiky. Na škodu nie je ani skondenzovanie kapitoly o metódach výskumu; hlavne podrobné výklady o matematicko-štatistických metódach (vysvetľovanie vzorcov, pojem vektor) by boli poropčne nevyvážené.

Spomedzi základných pojmov sa vari aj štýléma mala dostať na iné miesto, do úvodných poznámok k druhej časti (*Výrazové prostriedky textu a štýlu*, s. 41 n.). Musela by sa však chápať širšie. J. Mistrík, ktorého zásluhou sa tento pojem v slovenskej štylistike udomácnil, ju definuje ako „prvok, ktorý je nezvyčajný, nápadný, pútajúci adresáta prejavu“ (s. 31). Naznačený presun by predpokladal, aby sa za štýléma považoval každý prvok (výrazový prostriedok), ak sa naň pozeráme ako na funkčnú jednotku. Štýlými nie sú len expresívne (exkluzívne) prostriedky, ale aj neutrálne (bezpríznakové) prostriedky. A tak potom ani štylistický kontext „nerobia“ štýlými ako príznakové (emocionálno-expresívne) prostriedky, ale sa utvára na základe kontrastu, vzniká zo stretnutia štýlém s odlišnou štylistikou.

V súlade s naznačenou koncepciou štylistiky sa v druhej časti autor zamerl na najnižšie jednotky textu a štýlu. Je to aj najdlhšia časť knihy (má rozsah 231 strán). Aj táto časť svedčí o tom, ako J. Mistrík domýšľal a prepracúval svoju koncepciu vcelku i v jednotlivostiach. Nevykladá javy encyklopedicky (inštrukcie o štylistike prvku podľa jednotlivých rovin jazykového systému), nad toto

jazykové východisko povýšil systémovo-funkčné hľadisko, aj keď sa tu vlastne zachovala postupnosť od slova ku konštrukcii. Metodologická zásada — od nižšieho k vyššiemu — sa dodržiava aj v rozčlenení časti na menšie oddiely. Výrazové prostriedky textu a štýlu rozdeľuje J. Mistrík na jazykové a mimojazykové. K jazykovým patria lexikálne a gramatické výrazové prostriedky, mimojazykové prostriedky sú vizuálne (grafické a kinetické) a fonetické. **Spomedzi nich najmä vizuálne,** ale aj niektoré intonačné prostriedky majú blízko ku kompozičným prostriedkom, stavia na nich nielen sémantika, ale hlavne pragmatika textu alebo fungujú ako konektory pri štruktúrovaní textu. Ale vlastne v takomto zmysle sa zložkami kompozície stávajú aj iné nižšie jazykové jednotky, ako na viacerých miestach zdôrazňuje i autor.

Klasifikácia lexiky nie je založená na binárnom členení, ako to bolo ešte v Štylistike slovenského jazyka. Svoju štylistickú klasifikáciu lexiky založil J. Mistrík na dynamickom vzťahu základného slovného fondu a jednotlivých lexikálnych tried. Tie sú vnútri i za hranicou tohto jadra slovnej zásoby vo vzťahu vzájomného čiastočného prieniku. To umožňuje vidieť to isté slovo späté s viacerými triedami ako prostriedok rôznych štýlov a diferencovaných individuálnych možností. **Do rangu lexikálnych prostriedkov správne zaradil tradičné morfológické jednotky — slovné druhy —, ktoré vymedzuje na základe štylistických kvalifikátorov.** Takto mohol napr. v rámci kvalifikujúcej lexiky spojiť funkčne príbuzné, i keď jemne diferencované javy (adjektíva, adverbiá, číslovky), **ako aj netradične charakterizovať deiktickú lexiku.** V rámci „čistej“ morfológie zostávajú takto iba gramatické kategórie.

V oblasti významových vzťahov slov sa ako dominantná ukazuje synonymia. Synonymia sa chápe široko ako základný faktor štýlu a štylistiky textu, a nie iba ako lexikálny jav. Na báze synonymie autor „zjednocuje“ mnohé syntaktické prostriedky, ktoré sa predtým vykladali izolovane. Treba s ním súhlasiť, že istý prostriedok je synonymný, **hoci druhý člen synonymického radu je iba potenciálny** (napr. niektoré prostriedky rektifikácie). V pozadí je možnosť výberu z viacerých podôb (možností). Takéto poňatie synonymie je tiež potvrdením tézy, že v jazyku je základná opozícia nociónálnosť — expresivnosť (plus emocionálnosť), lebo najmä syntaktické synonymá treba hodnotiť ako štylistické. Pripomeňme ešte, že v Štylistike sa po prvý raz podrobne ukázala funkčná hodnota antonymie a naznačil sa predpoklad o genetickom vzťahu medzi polysémiou a obrazným pomenovaním (metafora).

Kompozícia je predmetom tretej časti knihy (s. 271—400). Podstatu tohto javu i jeho vnútorné odstupňovanie lepšie vystihuje hierarchické členenie na gramatiku, tektoniku a architektóniku textu. Organicky sa tak včleňuje do rámca štylistiky aj problematika lingvistiky textu i výklady o atektonických textových útvaroch. Nejde len o nový pojmovo-terminologický aparát, ale o nový uhol pohľadu, ktorý naznačuje komplexný program textovej stavby (kompozície) vo všeobecnosti (teoretický a v širokom zmysle internacionálny aspekt) i vzhľadom na tvorbu konkrétnych textov.

V kapitole *Gramatika (lingvistika) textu* (s. 281—313) sú inštruktívne podrobné analýzy spôsobov nadväzovania, ako aj opis rozmanitých typov konektorov. Tu, ale aj v úvode (vyčlenenie a definovanie pojmov) J. Mistrík vychádza z doterajších textových výskumov, pričom presne formuluje svoju koncepciu. V kapitole *Tektonika textu* (s. 313—339) a *Architektónika textu* (s. 339—400) sa opiera o viaceré zistenia, ktoré bol zhrnul v Štylistike slovenského jazyka v kapitolách o makrokompozícii a mikrokompozícii. Nové v Štylistike nie je len to, že tieto javy vykladá v obrátenom poradí, ale najmä to, že v súlade s vnútornou kompozíciou knihy novo poňal celú problematiku. Nejde len o usporiadanie častí, ale aj o to, že predchádzajúce výklady doplnia o nové pohľady (niekde zostručenie, inde rozšírenie výkladu alebo doplnenie o nové poznatky, ktoré problematiku odporčne vyvažujú, prípadne kompletizujú). Takto aj časť o kompozícii prináša mnoho podnetov na ďalší, prehĺbenejší výskum čiastkových problémov. Iba výberovo — tu hlavne diskusne — poukážeme na niektoré z nich.

V Štylistike — oproti predchádzajúcim vydaniam — modifikoval chápanie pojmov *slohový postup* — *slohový útvar* — *žáner* — *komunikát* — *konkrétny jazykový prejav*. Raz používa termíny

slohový útvar — žáner promiskue, inokedy nad žáner stavia ako modelovú štruktúru komunik a **žáner stotožňuje** s jazykovým prejavom (konkrétnym textom). Na osi všeobecne (abstraktn — **jedinečné** (konkrétne) by mohlo ísť o rad slohový postup — slohový útvar — žáner — konkrét jazykový prejav (komunikát). Slohový útvar by sa potom chápal ako členiaca kategória v rám slohového postupu. Modelovou štruktúrou na nižšom stupni abstrakcie ako slohový postup a útva je žáner, v ktorom sa popri dominantnom slohovom postupe (a útva) vo funkčnom výbe uplatňujú aj ďalšie postupy. **A tak napr. návod, charakteristika, recenzia atď. nie sú slohové útva; ale žánre.** Ani **úvaha by sa takto nemohla brať** ako osobitný žáner náučného štýlu, ale ak modifikácia (druh, útvar) výkladového slohového postupu; sama tvorí kosru istých žánrov, nap eseje, článku a i.

Pozoruhodné je vymedzenie dialogického slohového postupu. Tu treba uvážiť, že okrem inkohézy (ktorá je iba potenciálna) má tento postup všetky ostatné vlastnosti spoločne s rozprávacím slohovým postupom. Ako pripúšťa aj autor, **obidva postupy sa vyskytujú v analogických situáciách** Tektonika rozprávania je v značnej miere založená aj na dialógu. Tak isto sa zdá, že je teoretick; **aj prakticky potrebné zdôrazniť hranicu (rozdiel) medzi opisom a rozprávaním.** Na povrchove roviny sa táto hranica môže javiť ako splyývavá (ide hlavne o funkciu slovesa), no rozhodujúci je fak jedinečnosti príbehu v rozprávaní.

Ako sme už naznačili, zaradenie, klasifikácia a charakteristiky funkčných jazykových štýlov na záver knihy má svoju vnútornú logiku. Štylistika textu integruje, funkčne zjednocuje príslušné výrazové prostriedky, jazykovo-kompozičné i situačno-mimojazykové, na báze kategórie štýlu. **Teoreticky závažná je nová klasifikácia štýlov, založená na protiklade subjektívnosť — objektívnosť. Popri dvoch objektívnych a dvoch subjektívnych štýloch vydeľuje J. Mistrík tri objektívno-subjektívne štýly.** V Štylistike podáva ich precíznu charakteristiku a aj tak opodstatňuje svoju klasifikáciu, ktorá je dosť silná aj proti argumentom, spochybňujúcim existenciu niektorých štýlov (nejde len o esejistický, ale aj hovorový a umelecký štýl).

Otázna zostáva charakteristika žánrov (nie slohových útvarov, komunikátov) v rámci štýlov. Pravda, je nesporná funkčná väzba dominantného slohového postupu, ktorý základne podmieňuje štruktúru žánru, s istým funkčným jazykovým štýlom. No jednako sa zdá, že klasifikácia i charakteristika žánru je prvotne vec architektoniky textu a iba druhotne aj štylistiky textu. Mistríkovo postop má logiku v tom, že takto môže žáner charakterizovať komplexne (lexika, morfológia, syntax, kompozícia). No takto sa vedľa seba často stretnú aj žánre, ktoré sa dosť voľne viažu na istý štýl (napr. karikatúra — náučné žánre — náučný štýl). Uvážiť treba aj zaradenie tých didaktických žánrov k umeleckému štýlu, ktoré z iného hľadiska autor správne analyzuje v rámci frazeologickej lexiky.

Najmä ak prijmeme širšie chápanie štýlmy, stačí hovoriť o konštantnej a kontextovej štylistickej hodnote prvku. Rozlišovanie adherentnej a inherentnej konštantnej hodnoty jednak koliduje s klasifikáciou expresivity a jednak implikuje predstavu, že túto hodnotu majú iba príznakové prostriedky. Ako štýlmy majú svoju konštantnú štylistiku aj neutrálne výrazové prostriedky. Okrajovo **uvádzame, že pôvodný termín štýlotvorný proces bol vhodnejší ako teraz použitý štýlizačný proces (s. 403);** v texte ho používa aj autor. Štýlizačný proces je užší pojem, ide o tvarovanie a doladovanie detailu, viac-menej bez ohľadu na kontext a hlavne na celok.

Ako vidno, Mistríkova Štylistika je nové, pôvodné vedecké dielo, ktoré i v medzinárodnom meradle prezentuje vysokú úroveň slovenskej lingvistiky. Opis štýlotvorných prostriedkov nášho jazyka, vymedzenie ich štylistiky a fundovaná klasifikácia, systemizácia, **výklad a interpretácia štýlistických pojmov a kategórií v širokom teoretickom zábere** v ňom predstavuje rub a lice tej istej mince. Takto sa v Štylistike organicky viaže národné s nadnárodným. Je to základné dielo o slovenčine a zároveň svojimi zovšeobecneniami prekračuje hranice jedného jazyka. Uzatvára jednu etapu výskumu a zároveň otvára (stimuluje) nové výskumné perspektívy.

J. Findra

Ak prof. Eugen Jóna nazval svoju prácu „postavami“, zaiste mu šlo predovšetkým „o vhľad“ do dejín formovania spisovnej slovenčiny práve cez činnosť, konanie a osudy najvýznamnejších dejateľov polovice 19. storočia. Okrem ústrednej postavy E. Štúra, M. M. Hodžu a M. Hattalu sleduje celú líniu od A. Bernoláka, J. Palkoviča, P. J. Šafárika, J. Kollára a z českých jazykovedcov J. Jungmana. Cez mozaiku jednotlivých mikroštruktúr (či Marxových „buniek“) usiluje sa prostredníctvom cenných faktov (niekedy až jemností), získaných najmä z korešpondencie, rekonštruovať protirečivosť spoločenskej, politickej, kultúrnej, ale najmä jazykovej situácie, ako aj celého obdobia formovania sa novodobého slovenského národa a jeho spisovného jazyka. E. Jóna nevynáša sudy, lež prináša fakty, hľadá zdroje, prečo isté osobnosti konali práve tak, ako konali (z dnešného pohľadu často rozporne), aký bol ich zástoľ v dejinách a aký je náš pohľad na tieto udalosti dnes.

Prvá kapitola *Pohľad na slovenskú jazykovedu pred 19. storočím* (s. 6—16) je stručným prehľadom dejín formovania sa spisovnej slovenčiny až po S. Czambela. Zdôrazňuje sa tu najmä význam spolkov a spoločností pre kodifikačné práce (neboli to teda iba činy jednotlivcov), hodnotí sa špecifickosť jednotlivých jazykových situácií, pracuje sa so zaužívanými pojmami kultúrny jazyk, interdialekt, národný jazyk, bežná hovorová reč a pod. Skoro v celej ďalšej časti E. Jóna potom navzájom porovnáva jednotlivé koncepcie, či už protikladné alebo zhodné, aby objektívnejšie vynikla skúmaná podstata.

V kapitolke *Anton Bernolák a Ľudovít Štúr* (s. 17—25) sa oprávnenne zdôrazňuje, že bernolákovčina a štúrovčina nie sú iba dve po sebe nasledujúce etapy, ale dve rozdielne spisovné normy v rámci slovenského národného jazyka (s. 17). Obidve kodifikácie sa uskutočnili v rozdielnych spoločenských podmienkach, mali rozdielne jazykové východiská. Pre obidvoch kodifikátorov bola východiskom a modelom pri systematickom budovaní gramatickej stavby a pri ustáľovaní slovných zásob — pokiaľ to pripúšťala jej svojbytnosť — spisovná čeština (s. 21). Autor viackrát vyzdvihuje fakt, podporený najmä údajmi z korešpondencie, že obidva prúdy — bernolákovský aj štúrovský — mali živé vzájomné styky, aj keď išlo o iné konfesie; bernolákovčina bola „mostom od češtiny k strednej slovenčine“ (s. 24).

Pri hodnotení J. Palkoviča (*Profesor Juraj Palkovič a jeho slovník*, s. 26—37) E. Jóna na základe vlastných výskumov i výsledkov historikov ukazuje, že J. Palkovič bol niekedy zaznávaný a hodnotený negatívne najmä preto, že v otázkach spisovného jazyka mal vyhranené názory, ktoré presadzoval a bránil proti názorom mladej generácie na Slovensku i v Čechách. Palkovičov *Česko-nemecko-latinský slovník* (1820—1821) E. Jóna hodnotí na svoj čas ako vynikajúce lexikografické dielo: autor v ňom v primeranom rozsahu zachytil a spracoval slovnú zásobu češtiny (bibličtiny) ako spisovného jazyka časti Slovákov v prvej polovici 19. storočia spolu s najdôležitejšími slovami bežnej hovorenej slovenčiny. Zaujímavé je aj jeho porovnanie s Bernolákovým slovníkom.

E. Jóna po prvý raz upozorňuje na význam Jungmannových listov ako prameňa dejín jazyka (*Ján Kollár a Josef Jungmann*, s. 38—46). Hoci sprvu J. Jungmann odsudzoval bernolákovčinu, postupne svoj názor zmenil a svojím dielom priamo i nepriamo zasiahol do utvárania spisovného jazyka Slovákov, najmä prostredníctvom J. Kollára. Odvážnym novátorstvom (predovšetkým v tvorení slov) a odklonom od staršieho jazyka (češtiny 16. storočia) sa prehlbovali diferencie v spisovnom jazyku v Čechách a na Slovensku, kde sa už nestačil držať krok s týmto rýchlym vývinom.

Činnosť J. Kollára (najmä pokiaľ ide o vypracovanie teórie spisovného jazyka pre Slovákov v r. 1819—1825) je čiastočne témou kapitoly *Otázky slovenského jazyka v diele Pavla Jozefa Šafárika* (s. 47—67). Kým v 20. a 30. rokoch Kollárova a Šafárikova požiadavka za podržanie spisovnej češtiny, ale s primeraným ohľadom na slovenský jazyk, bola ešte reálna, v 40. rokoch národné hnutie už natoľko pokročilo, že utváranie slovenského národného jazyka nemohlo závisieť od jednotlivca. J. Kollár a P. J. Šafárik vydaním národných piesní objektívne prispeli k utváraniu slovenčiny, hoci

ich zámery boli iné (porov. s. 54). Iste nie je paradoxom, ale skôr dialektikou vývoja, že sa neskôr postavili proti tomu novému prúdu, ktorý oni sami nepriamo vyvolali. P. J. Šafárik sa oprávnene hodnotí ako geniálny syntetik. Svojím slavistickým dielom nepriamo, niektorými prácami priamo prispel k formovaniu slovenského národného jazyka: štúrovcom predstavil slovenčinu na základe stredoslovenských nárečí ako starodávny a samostatný jazyk, spolu s J. Kollárom ukázal krásu a bohatstvo slovenčiny v ľudovej poézii a napokon kritikou pôvodného Štúrovho pravopisu dal podnet na hodžovsko-hattalovskú reformu pravopisu.

Najviac pozornosti sa sústreďuje na ústrednú postavu tohto obdobia: *Ludovít Štúr — kodifikátor spisovnej slovenčiny* (s. 69—91). *Prvé jazykovedné práce Ludovíta Štúra* (s. 92—110); z chronologického hľadiska mohli vlastne nasledovať v opačnom poradí). E. Jóna na základe archívneho materiálu o študentských spoločnostiach a katedrách skúma, ako mladého E. Štúra formovalo toto prostredie v Bratislave (keď sa stal námestníkom prof. J. Palkoviča, mal iba 21 rokov) a potom v Halle, kde sa jednak zoznámil s Hegelovou dialektikou a jeho dielom a zásluhou profesora A. F. Potta aj s funkčno-porovnávacou (analytickou) metódou *Wilhelma von Humboldta*, rovnako ako s historicko-porovnávacím prístupom založeným F. Boppom. Prvou Štúrovou jazykovednou prácou bol kritický článok o pridávanom mene, kde podal aj svoje názory o stupňoch poznávania jazyka a o purizme (s. 104 n.). Z porovnávej jazykovednej práce sa zachovala iba jedna Štúrova prednáška v dvoch zápisoch od jeho neznámych poslucháčov (s. 108); E. Štúr sa tu usiloval aplikovať výsledky novej európskej vedy na slovanské jazyky.

E. Štúr sa však nikdy nemohol venovať iba jazykovede (nesplnil ani Šafárikovo očakávanie, že napíše porovnávaciu gramatiku slovanských jazykov), jeho jazykovedné dielo bolo len súčasťou ostatnej bohatej činnosti — učiteľskej, organizačnej, redaktorskej, literárnej, vedeckej a politickej. Ani potreba kodifikovať spisovnú slovenčinu nevznikla z vedeckých, ale spoločensko-politických príčin — pri rozhodovaní o vydávaní novin. E. Jóna dokladá faktami cestu formovania spisovnej slovenčiny od prvého rozhodnutia za jej zavedenie vo februári 1843 cez pamätnú schôdzku v Hlbokom v júli 1843 až po oficiálne schválenie na zasadnutí spolku Tatrin v auguste 1844 a ukazuje, ako E. Štúr postupoval opatrne, aby nenarazil na odpor staršej generácie (spočiatku uvažoval o vydávaní novin v češtine a bernolákovčine). Medzitým však už vyšli prvé tlačené prejavy v spisovnom jazyku (podrobnejšie v kapitole *Začiatky štúrovskej slovenčiny a Jozef Miloslav Hurban*, s. 111—119).

Najprotichodnejšie názory sú na pôsobenie M. M. Hodžu (*Účasť Michala Miloslava Hodžu pri formovaní spisovnej slovenčiny*, s. 119—140). Celkom neobstojí ani negatívne odsúdenie Hodžovho historizmu (L. Novák). Podľa E. Jónu „Hodža viac dbal na tradície spisovného jazyka u Slovákov; v snahe obrániť a upevniť spisovnú slovenčinu na všetky strany, zjednotiť okolo nej všetkých Slovákov, usiloval sa vystihnúť jazykové názory svojej doby a pri formovaní spisovnej slovenčiny, pri utváraní ortoepickej a ortografickej normy využiť výskumy slovanských nárečí i výsledky štúdia ostatných slovanských jazykov v súvekej slavistike. Len tak možno vyložiť úspech hodžovsko-hattalovskej reformy“ (s. 140).

V poslednej kapitole *Život a dielo Martina Hattalu* (s. 141—165) E. Jóna podrobnejšie hodnotí celé Hattalovo jazykovedné dielo, činnosť na pražskej univerzite, ale najmä význam *Krátkej mluvnice slovenskej* z r. 1852, ktorá návratom k historickému a etymologickému princípu v pravopise mala zmierniť Štúrov prevrat v spisovnom jazyku. Vývin v slovenčine potvrdil, že M. Hattala „vybral z existujúcich možností na svoj čas najprimeranejšiu a najpriateľnejšiu pravopisnú sústavu a dobre vystihol gramatickú stavbu slovenčiny, takže znamenite prispel k ustáleniu slovenského celonárodného jazyka“ (s. 165).

E. Jóna podal vo svojej knižke *Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej* plastický a rozvítý obraz o formovaní spisovnej slovenčiny v 19. storočí, výstižne zachytil rozpornosť tohto obdobia i protikladné postoje a názory jednotlivých spoločenských zoskupení. Napriek veľkému množstvu uvádzaných faktov a údajov nestráca sa mu jednotiaci princíp, „jednota v rozmanitosti“, stále je prítomná väzba jazyka na spoločnosť a jej život. Je to dobrá a sympatická knižka.

J. Bosák

F. Daneš: *Věta a text. Studie ze syntaxe spisovné češtiny*. Praha, Academia 1985. 236 s. — P. Sgall a kol.: *Úvod do syntaxe a sémantiky. Některé nové směry v teoretické lingvistice*. Praha, Academia 1986. 200 s.

Už pomaly tri desaťročia zaznamenávame v oblasti lingvistiky sústredený záujem o problematiku sémantiky. Rozmanitosť názorov sa odráža v množstve smerov, bohatosti diskusií, v obmenách jednotlivých koncepcií. Svedčí to o zložitosti predmetu skúmania, o jeho ťažkej uchopiteľnosti, o problémoch s exaktnosťou výskumných metód, s objektivizáciou dosiahnutých výsledkov.

Česká jazykoveda pružne reaguje na najnovšie vývojové trendy. Využíva pritom objavne domácu tradíciu Pražskej lingvistickej školy (v posledných rokoch sa rozvíja najmä jej „mathesiusovská“ línia), čo spolu s plodným využitím podnetov zo svetovej lingvistickej literatúry tvorí solídnu bázu na vznik ucelených koncepcií. Súčasná úroveň knižnej produkcie svedčí o teoreticko-metodologickom vyzretí prác, ktoré sa vyznačujú komplexným pohľadom na spracúvanú tematiku, terminologickou vypracovanosťou a značnou mierou názorovej ustálenosti. Medzi práce s takouto charakteristikou možno začleniť aj recenzované publikácie dvoch hlavných predstaviteľov sémantických koncepcií v oblasti syntaxe. V našom príspevku sa pokúsime o stručnú charakteristiku spomínaných diel, o istú konfrontáciu v nich predstavených názorov na totožný predmet výskumu.

Publikácia F. Daneša predpokladá do istej miery znalosť predchádzajúcich fundamentálnych prác, na ktorých sa autorsky zúčastnil; máme na mysli najmä *Větné vzorce v češtině* (1981) či *Práce o sémantické struktuře věty* (1973). Kým F. Daneš ostáva v rámci svojej koncepcie, ktorú v niektorých bodoch prehĺbuje, spresňuje a rozvíja (najmä smerom od gramatickej a propozíčno-sémantickej štruktúry k výskumu komunikatívnej štruktúry syntaktických jednotiek), práca P. Sgalla a kol., určená ako vysokoškolská príručka, predstavuje vlastnú koncepciu autorov na pozadí nových smerov a teórií syntaxe a sémantiky.

Príručka *Úvod do syntaxe a sémantiky* obsahuje stručnú, výstižnú a prístupnú charakteristiku súčasných smerov teoretickej lingvistiky začínajúc od N. Chomského až po nástup intenzionálnej sémantiky. Kľúčové koncepcie sú v nej zachytené formou prehľadných schém. Autori analyzujú vývoj používaných metód od metódy formálneho, matematickologického opisu jazyka, uplatňovanej najskôr v oblasti gramatiky, neskôr aj sémantiky, po formálne (algoritmické) spracovanie procesu komunikácie, teda po vznik lingvistiky textu. Ich vlastnej koncepcii sú blízke vedecké postupy založené na presnom, explicitnom formulovaní vzťahov, vecnej argumentácii a protiargumentácii, testovateľnosti kritérií, na snahe po zovšeobecnení a vysvetlení skúmaných štruktúr. Na pozadí iných lingvistických smerov autori poukazujú na zdroje, výhody a prednosti svojho, tzv. funkčného generatívneho modelu opisu jazyka (ďalej FGO), hočí zároveň priznávajú začiatocné štádium jeho aplikácie.

Stručne si všimneme oblasť zdrojov FGO: z koncepcie N. Chomského sa preberajú predovšetkým jeho metodologické princípy a orientácia na matematické postupy so zameraním na opisnú adekvátnosť. Vo FGO sa však používa jednoduchšie znázornenie ako frázový ukazovateľ. (Tektogramaticky a analogicky aj zápis na rovine povrchovej syntaxe má podobu závislostného stromu.) Opis vo FGO má povahu štruktúrnej procedúry, a to generatívnej (od významu k forme), so závislostnou gramatikou ako prvou zložkou. Ďalšie zložky sú radené za sebou a nevyžadujú silnejší aparát, ako sú Chomského nekontextové gramatiky. Na rozdiel od N. Chomského, ktorý musí prihliadať na poradie prvkov v povrchovej štruktúre vety, FGO zachováva predpoklad, že transformácie nemenia význam (sémanticky relevantný charakter poradia prvkov sa zachytáva už v hĺbkovej štruktúre). V porovnaní s inými smermi vychádzajúcimi z N. Chomského, FGO nepoužíva transformácie, ani príliš silné globálne pravidlá či všeobecné filtre.

C. J. Fillmore, ktorý pracuje s frázovou gramatikou, je pre Sgallovu skupinu podnetný najmä

rozlišovaním medzi vlastným významom a presupozíciou. Jeho operačný test s negáciou dopĺňa E. Hajičová o pojem alegácie. (Tu možno poznamenať, že F. Daneš sa Ch. Fillmorem inšpiruje v oveľa väčšej miere.) P. Sgall a rovnako F. Daneš pod vplyvom C. J. Fillmora rozlišujú pri doplneniach slovesa obligatórnosť sémantickú a gramatickú.

So S. M. Lambom spája autorov FGO okrem uplatňovania funkčného prístupu najmä stratifikačné chápanie jazykového systému. Rovnako ako v Lambovom modeli rozlišujú sa vzťahy R, t. j. realizácie, reprezentácie a vzťahy C, t. j. komplexnosti, kompozície. Roviny sú navzájom späté realizačnými pravidlami, ktoré vyjadrujú vzťah formy a funkcie **jednotiek** susedných rovín. Každá rovina má svoju taktiku, svoju vlastnú syntax (elementárne **jednotky lexikálne**, morfológické a syntaktické plus operácie, pomocou ktorých sa tvoria komplexné jednotky). Na rozdiel od S. M. Lamba nie sú však elementárne jednotky a komplexné jednotky na jednej úrovni.

Chápanie roviny je u P. Sgalla iné ako u F. Daneša (aj K. Hausenblas), kde sa jednotky odlišujú **stupňom komplexnosti** a rôznou konštrukčnou funkciou.

Danešovu teóriu vetných vzorcov a Sgallov FGO spája rovnaké východisko — funkčný prístup k skúmaniu jazyka. Rovnako robia obidvaja autori rozdiel medzi významom a obsahom, pričom predmetom skúmania je významová stránka jazykových jednotiek. (Vo FGO ide o najvyššiu, tektogramatickú rovínu opisu jazyka.) Spoločný je aj postup od významu k výrazu, t. j. k forme. No kým F. Daneš sa obmedzuje na uplatňovanie uvedeného postupu v oblasti vetrnej stavby a vyslovuje tézu o vzájomnom splyvaní jednotlivých rovín, P. Sgall člení opis vzťahu medzi jazykovým významom a jazykovou štruktúrou obsahov vedomia na niekoľko krokov podľa rovín. Predpokladá pre vetu úplný zápis na každej rovine, teda jej opis v termínoch všetkých rovín. Každá z rovín FGO je množinou zápisov viet. Tektogramatický zápis vety obsahuje všetko, čo je nevyhnutné na preklad tohto zápisu pomocou pravidiel prekladových zložiek na nižšie roviny. Rovina vetrnej stavby sa vo FGO rozpadá na rovínu gramatickej stavby vety alebo aj na povrchovo-syntaktickú s jednotkami ako subjekt, objekt a na rovínu významovej stavby vety čiže tektogramatickú rovínu (TR).

Kým pre F. Daneša je jednotka každej roviny bilaterálnym znakom (iba propozícia sa chápe ako neznaková, prelexikálna entita), vo FGO je znak rozdelený do piatich rovín (význam znaku je vždy na vyššej rovine). Jednotka vyššej roviny je ako funkcia reprezentovaná jednou alebo viacerými jednotkami nižšej roviny ako jej formami. Úlohou FGO je opísať kontextové podmienky priradenia foriem a funkcií a tým v jazykovom systéme riešiť otázky synonymie a homonymie.

F. Daneš charakterizuje štruktúru vety ako kombináciu gramatického vetrného vzorca (GVV) a sémantického vetrného vzorca (SVV), pričom prvý z nich vylučuje synonymiu a druhý homonymiu. Táto kombinácia, nazývaná komplexný vetrný vzorec (KVV), predstavuje teda charakterizáciu vetrnej stavby súčasne na rovine gramatickej i propozično-sémantickej. (Možno pripomenúť, že v GVV sa používa terminológia slovných druhov a pádových, predložkových či spojkových morfém.) Klasifikácia vetrných štruktúr predpokladá syntakticko-sémantickú analýzu a klasifikáciu slovies. Syntakticky relevantná zložka slovesného významu je reprezentovaná sémantickou formulou (SF), ktorá obsahuje verbálne konštanty a premenné. Na rovine formálno-gramatickej sa každému slovesnému významu priraduje istý valenčný potenciál (VP), ktorému zodpovedajú všetky konštitutívne vetrné členy. Konfrontáciou SF a VP sa vyčleňujú jednotlivé syntakticko-sémantické významy daného slovesa, nazývané predikáty. Na základe piatich dištingtívnych sémantických vlastností sa predikáty delia na statické (situácie, nedeje) a dynamické (deje), ktoré sa ďalej členia na procesy a mutácie.

Analógiu takého chápania u P. Sgalla je rozlišovanie gramatickej a sémantickej obligatórnosti. Na určenie hraníc medzi obligatórnyimi a fakultatívnymi členmi slovesného (pri derivátoch i substantívneho a adjektívneho) „intencného rámca“ sa používa dialógový test. Slovesné doplnenia sa na TR členia na aktanty a voľné doplnenia (posledné z nich môžu rozvíjať akékoľvek sloveso a pri jednom slovese sa môžu vyskytovať viackrát). Všetky vnútorné doplnenia, t. j. aktanty a tie voľné doplnenia, ktoré sú obligatórne, tvoria tzv. slovesný rámec ako zložku lexikálneho hesla príslušného slovesa, resp. jeho derivátov na povrchovo-syntactickej rovine. Medzi aktanty sa zaraďujú: konateľ,

patiens, adresát, pôvod a výsledok. P. Sgall polemizuje s tými autormi (medzi nich patrí napr. C. J. Fillmore a aj F. Daneš so spolupracovníkmi), ktorí aktant konateľ (actor) členia na ďalšie roly či participanty (op. cit., s. 139—140). Dôvod na **vyčlenenie** iba jedného favointenčného aktantu je jednotná jazyková štruktúracia daného významu **jazykovou** formou. Zároveň sa však pripúšťajú **rozdíly** v oblasti obsahu a istá významová vágnosť aktantu konateľ.

Ako sa však dozvedáme z Danešovej publikácie, autor chápe jednotlivé syntakticko-sémantické roly vyplývajúce zo sémantickej (pod)triedy predikátov skôr ako isté etikety **majúce mnemotechnickú funkciu**. „Rúzné prístupy môžu zjišťovať u téhož predikátu rúzné množiny participantských roli. U niektorých komplexných predikátů lze počítat i s rolemi podvojnými“ (s. 14). V tomto **bode sa prikláňame** k Danešovu názoru (i keď istá miera objektivnosti musí byť zachovaná). Na **overovanie** nosnosti danej participantskej roly by malo podľa nášho názoru slúžiť transformačné kritérium. A tak napr. pri predikáte *otvoriť favointenčné participanty otec a klúč* nemajú rovnakú rolu konateľ, keďže je možnosť transformácie: *Otec otvoril dvere klúčom, a nie je možnosť transformácie: * Klúč otvoril dvere otcem.*, hoci uvedené pádové roly sú jazykovo **zhodne** štruktúrované.

F. Daneš a P. Sgall ako hlavní predstavitelia **analyzovaných koncepcií sa rozchádzajú** i v chápaní **rozsaahu synonymie** vetných štruktúr a takisto v **otázke zaradenia**, resp. nezaradenia aktuálneho členenia (AČ) do jazykového systému a tým aj do opisu významovej stránky viet. Obidva spomínané javy totiž úzko súvisia.

F. Daneš, **zástanca** trojrovinového prístupu k syntaxi, pri riešení otázok istých typov synonymie zavádza sémantickú dištinkciu známu z prác leningradskej skupiny, a to hierarchizáciu sémantickej štruktúry vety. Považuje ju za jav propozično-sémantickej roviny, za spôsob vzájomného usporiadania sémantických participantov. Odráža sa v nej chápanie reálnej situácie vždy z hľadiska jedného z jej účastníkov. Vedome nehovorí o vetnej perspektíve, lebo pojem funkčnej vetnej perspektívy rezervuje pre oblasť AČ.

Podľa F. Daneša AČ nie je javom propozičnej roviny, postuluje preň sféru alebo aj rovinu **komunikatívnu**. Dôvodom je tá skutočnosť, že AČ **operuje** na propozícii, ktorá už je istým spôsobom hierarchizovaná. O AČ hovorí F. Daneš v súvislosti s vetnou výpoveďou, t. j. s vetou ako súčasťou jazykového prejavu. (Terminologicky rozlišuje medzi vetou, výpoveďou a výpovednou udalosťou.)

Protiklad aktívnych a pasívnych viet je jav **rôznej hierarchizácie** vetných štruktúr (aj keď s dosahom na AČ). Preto podľa F. Daneša nemožno hovoriť o **významovej synonymii** viet stojacich v uvedenom protiklade. Podobne pri vetách so symetrickými predikátmi sa za synonymné považujú vety líšiace sa iba v oblasti AČ, no hierarchizované zhodne.

Podľa nášho názoru pri riešení otázok synonymie je okrem problematiky **rôzneho možného zaradenia AČ** do opisu jazyka dôležité určenie hraníc skúmania synonymických javov. Danešovo skúmanie synonymie sa totiž pohybuje v oblasti významu, čím sa výskyt synonymických javov značne zúži. Ak však tieto javy posudzujeme v oblasti obsahu, potom sa ich hranice rozšíria aj na spomínanú dvojicu viet aktívnych a pasívnych. Tak sa synonymia viet chápe aj v súčasnej slovenskej jazykovede (napr. J. Kačala: *Sémantická perspektíva vety a synonymia viet*. In: Acta Universitatis Palackianae Olomouensis Facultas Philosophica, Philologica, 52, 1985, s. 87—93).

Na rozdiel od teórie vetných vzorcov Sgallova skupina **všetky javy spojené s hierarchizáciou** stotožňuje s AČ a takto chápané AČ **zaraďuje** do najvyššej, tektogramatickej roviny jazyka. Tým sa do oblasti významu dostávajú aj isté pragmatické javy, čím sa sleduje možné zjednotenie sémantiky, logiky a pragmatiky.

F. Daneš v rámci širšie chápaného AČ prísne rozlišuje jeho tri aspekty: 1. tzv. komunikatívnu artikuláciu (tematicko-rematické členenie); 2. **informačné členenie** (na východisko, t. j. novú informáciu a jadro); 3. rôzne stupne komunikatívneho dynamizmu, ktoré chápe ako rôzne stupne „(ne)-známosti“ a považuje ich za istý reflex siete izotopických vzťahov (t. j. totožnosti „predmetov reči“ alebo ich odvoditeľnosti **z kontextu**). Naproti tomu P. Sgall pracuje iba s dichotómiou základ

(kontextovo zapojené členy) — jadro (kontextovo nezapojené členy) a s hierarchiou tzv. výpovednej dynamickosti (Firbasov termín). Testovaním postavenia jednotlivých typov doplnení slovesa v hierarchii výpovednej dynamickosti sa mu podarilo zostaviť stupnicu pomenovanú ako systémové usporiadanie. Vyslovuje hypotézu, že odchýlky výpovednej dynamickosti od systémového usporiadania sú podmienené práve kontextovým zapojením dynamického člena.

Začlenenie AČ do tektogramatickej roviny opisu jazyka má za následok, že vo FGO sa otázky synonymie chápu ináč ako v Danešovej koncepcii. Synonymné vety musia mať nielen zhodné pravdivostné podmienky (tie totiž zaručujú iba obsahovú synonymiu), ale aj zhodnú tektogramatickú štruktúru. Z toho vyplýva, že musia mať zhodné AČ. Preto P. Sgall nepovažuje za synonymné dvojice viet so symetrickými, konverznými či relačnými predikátmi. Naopak (na rozdiel od F. Daneša) za synonymný považuje: a) vzťah medzi aktívnou a pasívnou vetou; b) vedľajšiu vetu a niektoré jej nominalizácie.

Rôzna je i použitá argumentácia. Keďže propozícia sa vo FGO chápe v zmysle intenzionálnej logiky ako pravdivostné podmienky vety, potom operatívnym kritériom na určenie synonymie sú rovnaké pravdivostné podmienky dvojice viet. Ak vety pri istom rozvíti, t. j. v istom odlišnom kontextovom zapojení strácajú totožnosť pravdivostných podmienok, dedukuje sa z toho, že ide i v pôvodnom kontexte o nesynonymné vety. F. Daneš (op. cit., s. 32) podľa nášho názoru správne poukazuje na tú skutočnosť, že veta „v inom kontexte“ už nie je tou istou vetou, ale inou vetou. Rovnaké pravdivostné podmienky podľa neho ešte nezaručujú synonymiu viet, ak sa porovnávané vety navzájom líšia v hierarchizácii sémantickej štruktúry. Dôkazy opodstatnenosti svojej teórie podáva v priam minucióznej analýze tzv. recipientnej pasívnej diatézy a niektorých typov nerodovej hierarchizácie, založenej na valenčno-intenčnej zmene tej istej slovesnej lexémy. (V tejto hierarchii je obsahová zhoda podmienkou významovej nezahody.)

Pri analýze konkrétnych problémových javov (otázka tzv. doplnku, vyčlenenie adverbialového určenia zreteľovo-vymedzovacieho a pod.) berie F. Daneš do úvahy vždy všetky tri aspekty (gramatický, sémantický aj hľadisko AČ), využíva možnosti transformácií, rôznych možných jazykových stvárnení daného javu a ich vysvetlenie. V recenzovanej publikácii ide F. Daneš dokonca ďalej (aj v porovnaní s P. Sgallom). Nezostáva na úrovni vety, ale prechádza od vety k súvetiu, všima si vzťahy medzi výrazovými prostriedkami (hypotaxa, parataxa, juxtaopozícia) a typmi medzipropozíčných sémantických vzťahov, postuluje medzičlánky medzi vetou a súvetím, tzv. „vetné bloky“. Skúma súvislosti medzi tematicko-rematickou štruktúrou výpovede a izotopickými vzťahmi, čoho výsledkom je typizácia tematických postupností. V rozvíjaní svojej koncepcie prechádza plynule do oblasti lingvistiky textu a analyzuje sémantickú a komunikatívno-pragmatickú stránku jednotlivých skupín tzv. „funkčných slov“ (reštriktory, kontextualizátory, konektory). Zložité výpovede na úrovni AČ vysvetľuje ako isté kombinácie (transformácie) jednoduchých štruktúr. Komplexnosť výpovedných štruktúr posudzuje teda opäť na troch rovinách (formálno-gramatickej, propozíčno-sémantickej a tematicko-rematickej). Používa pritom postup od textu.

Nakoniec treba uviesť, že konfrontované koncepcie sa navzájom líšia aj spôsobom zápisov viet. Zápis tektogramatickej roviny vo FGO má, ako sme už spomenuli, podobu závislostného stromu s uzlami a hranami, možná je aj jeho zátvorková, linearizovaná modifikácia. Vrchol stromu tvorí predikát riadiacej vety, uzly sú ohodnotené komplexnými symbolmi. (Obsahujú jednotky lexikálne, morfológické = gramatické a syntaktické = funktoary.) Hrany zodpovedajú vzťahu závislosti. Radenie uzlov spĺňa požiadavku projektívnosti. Takýto zápis vyhovuje celkovému zameraniu FGO na praktickú aplikáciu v strojovej lingvistike. S tým súvisí skutočnosť, že zápis musí spĺňať požiadavky exaktnosti, ekonomickosti a relatívnej úplnosti.

F. Daneš využíva symbolický zápis na zachytenie štruktúry sémantických formúl slovesných významov. Jeho zápis má podobu blízku formuláciám relačnej logiky s konštantami a premennými rozšírenými o jednotlivé symboly relátorov typu T (prechod, zmena) a pod.

Obidve analyzované koncepcie svojou premyslenosťou a ucelenosťou predstavujú solídny základ

ďalších skúmaní v oblasti sémantiky a syntaxe s istým presahom aj do oblasti pragmatiky. Naznačené rozdiely vyplývajú predovšetkým z rozdielnej zacielenosti týchto koncepcií. Koncepciu P. Sgalla a kolektívu treba chápať ako teóriu zameranú na aplikáciu v strojovej lingvistiky, kým ťažiskom Danešovej koncepcie ostáva propozično-sémantická rovina vetnej stavby a jej vzťahy k výrazovej rovine a napokon aj ku komunikatívnej rovine.

E. Tibenská

ISSLEDOVANIE REČEVOGO MYŠLENIA V PSICHOLOGINGVISTIKE. Red. E. F. Tarasov. Moskva. Nauka 1985. 240 s.

Kniha je pokusom skupiny popredných sovietskych odborníkov o syntézu výsledkov psycholingvistických, psychologických, lingvistických, ale aj ďalších skúmaní otázky vzťahu jazyka, resp. reči a myslenia, rečovo-myšlienkových procesov. Analyzujú sa tu najvýznamnejšie práce sovietskych i zahraničných bádateľov, posudzujú ich výsledky z istej metodologickej platformy. Základom tejto metodologickej platformy je teória rečovej činnosti v poňatí sovietskej psycholingvistickej školy.

V troch hlavných kapitolách sa riešia (1) metodologické otázky skúmania rečového myslenia, (2) psycholingvistické otázky rečového myslenia, (3) otázky experimentálnych metód skúmania rečového myslenia.

V úvode prvej kapitoly sa zdôrazňuje, že **metodologickým základom lingvistického a psycholingvistického riešenia otázky vzťahu jazyka a myslenia, resp. reči a myslenia je istá filozofická a psychologická doktrína.** Rečové myslenie v recenzovanej knihe sa skúma na pozadí filozofických kategórií subjektu, objektu a ideálneho, ďalej na pozadí istého poňatia kategórii činnosti, formy a obsahu, ako aj kategórie prevrátenej formy, ktorú uplatnil K. Marx pri analýze zložitých systémov. Upozorňuje sa na to, že hlavnou príčinou doteraz nie príliš úspešnej spolupráce lingvistiky s filozofiou je fakt, že sa tieto dve vedy často považujú za disciplíny rovnakej úrovne, hoci filozofia je vedou metodologickej úrovne, kým lingvistika reprezentuje úroveň špeciálnej vedy. V dôsledku toho **v lingvistiky často chýba analýza, ktorá je nutná pri konfrontácii pojmov z rozličných abstrakčných úrovní, a ak niet analýzy objasňujúcej celé rozpätie vzťahov filozofických kategórii a lingvistických pojmov, potom mimo pozornosti zostávajú tie filozofické kategórie, ktoré majú priamy vzťah k otázke jazyka a myslenia.** Tak sa stalo, že si lingvisti takmer nevšimli kategórie činnosti a prevrátenej formy, čo treba považovať za podstatný nedostatok doterajšieho skúmania spominatej problematiky.

Kategória činnosti sa vzťahuje na tú realitu, v ktorej vzniká jazyk i myslenie a ktorá podmieňuje vzťah medzi nimi. Adekvátnym pojmovým aparátom pre skúmanie rečového myslenia v štruktúre ľudskej činnosti je ten, ktorý sa vypracoval vo všeobecnopsychologickej teórii činnosti, konkrétne v rámci činnostnej koncepcie myslenia. Východiskom tejto koncepcie je téza, že myslenie je znakovým derivátom predmetnej činnosti, a preto je s ňou izomorfné. Rečové myslenie je aktívna forma činnosti s neprítomným predmetom s oporou na jazykové znaky, ktorých substancia nie je obsahovo spojená s myslenným objektom.

Pomocou kategórie prevrátenej formy sa zachytáva vzťah medzi označovaným predmetom a znakom: substancia znaku nie je v obsahovom vzťahu s predmetom, predmet sa v nej odráža nepriamo, prevrátene. Tu nachádzame vysvetlenie, prečo sa môže predmetná činnosť myslene uskutočniť v znakovej forme. Tento Marxov termín má obrovskú heuristickú hodnotu; vysvetľuje, že medzi vnútornou stavbou a vonkajšou formou zložitých systémov niet priameho, obsahového vzťahu. Myslenie je tiež zložitým systémom, takže nemožno ani tu predpokladať priamy vzťah medzi jeho vonkajším prejavom a vnútornou štruktúrou.

V 2. kapitole sa podáva prehľad o riešení troch otázok, a to otázky gnozeologickej základne utvárania jazykovej schopnosti, znakových sprostredkovateľov myslenia a modelovania tvorby rečovej výpovede. Sprehľadňujú sa výsledky prác Vygotského, Piageta, Wallona i ďalších bádateľov

týkajúcich sa otázky myslenia a reči v ontogenéze. Prezентujú sa výsledky experimentov, ktoré **dokazujú**, že jazykové znaky nie sú jedinými prostriedkami myslenia, čím sa výrazne spresňuje obsah **tézy** o dialektickej jednote jazyka a myslenia. Ukazuje sa, že na súčasnom stupni poznania otázka znakových sprostredkovateľov myslenia je užitočná v koncepcii o polymorfnosti myslenia. Polymorfnosť myslenia sa však nescmie chápať zjednodušene, ako jestvovanie napr. technického, obrazného a rečového myslenia, ako to často býva v **jazykovedných prácach** (upozorňuje sa na to, ako to už ukázal J. D. Stepanov, že tu ide vlastne o diferenciáciu myslenia podľa kritéria stupňa znakovosti prostriedkov). Základom rozlišovania foriem myslenia nie je len kritérium rozlišovania uplatňovaných prostriedkov myslenia, ale aj kritérium rozlišovania procesov myslenia, podľa ktorého sa diferencuje medzi teoretickým a praktickým myslením. V polymorfnej koncepcii rečové myslenie ako **vonkajšia forma myslenia sa kladie do jedného radu** s inými znakovými formami objektivizácie praktickej činnosti.

V ďalšej časti nachádzame výklad o verbálnom myslení v jeho psychologickom aspekte a **predkladá sa funkčná psychologická schéma** procesu formovania a formulovania myšlienky. Východiskom **modelovania je myšlienka**, že reč nie je procesom realizácie jazyka (takto sa chápe väčšinou v lingvistike), lež spôsobom formovania a formulovania myšlienky prostredníctvom jazyka. Funkčný model zobrazuje proces spájania prostriedkov (jazyk) a spôsobu (reč) formovania a formulovania myšlienky v procese hovorenia ako **istého druhu rečovej činnosti**. Schéma rozvíja známy model **Vygotského**, opierajúc sa o modely A. A. Leontieva, T. V. Riabovovej (Achutinovej), A. R. Luriju, **ale aj lingvistu S. D. Kacnelsona**, pričom sa zohľadňujú aj výsledky výskumov amerických psychológov reči a psycholingvistov. Za dôležitý prínos považujeme **zdôvodnenie simultánnosti procesov** rozličných úrovní pri utváraní a stvárnovaní zmyslu výpovede.

Značná pozornosť sa venuje otázke **vzťahu verbálnej a neverbálnej zložky** v komunikačnej činnosti. Aj pomocou výsledkov experimentálneho výskumu sa zdôvodňuje, že myslenie neprebíha iba pomocou jazykových prostriedkov; jestvuje relatívne autonómny jazykový systém a systém, ktorý je oporou vlastného myslenia. Vygotského predstava o výpovedi ako výsledku verbalizácie istého obsahu (zámyslu) sa rozvinula v tom zmysle, že tento obsah je fixovaný v univerzálno-predmetnom kóde (termín N. I. Žinkina). Elementárnymi jednotkami tohto kódu sú neurofyziologické ekvivalenty predstáv. Na vyššej úrovni tohto kódu, ktorý je organizovaný hierarchicky, sú „stopy-schémy“, zjednocujúce elementárne ekvivalenty predstáv do druhových a rodových útvarov. Neverbálne komponenty v rečovom akte majú univerzálnu povahu. Považujú sa za rudimenty historicky prvotného spôsobu komunikácie, čím sa zdôvodňuje potreba skúmania rečovej činnosti v synchrónom, ako aj diachrónom aspekte.

Sprehľadňujú sa aj názory na informačnú základňu rečovo-myšlienkovvej činnosti. Termínom **informačný tezaurus človeka sa označuje** objem encyklopedických a jazykových poznatkov, ako aj emocionálne dojmy a systém noriem a hodnotení, ktoré sú uložené v pamäti. Rozoberajú sa modely usporiadania poznatkov v pamäti, vychádzajúc z tézy, že úspešné operácie s encyklopedickými a jazykovými poznatkami v rečovo-myšlienkovvej činnosti sú možné iba na základe ich usporiadanosti (prehľad o tejto otázke nájdeme u nás v monografii L. Maršalovej, 1982). Poukazuje sa na lingvistov, ktorí už **zdôraznili potrebu zohľadňovania mimojazykových poznatkov** v jazykovednom výskume (Lakoff, Chafe, Stepanov, Kacnelson, Bierwisch).

V časti o „prirodenom“ a „sociálnom“ v jazykovej schopnosti človeka sa podáva **presvedčivá kritika** teórie N. Chomského o vrodenných znalostiach (ideách). Túto teóriu vyvrátili výsledky experimentov; dieťa sa nerodí s hotovými „hlbkovými štruktúrami“, tie sa v ňom formujú v jeho činnostnom vzťahu k okoliu, súbežne s nadobúdaním poznatkov o svete. Východiskom kritiky je psychologický poznatok, že **genetické korene myslenia a reči treba hľadať v predmetno-praktickej činnosti dieťaťa**, ako aj poznatok, že kognitívne rozvíjanie dieťaťa — okrem predmetno-praktickej činnosti — v značnej miere závisí od rečovej aktivity.

V časti o národných a kultúrnych aspektoch rečového myslenia sa podávajú najdôležitejšie

poznatky z teoretických prác o kultúre, ktoré sa zužitkujú v súvisi s otázkou vzájomného vzťahu jazyka a kultúry, ako aj s posudzovaním národnej a kultúrnej mnohotvárnosti lingvokultúrnych spoločností. Za účinnú metódu skúmania týchto osobitostí sa pokladá metóda porovnávania pojmových, ako aj jazykových emotívnych kategórií dvoch alebo viacerých lokálnych kultúr.

V záverečnej kapitole sa podáva prehľad o problematike experimentálnych metód skúmania rečového myslenia. Z rozboru rozličných prác sa vyvodzuje, že princíp experimentálneho skúmania otázky vzťahu jazyka a myslenia je určený dvoma momentmi, a to: (1) uznaním, že introspekcia a reflexia sú nevyhnutné pre skúmanie týchto psychických javov; (2) vydelením komunikačných procesov ako fragmentu empirie, ktorý zodpovedá úlohám skúmania vzťahov medzi jazykom a myslením.

Recenzovaný zborník má neobyčajne veľký význam pre komplexné poznávanie rečovo-myšlienkových procesov, vzťahu jazyka a myslenia. Lingvistické modelovanie týchto procesov nachádza v poznatkoch z tejto syntetickej práce dôkaz o jeho psychickej realnosti (alebo neadekvátnosti), ale aj teoreticko-metodologické podnety na zdokonaľovanie vypracovaných modelov.

J. Dolník

PAVLOV, V. M.: *POŇATIJE LEKSEMY I PROBLEMA OTNOŠENIJ SINTAKSISA I SLOVOBRAZOVANIIJA*. Leningrad, Nauka 1985. 300 s.

Kniha V. M. Pavlova sa dotýka vzťahu istých slovotvorných javov k syntaktickému usúvzťažňovaniu lexém a jej obsah má prevažne všeobecnojazykovedný a germanistický charakter. Kým v prvých štyroch kapitolách sa riešia otázky vzťahu syntaxe a slovotvorby zo všeobecnojazykovedného hľadiska, šiesta kapitola a záverečné dve časti obsahujú rozbor nemeckých slovotvorných a syntaktických javov v ich vzájomnej súvislosti, pomocou ktorých sa skonkrétnujú a rozvíjajú poznatky z úvodných častí. Piata kapitola zahŕňa typologický rozbor istého atributívneho komplexu.

Vychádza sa z toho, že spôsoby nastoľovania lingvistických otázok na akejkolvek úrovni zovšeobecnienia závisia v konečnom dôsledku od toho, ako sa chápe predmet jazykovedy, ako odpovedá bádateľ na otázku, ako a kde jestvuje jazyk a aké sú jeho predstavy o systémovosti jazyka. Podľa V. M. Pavlova odchodné názory na objektivnosť jestvovania jazyka vyplývajú z nepochopenia toho, že tvrdenie o objektivnosti jestvovania všeobecného v jedinečnom nie je tvrdením o jestvovaní všeobecného ako **samostatného objektu**. Problém súvisiaci s prekonávaním bariéry medzi sociálnosťou a **individuálnosťou toho istého javu** je azda hlavnou príčinou toho, že chápanie jazyka ako spoločenského javu, ktorého spôsobom jestvovania sú psychofyziologické funkčné systémy jednotlivcov, sa všeobecne neudomácnilo ani v prostredí tých jazykovedcov, ktorí skúmajú jazyk na **základe dialektickomaterialistickej metodológie**. Niet pochýb o tom, že jazyk je „vpletený“ do reči, je prítomný v každom rečovom akte, z čoho vyplýva, že do predmetu jazykovedy treba včleniť „jazykovo-rečovú“ činnosť. Podstatnou stránkou reči je to, že je jazykovým procesom, t. j. procesom pretvárania prvkov jazykového systému na prvky rečového aktu. Kým reč charakterizuje procesualnosť, dynamickosť, jazykové prostriedky sa vyznačujú statickosťou, reprodukovateľnosťou. Reprodukovateľnosť prvkov jazykového systému je daná ich zafixovanosťou v pamäti nositeľov jazyka, a teda v sociálnej, kolektívnej **pamäti** jazykového spoločenstva. Úloha jazykovedca spočíva v tom, že má spoznať reprodukovateľné jazykové jednotky, nezávisle od ich členiteľnosti na komponenty, resp. od jednoduchosti alebo zložitosti ich stavby, a kombináciu týchto jednotiek v rečovom procese (utváranie voľných rečových konštrukcií, slovných spojení podľa jestvujúcich modelov). Tieto všeobecné poznatky sú východiskom skúmania otázok vzťahu syntaxe a slovotvorby.

Sledované jazykové javy autor rozoberá na úrovni klasifikačnej analýzy. Opiera sa o gnozeologické východisko, že výsledok klasifikačnej analýzy závisí od toho, čo sa berie ako základ porovnávania skúmaných javov. Ak sa isté jazykové javy pozorujú z hľadiska ich vzťahu k jedinému príznaku (ostatné príznaky sa neberú do úvahy), cieľom skúmania je spravidla neprotirečivá, jednoznačná klasifikácia, t. j. rozčlenenie triedy javov na zreteľne ohraničené podtriedy. Jazykové javy však môžeme porovnávať aj na základe celého komplexu ich príznakov. V tom prípade cieľom skúmania je poznanie objektov v ich celostnosti, zložitosti, čiže poznanie špecifickosti objektov. Špecifickosť objektu, ktorá sa chápe ako celostný súhrn jeho podstatných vlastností, nemôžeme vystihnúť pomocou klasifikácie na základe jediného príznaku, lež na základe komplexu príznakov v ich vzájomných vzťahoch, pričom však treba počítať s tým, že sa musíme vzdať jednoznačnej formálno-logickej klasifikácie. Cieľom tejto klasifikácie teda nie je stanovenie maximálne presných hraničných čiar medzi podtriedami javov, ale odhalenie prechodov medzi nimi, vymedzenie spájajúcich oblastí. Túto metódu uplatňujeme vtedy, keď chceme zachytiť mnohoaspektovosť skúmaných javov, čiže keď chceme hlbšie vniknúť do ich podstaty. Táto metóda je v súlade s poznatkom, že komplexná charakteristika klasifikovaných objektov zahŕňa jednotu protikladných momentov. Vychádza sa z predpokladu, že protikladné momenty nachádzame v každom jedinečnom objekte skúmanej kategórie, lenže v jednotlivých objektoch sú prítomné v rozličnej miere; v istých prípadoch sa stretávame s celým komplexom príznakov určujúcich špecifickosť daného typu objektov, v iných objektoch nachádzame len jediný príznak.

Je prirodzené, že protikladné príznaky sú zreteľne prítomné v objektoch patriacich do prechodnej oblasti. Autor sa sústreďuje na analýzu jazykových javov „prechodnej“ povahy s presvedčením, že maximálne konkrétny rozbor „prechodných“ javov je analýzou protirečenia vlastných jazykovému systému a súčasne je jediným prostriedkom na riešenie problémových situácií v jazykovede, prostriedkom vedeckej syntézy protikladných definícií toho istého javu. Protirečivým jazykovým javom je napr. zložené slovo, v ktorom sa zjednocuje lexémovo-syntetický moment s protikladným, analyticko-syntaktickým momentom, čiže v kompozite je prítomný príznak reprodukovateľnosti (ako hotovej jednotky) a súčasne príznak syntaktickosti chápaný dynamicky (ako lineárne spájanie lexém v reči). Pravda, pomer týchto protirečivých momentov sa mení: narastanie idiomatickosti kompozita znižuje aktualnosť jeho syntaktickej stránky; v neidiomatizovaných zloženinách lexémový a syntaktický moment sú v rovnováhe; syntaktická stránka kompozita sa aktualizuje v prípadoch, keď pod vplyvom kontextu sa pozornosť upriamuje na vzťah jeho komponentov (napr. ... *die Todesangst, oder besser gesagt, die Lebensangst*). Ukazuje sa, že metóda porovnávania jazykových javov na základe komplexu príznakov umožňuje neprotirečivé vysvetlenie prechodných javov (napr. aktualizáciu syntaktickej stránky zloženín).

Poučné je aj uplatnenie tejto metódy pri rozbere neidiomatických ustálených spojení, ktoré tvoria prechodnú oblasť medzi voľnými a frazeologickými slovnými spojeniami. Pri analýze sa vychádza z charakteristiky syntaktického vzťahu, t. j. z komplexu príznakov tohto vzťahu. Rozlišujú sa statické príznaky, ktoré sú vlastné tomuto vzťahu v jazykovom systéme, a dynamický, procesuálny príznak, a to syntaktické spájanie lexém v reči. Voľné syntaktické spojenie slov sa interpretuje ako dynamický jav, ako spájanie, usúvzťažňovanie lexém. Neidiomatické ustálené spojenia možno charakterizovať ako útvary so statickým vzťahom medzi komponentmi. Hranica medzi statickým a dynamickým syntaktickým vzťahom je však plynulá, a to nielen preto, že mnohé voľné slovné spojenia nadobúdajú povahu ustálených spojení, ale aj preto, lebo v ustálených spojeniach sa ľahko aktualizuje analytický moment (napr. *Effektivnost' sistemy upravlenija, kak i luboju druguju sistemu atď.*). V istom kontexte neidiomatické ustálené spojenie sa podrobí komponentovému rozčleneniu, vedomej rekonštrukcii komponentovej stavby.

Pri skúmaní prechodnej oblasti medzi voľnými a frazeologizovanými slovnými spojeniami sa autor obmedzuje na prívlastkové spojenia, kde zreteľne vystupuje rodovo-druhový vzťah medzi

významom určovaného komponentu a významom celého spojenia. Osobitnú pozornosť venuje potom atributívnym spojeniam vzťahové desubstantívne adjektívum + substantívum, ktoré charakterizuje mimoriadne silná tendencia k lexikalizácii v dôsledku istej slovotvornej vlastnosti určujúceho člena spojenia. Z rozboru týchto spojení vyplýva, že slovotvorný príznak určujúceho člena vytvára sémantické predpoklady na vyčlenenie slovného spojenia do slovnej zásoby už v momente jeho utvárania. Význam prívlastku v spojeniach tohto typu sa určuje ako význam vnútorného predmetno-vzťahového príznaku; tento význam spočíva na zovšeobecnenom atributívnom vzťahu určovaného k predmetnému významu, základe prídavného mena, na základe ktorého slovné spojenie vyjadruje zovšeobecnenú predstavu o triede predmetov (v jeho štruktúre sa odráža prechod od rodu k druhu). V osobitnej kapitole si autor všima univerzálno-typologický aspekt tohto javu a potom jeho prejavy v angličtine, francúzštine a v tureckých jazykoch.

Problematika prechodných javov, sprostredkujúcich vzájomný vzťah lexiky a syntaxe, sa vypukle prejavuje pri skúmaní nemeckých kompozít typu podstatné meno + podstatné meno. Najmä týmto zloženiam, ale aj slovesným kompozitám je venovaná rozsiahla kapitola, ktorej východiskom je predchádzajúce zistenie, že v niektorých jazykoch atributívne komplexy s vnútorným predmetno-vzťahovým príznakom sa vyskytujú v tvare kompozita i slovného spojenia. Výsledkom rozboru nemeckých zloženín je nová, originálna klasifikácia zloženín.

V záverečnej časti, kde sa na nemeckom materiáli rozoberá problematika transpozície, konverzných a sufixálnych odvodenín, autor skonkrétnuje tézu, že v jazykovom systéme, vo vlastnostiach jeho prvkov a podsystémov, ako aj v jeho celostnosti nachádzame v protirečivej jednote diskretnosť a nediskretnosť. Za jednu z hlavných úloh súčasnej jazykovedy považuje skúmanie tých oblastí jazykového systému, v ktorých nachádzame prechodné oblasti, indiskretné javy, čo predpokladá prekonanie zjednodušujúcich predstáv o ostrých hraniciach v každej časti systému. Dôležitú úlohu pri takto zameranom výskume zohráva metóda, ktorou sa jazykové podsystémy štruktúrujú ako polia s centrom, perifériou a prechodnou oblasťou.

Popri konkrétnych poznatkoch o vzťahu medzi nominatívnymi jednotkami a atributívnymi slovnými spojeniami hodnota recenzovanej knihy spočíva v tom, že ukazuje, ako sa dá uplatniť klasifikačná analýza v súlade so zložitou povahou jazykového systému. Rozborom slovotvorných a syntaktických javov autor demonštroval adekvátne prispôsobenie klasifikačnej analýzy mnohoaspektovosti jazykových javov. Klasifikačná analýza, ktorá sa zakladá na porovnávaní skúmaných objektov na základe komplexu príznakov, neprináša sice jednoznačné triedenie týchto objektov, ale zato dobre zodpovedá ich povahe: pri uplatňovaní tejto analýzy sa vzdávame logicky „elegantnej“ utriedenosti objektov v prospech ich všestranného poznania. Hoci z hľadiska komponentovej analýzy jazykových významov možno mať námietky proti koncepcii nominatívnej a syntagmatickej činnosti nositeľa jazyka (táto koncepcia tvorí pozadie celej práce), niet pochýb o tom, že V. M. Pavlov významne prispel k objasneniu tých slovotvorných a syntaktických javov, ktoré sa v jazykových výskumoch riešia so značnými ťažkosťami.

J. Dolník

BLANKE, D.: *INTERNATIONALE PLANSPRACHEN*. Eine Einführung. Berlin, Akademie-Verlag 1985. 410 s.

Otázky medzinárodnej jazykovej komunikácie sa stále viac dostávajú do pozornosti lingvistov. Ako konštatuje autor v úvode publikácie, informačná produkcia — mocne stimulovaná vedecko-

-technickým rozvojom —, medzinárodná výmena informácií a spolupráca, ktorá získava na intenzite v stále viacerých oblastiach ľudskej aktivity, vyžadujú racionálne prekonávanie jazykovej bariéry.

Túto spoločenskú požiadavku sa pokúša uspokojiť interlingvistika. Jej predmet sa vymedzuje takto: „Interlingvistika je **interdisciplinárna** jazykovedná disciplína, ktorá skúma medzinárodnú jazykovú komunikáciu so všetkými jej politickými, ekonomickými, lingvistickými, informačnoteoretickými a inými aspektmi. Hlavnou oblasťou interlingvistiky je teória plánových jazykov.“ Autor zároveň upozorňuje, že termín interlingvistika sa od r. 1911, keď ho prvýkrát uviedol J. Meysmans, a najmä od r. 1930, keď ho v jazykovednej literatúre prezentoval O. Jespersen, rozvíja viacerými smermi. Obaja lingvisti videli v interlingvistike rozvíjajúcu sa novú vedeckú disciplínu, ktorá sa mala zaoberať spontánnym vznikom, resp. vedomou tvorbou svetových pomocných jazykov. V poslednom čase došlo u niektorých lingvistov pod vplyvom M. Wandruszku a O. S. Achmanovovej — **zdá sa k neoprávnenému** — rozšíreniu jej predmetu na všetky otázky, ktoré vyplývajú z jazykových kontaktov, jazykových porovnaní, prekladov atď. Že sa však pod interlingvistikou často chápe len veda o plánových jazykoch, je zasa neprípustné zúženie. Ako vyplýva už z autorovej definície interlingvistiky, jej hlavnou náplňou je otázka požiadaviek, možností, prostriedkov a podmienok medzinárodnej jazykovej komunikácie primeranej vývinovému stavu a produktívnym vývojovým trendom. Pritom sa zdôrazňuje, že v zmysle marxisticko-leninského chápania rovnoprávnosti národných jazykov na medzinárodnej úrovni je svetové zjednotenie na formách efektívnej, ekonomickej medzinárodnej komunikácie nielen žiaduce, ale aj zákonité.

Publikácia obsahuje okrem úvodu a rozsiahlej bibliografie päť kapitol. Téma prvej kapitoly *Jazykové plánovanie a plánové jazyky* je posadená do širšieho rámca vedomého, aktívneho usmerňovania jazykových procesov. Pritom sa autorovi darí ukázať, že jazykovo-plánová činnosť (vedomé jazykové riadenie) v oblasti tvorby písma, ortografických reforiem, zmien v gramatike, kodifikácie lexiky a zvlášť terminológie sú len stupňami toho procesu, ktorý dosahuje vrchol v plánovom jazyku. **Táto skutočnosť sa zdôrazňuje doslovne takto (s. 62):** „Medzi plánovito zavádzanými zmenami vnútri etnických jazykov a tvorbou plánových jazykov niet na rovine jazykovej štruktúry v zásade žiadneho rozdielu. Pri etnických jazykoch má jazykové plánovanie čiastočne meniaci alebo čiastočne obnovený, pri plánových jazykoch však celkovo tvoriaci charakter.“

V časti tejto kapitoly sa ukazuje, ako rozlišovanie „prirodzených“ a „umelých“ jazykov, ovplyvnené jazykovým darvinizmom, sťažuje prístup k pochopeniu problematiky plánových jazykov. Do kategórie umelých jazykov autor zaraďuje iba formalizované odborné alebo účelové jazyky (formálne jazyky — Formelsprachen, kalkuly, programovacie jazyky a pod.). Po detailnej analýze a hodnotení mnohých atribútov nevhodne používaných pre plánové jazyky (umelý, univerzálny, svetový, pomocný a pod.) zdôvodňuje svoje rozhodnutie pre opozíciu „etnické jazyky“ — „medzinárodné plánové jazyky“. Tu však **nachádzame istú nedôslednosť** v tom, že nezaraďené zostali jazyky ako Bahasa Indonesia a irvit, ktoré možno označiť ako „národné plánové jazyky“. Okrem toho si **myslíme**, že existencia základného protikladu „prirodzený jazyk“ — „umelý jazyk“ by bola odôvodnená vtedy, keby sme prirodzený (t. j. ľudský) jazyk chápali ako hyperonymum pre etnický a plánový jazyk.

V druhej kapitole autor sleduje motívy, ktoré viedli k vytváraniu plánových jazykov. Zaujímavé sú výklady jazykovo-filozofických motívov (apriórne filozofické projekty, Godeho interlingua), motívov pacifizmu a zmierenia národov (esperanto), nacionalistických motívov (Wede), resp. motívov založených na jazykovom imperializme (Basic English), ako aj zámerov priniesť praktický príspevok k uľahčeniu medzinárodnej jazykovej komunikácie.

Po krátkej informácii o autoroch plánových jazykov (lingvisti, vedci z iných disciplín, ostatní vzdelanci, laici) sa podáva prehľad o predstavách lingvistov o jazykových vlastnostiach, oblastiach využitia a štruktúra plánového jazyka na rôznych rovinách systému. Pri rozbere názorov na internacionálnosť lexiky (pri aposteriórnych systémoch), ktorá by mala byť románska, európska

alebo globálna, sa upozorňuje na to, že globálna internacionálnosť, t. j. prípad, keď by v lexike jedného plánového jazyka boli reprezentované všetky jazyky sveta (proporcionálne podľa počtu hovoriacich), by viedla k jej mimoriadnej heterogenosti a tým aj k celkovej neúčinnosti. Okrem toho by pri takomto princípe výberu lexiky bolo veľmi ťažké vytvoriť jednotný fonologický, ortografický a morfológický systém plánového jazyka. V popredí autorovho záujmu je tu otázka funkčnej schopnosti plánového jazyka v komunikačnom procese.

Túto základnú myšlienku rozvádza autor aj v tretej kapitole. Po hodnotiacej analýze tradičnej klasifikácie, založenej na vzťahu k etnickým jazykom, rozlišujúcej apriórne, aposteriórne a zmiešané systémy, sa zdôrazňuje klasifikácia vychádzajúca z chápania jazyka ako spoločenského javu. Na základe toho sa predkladá rozdelenie systémov podľa ich reálnej roly v spoločenskej komunikácii a rozlišuje sa v tomto zmysle medzi projektmi plánových jazykov, semiplánovými jazykmi (ktoré sa realizovali iba čiastočne z projektu na jazyk — volapük, occidental-interlingue, ido, interlingua) a plánovými jazykmi, ktoré reprezentuje esperanto. V texte sa však kvôli zjednodušeniu používa iba označenie plánový jazyk.

Z rozsiahleho súboru takmer 1000 známych plánových jazykov sa bližšie hodnotia aposteriórne jazyky. Ide o jazyky, ktoré majú priamy vzťah k materiálu (hlavne lexikálnemu) etnických jazykov. **Vydeľujú sa tri základné skupiny jazykov tohto typu.** V prvej skupine sú modifikované jazyky klasické (latino sine flexione) a moderné (Basic English, Wede). Autor uplatňuje dôsledný interlingvistický pohľad, keď upozorňuje na otvorené šovinistické ciele posledných dvoch jazykov. **Do druhej skupiny sa zaraďujú tzv. naturalistické jazyky, ktoré sa označujú ako „románske imitačné jazyky so silnou etymologickou orientáciou“.** Zdôrazňuje sa, že predovšetkým interlingua (Gode) ako hlavný predstaviteľ tejto skupiny svojou extrémnou romanicitou a úplnou imitáciou román-ských slovtvorných vzorov je produktom jazykového relativizmu, založeným na elitárskych teóriách okcidentalizmu. Tretiu skupinu aposteriórneho typu tvoria tzv. autonómne jazyky. Ich hlavnými zástupcami sú esperanto a ido. Autor pokladá ido doteraz za najúspešnejší semiplánový jazyk, za reformu esperanta s pokusom ďalej romanizovať lexikálny materiál a precizovať slovtvorné pravidlá.

Predmetom samostatnej (štvrtrej) kapitoly je opis esperanta. Autor s potrebným kritickým odstupom predstavuje, ako sa vyvíjalo z projektu cez semiplánový jazyk k dnes jedinému fungovaniu plánovému jazyku. Ako funkciu a rolu pripisuje esperantu, že má byť popri príslušnom materinskom jazyku druhým jazykom — jazykom medzinárodnej komunikácie. Vychádzajúc z **konštatovania, že esperanto je (prirodzeným) jazykom** (čo A. Meillet akceptoval už v r. 1928), formuluje tézu o esperantskom komunikačnom spoločenstve. Analyzuje všetky jeho jazykové roviny, pričom ťažisko je vo výskume lexiky a slovtvorby. V tejto oblasti autor posúva výskum esperanta o znateľný kus dopredu. Ďalej sa ukazuje, akú úlohu hrajú v esperante polysémia, synonymia a aj frazeológia. Konkrétne sa dokladá, ako sa v sémantických štruktúrach sociálnopolitickej slovnice esperanta odráža **ideologická diferenciácia**. Autor upozorňuje aj na to, v ktorých oblastiach výskumu esperanta sú ešte veľké medzery: etymológia esperantských morfém, synonymia, polysémia a predovšetkým vplyv interferencie etnických jazykov. Pozornosť sa venuje aj typologickej charakteristike esperanta, pričom sa zdôrazňuje, že jeho jednoznačné začlenenie nie je možné. Esperanto sa charakterizuje ako lexikálne prevažne románsky a morfológicky silne aglutinačný jazyk s izolačnými prvkami. Prístup autora k určeniu funkčných štýlov je úplne novom vo výskume esperanta.

Monografiu uzatvára krátka kapitola o vzťahoch medzi plánovými jazykmi a interlingvistikou. Zdôrazňuje sa, že dobré vlastnosti plánového jazyka samy osebe nie sú dostatočnou garanciou pre to, aby sa taký jazyk aj naozaj stal prostriedkom racionalizácie medzinárodnej jazykovej komunikácie (sú iba jedným z predpokladov), že rozhodujúcimi pre voľbu prostriedkov optimálneho vytvárania medzinárodnej jazykovej komunikácie sú politické a ekonomické fakty.

Veľkú hodnotu má bibliografia, obsahujúca v 23 oddieloch takmer 2000 titulov jednotiek; je **nesporne** najrozsiahlejším zoznamom prác tohto druhu. Pre budúce výskumy v oblasti plánových **jazykov** môže byť táto bibliografia neoceniteľnou pomocou.

Zhrnújúco sa dá **konštatovať**, že publikácia tak svojou myšlienkovou hĺbkou, ako aj šírkou teoretickej a praktickej **problematiky** predstavuje významný tvorivý príspevok k výskumu **plánových jazykov**. Je pionierskou prácou na ceste k založeniu **marxisticko-leninsky** koncipovanej čiastkovej disciplíny — interlingvistiky.

S. Košecký

Сообщения и рецензии

Юбилей Яна Качалы. К. Бузашшиова	78
К шестидесятилетию Изидора Котулича. М. Майтан	81
Список работ Изидора Котулича опубликованных в период 1976—1985 гг. Л. Двонч	81
К основам марксистского языкознания. И. Рипка	83
Мистрик, Й.: Стилистика. Я Финдра	86
Йона, Е.: Словацкие языковеды во времена Людовита Штура. Я. Босак	91
Два подхода к решению синтаксической структуры предложения. Э. Тибенска	93
Исследование речевого мышления в психолингвистике. Ю. Долник	97
Павлов, В. М. Понятие лексемы и проблема отношений синтаксиса и словообразования. Ю. Долник	99
Бланке, Д.: Международные искусственные языки. С. Кошечки	101

CONTENT

Juraj Dolník: Gnoseological delimitation of language and development its knowledge	3
Gabriele Nolte: On the category of tense in Slovak	13
Juraj Furdík: Stylistic aspects of the motivated derivative word	25
Juraj Zelman: The interpretation of metaphors by means of factorial analysis	32
Zofia Tholtová: Meaning of sentences with high and low degree of information in journalistic texts	40

Discussion

Ján Horecký: On the investigation of communicative processes	47
František Kočíš: A plan of language in the cultivation of personality, control of the social usage and in the scientific-technical development	52

Review articles

Jiří Nekvapil: A historiographic comments to the problems of sentence and utterance	60
---	----

Reports and reviews

To the jubilee of Ján Kačala. By K. Buzássyová	78
Izidor Kotulič sixty years old. By M. Majtán	81
Bibliography of the writings of Izidor Kotulič for the period 1976—1985. By L. Dvonč	81
To the principles of the Marxists linguistics. By I. Ripka	83
Mistrik, J.: Stylistics. By J. Findra	86
Jóna, E.: Slovak linguists of the period of Ludovít Štúr. By J. Bosák	91
Two approaches to the semantic structure of sentence. By E. Tibenská	93
The investigation of the speech thinking in the psycholinguistics. By J. Dolník	97
Pavlov, V. M.: The notion of lexeme and problems of relation between syntax and word formation. By J. Dolník	99
Blanke, D.: The international planned languages. By S. Košecký	101

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník 38, 1987, 1

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor PhDr. Ján Bosák, CSc.

Tajomníčka redakcie PhDr. Katarína Hegerová

Redakčná rada:

PhDr. Ján Bosák, CSc., PhDr. K. Buzássyová, CSc., prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., PhDr. Ján Kačala, DrSc., prof. PhDr. R. Krajčovič, DrSc., doc. PhDr. Ábel Kráľ, DrSc., PhDr. V. Krupa, DrSc. prof. PhDr. J. Mistrík, DrSc., PhDr. Slavo Ondrejovič, CSc., PhDr. Š. Peciar, CSc., PhDr. Ivor Ripka, CSc., prof. PhDr. J. Ružička, DrSc., PhDr. J. Sabol, CSc., doc. PhDr. E. Sekaninová, DrSc.

Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Nálepkova 26

Technická redaktorka: M. Mojžišová

Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače.
Gottwaldovo nám. 6, 81764 Bratislava

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Bratislava, Czechoslovakia. For al other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 340108, D-8000 München 34 West Germany

Ročné predplatné Kčs 30. . . jednotlivé číslo Kčs 15.—

Tlač: Západoslovenské tlačiarne, n. p., závod Svornosť, Bratislava

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1987